

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

પ્રનામનાર

મા. હા. કાંગા.

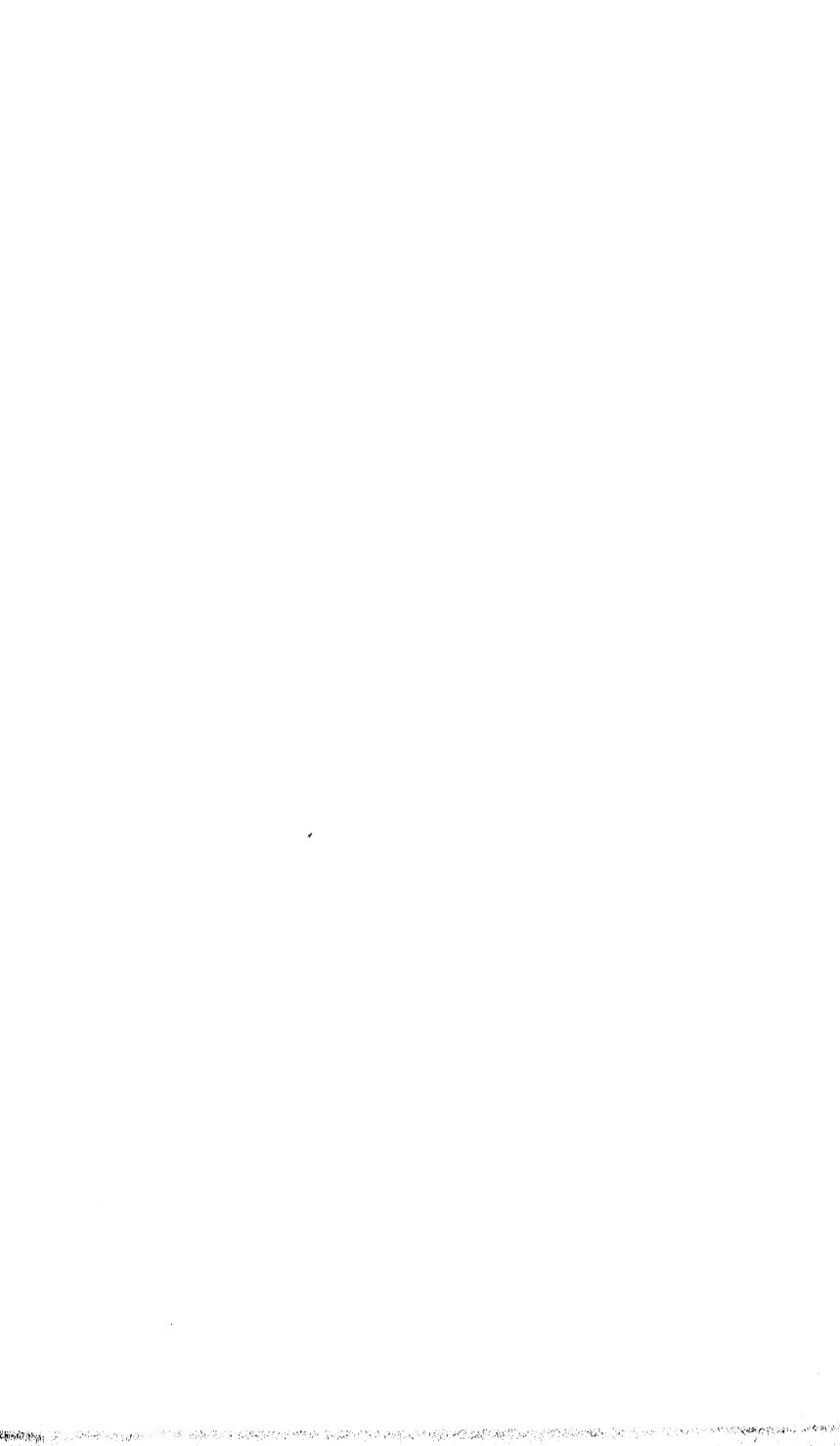
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૫૯ વર્ગીક

• પુસ્તકનું નામ ટિંદુ સ્વામીની ઇતિહાસ

વિષય મંદ : ૮૪૩ : ૯૨ : ૪.૬૧૦૪

HISTORY OF INDIA

COMPILED BY

MANEKJI NORMUSJI KANGA

LATE HEAD MASTER—POONA CAMP GOVT. ENGLISH SCHOOL.

Ninth Edition

2,000 COPIES

BROACH

PRINTED AT THE "PRINCE OF WALES" PRESS

1907

(All rights reserved)

Price 8 Annas.

Registered under Act XXV of 1867.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

ખનાવનાર

માણેકજી હોરમસજી કાંગા

હેડ માસ્ટર, પુના-કેમ્પ ગવર્નમેન્ટ ઇંગ્લિશ સ્કુલ.

નવમી આવૃત્તિ.

૨,૦૦૦ નકલ.

ભરૂચ.

“ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સને ૧૯૦૭.

(આ પુસ્તક સંબંધી સઘળા હકકતોએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

કિંમત આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ સંગ્રહ

૨૦૪૯

મર:૮૪૨:૮૪૨:૮.૪૭૫

(આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ના ૨૫ મા એક્ટ પ્રમાણે નોંધાવ્યું છે.)

પ્રસ્તાવના.

આ ઇતિહાસની આઠમી આવૃત્તિ થોડા વખતમાં ખપી ગયાથી આ નવમી આવૃત્તિ સુધારા તથા વધારા સાથે બાહર પાડી છે.

જે શિક્ષકોએ આ ઇતિહાસ પોતાના તાત્કાલીક નિશાળોમાં દાખલ કરી એને પુરતો ઇન્સાફ આપ્યો છે, તથા જે ગ્રંથસ્થોએ આ ચોપડી માટે સારા વિચાર દર્શાવ્યા છે તેમનો, તેમજ ખરોડા સ્ટેટની, વર્નેક્યુલર એડ્યુકેશન કમિટીએ આ ચોપડી તરફ પોતાની પ્રસન્નતા બતાવી ઉત્તેજન આપ્યું તેમનો અત્રે ઉપકાર માનું છું.

મી. હો. કાંગા.

અનુક્રમાંણિકા.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધાનું.

હિંદુસ્તાનની સીમા, તેનો વિસ્તાર તથા વસ્તી ૧

હિંદુસ્તાનના ત્રણ પ્રદેશ તથા તેમની પેદાએસ... .. ૨

પ્રકરણ ૨ લું.

બાબ ૧ લો.—અનાર્ય લોક તથા તેમની સાત જાત... .. ૨

બાબ ૨ જો.—આર્ય લોક... .. ૪

વેદ શાસ્ત્ર-બ્રાહ્મણોની જ્ઞાત તથા તેમના ચાર આશ્રમ. ૪

બ્રાહ્મણોના કાયદા પુસ્તક ૫

બાબ ૩ જો.—વિરરસ કાવ્યો તથા નાટક... .. ૫

રામાયણ, મહાભારત, તથા શકુંતલા ૬

બાબ ૪ થો.—બૌદ્ધ ધર્મ; જૈન ધર્મ ૬

બાબ ૫ મો.—શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, રામાનંદ, કબીર, ચૈતન્ય અને

વલ્લભસ્વામી વિશે ટુંકે હકીકત ૭

પ્રકરણ ૩ લું.

બાબ ૧ લો.—અસલના હિંદુ રાજ્ય કરતાં કુટુંબો તથા તેમના

મૂલકો ૮-૯

બાબ ૨ જો.—મુસલમાની રાજ્યો પહેલાં પરદેશી હુમલા ૧૦

પ્રકરણ ૪ થું.

બાબ ૧ લો.—હિંદુસ્તાનપર મુસલમાન રાજાઓના હુમલા... .. ૧૧

ગિઝની વંશની સ્થાપના—અક્ષપ્તગીન ૧૨

બાબ ૨ જો.—મહમદ ગિઝનવી ઇ. સ. ૯૯૭—૧૦૩૦ ૧૨

મહમદ ગિઝનવીની ૧૨ સ્વારી ૧૩-૧૪

ગિઝની વંશની સમાપ્તિ ૧૧૮૬ ૧૫

બાબ ૩ જો.—ઘોરી વંશ ૧૧૮૬—૧૨૦૬ ૧૫

ઘોરી વંશની સમાપ્તિ ૧૨૦૬ ૧૬

આખ ૪ થો.—ગુલામ વંશ ૧૨૦૬—૧૨૯૦ ૧૬	
કુતુબુદ્દીન તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ... .. ૧૬-૧૮	
ગુલામ વંશની સમાપ્તિ ૧૨૯૦ ૧૯	
આખ ૫ મો.—ખિલજી વંશ ૧૨૯૦-૧૩૨૦... .. ૧૯	
જલાલુદ્દીન ખિલજી તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ ૨૦-૨૩	
ખિલજી વંશની સમાપ્તિ ૧૩૨૦ ૨૩	
આખ ૬ ઠો.—તઘલખ વંશ ૧૩૨૦-૧૪૧૨ ૨૩	
ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ ૨૩-૨૫	
તૈમૂરની મદદ ૧૩૯૮ ૨૫	
તઘલખ વંશની સમાપ્તિ ૧૪૧૨ ૨૫	
દોઝતખાં લોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪ ૨૫	
આખ ૭ મો.—સૈયદવંશ ૧૪૧૪-૧૪૫૦ ૨૬	
સૈયદ ખીજરખાં તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ ... ૨૬	
સૈયદ વંશની સમાપ્તિ ૧૪૫૦ ૨૬	
આખ ૮ મો.—લોદી વંશ ૧૪૪૦-૧૪૨૬... .. ૨૭	
ખલજોલ લોદી તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ ... ૨૭	
પાણીપતની લડાઈ ૧૫૨૬ ૨૭	
લોદી વંશની સમાપ્તિ ૧૫૨૬ ૨૭	
આખ ૯ મો.—મોગલવંશ ૧૫૨૬-૧૫૪૦, ૧૫૫૬-૧૮૬૨... ૨૮-૪૨	
આબર ૧૫૨૬-૩૦... .. ૨૮	
સિક્રિની લડાઈ ૧૫૨૭; ચંદેરીનો ઘેરો ૧૫૨૮ ... ૨૮	
હુમાયુ' ૧૫૩૦-૪૦, ૧૫૫૬-૧૫૫૬ ૨૯	
કનોજની લડાઈ ૧૫૪૦ ૨૯	
આખ ૧૦ મો.—સુર અથવા અફઘાન વંશ ૧૫૪૦-૧૫૫૬ ... ૨૯	
શિરશાહ તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ... ૨૯-૩૦	
સરહિંદની લડાઈ ૧૫૫૬ ૩૦	
સુર અથવા અફઘાન વંશની સમાપ્તિ... .. ૩૧	
આખ ૧૧ મો.—મોગલ વંશ પાછો ૧૫૫૬-૧૮૬૨ ... ૩૧-૪૨	
અકબર ૧૫૫૬-૧૬૦૫ ૩૧	
પાણીપતની લડાઈ ૧૫૫૬; અકબરની છૂતો ૩૨-૩૩	
ચાંદખીબી ૩૩	
સલીમ ૧૬૦૫-૧૬૨૭; તુરજહાં ૩૪	
કેપ્તન હોફિન્સ ૧૬૦૭ તથા સર ટોમસ રો ૧૬૧૫ ૩૫	

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮	૩૫
નુરજહાં મરણ પામી ૧૬૪૬...	૩૬
ઔરંગઝેબના છાત્રોદ	૩૬
કાશી (૧૬૫૭), ઉજ્જયણ (૧૬૫૮), અને આગ્રા (૧૬૫૮) ની લડાઈ	૩૬
ઔરંગઝેબ ૧૬૫૮-૧૭૦૭	૩૭
ઔરંગઝેબે પોતાના ભાઈઓને વશ કર્યા	૩૭
નારોળમાં બંડ ૧૬૭૬	૩૭
ઔરંગઝેબે બિજાપુર, ગોવલકોંગા, અને સતારા જીત્યાં	૩૮
સર વિલિયમ નોરિસ (અંગ્રેજ એલચી) આવ્યો-૧૭૦૧	૩૮
મોગલ વંશની પડતીનાં કારણ	૩૮
આગ્રાની (૧૭૦૭) અને હૈદરાબાદની (૧૭૦૮) લડાઈ	૩૮

આમ ૧૨ મો.—ઔરંગઝેબ પછીના પાદશાહો અને તેમની

કારકીર્દિ...	૩૯-૪૨
નાદિરશાહની ચઢાઈ ૧૭૩૮	૪૦
અહમદશાહ અબદલી	૪૦
મોગલ વંશની સમાપ્તિ ૧૮૬૨	૪૨

પ્રકરણ ૫ મું.

મરેડી રાજ્યનું ટુંક વર્ણન	૪૨-૫૧
વરાડ, બીડર, ગોવળકોંગા, બિજાપુર અને અહમદનગરનાં સ્વતંત્ર રાજ્યો	૪૩
તાલિકોટની લડાઈ ૧૬૬૫	૪૩
શિવાજી તથા તેના પરાક્રમે	૪૩-૪૪
શિવાજીના વંશજો અને તેમની કારકીર્દિ	૪૫-૪૭
બાલાજી વિશ્વનાથ-પહેલો પેશ્વા	૪૬
બાલાજીના વંશજો અને તેમની કારકીર્દિ	૪૬-૫૧
નિઝામ-ઉલ-મુલક ૧૭૨૪-૧૭૪૮	૪૬
અંબુરની (પહેલી) લડાઈ ૧૭૪૧; ઉદ્દગીરની લડાઈ ૧૭૬૦; પાણીપતની લડાઈ ૧૭૬૧	૪૭-૪૮
રઘુનાથરાવ અથવા રાધોબા	૪૮
સુરતની સંધિ તથા આસાસની લડાઈ ૧૭૭૫	૪૮
પુરંધરનું તૃહતામું ૧૭૭૬; કુર્દલાની લડાઈ ૧૭૮૫	૪૮
નાના ફઝનવીસ; વસાઈની સંધિ ૧૮૦૨	૫૦

પેશ્વાના વંશની સમાપ્તિ	૫૦
મરેડી રાજ્યની પડતીનાં કારણ	૫૦

પ્રકરણ ૬ મું.

હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકોનાં થાણાં... ..	૫૧
પોર્ટુગીઝ, ડચ અથવા વલંદા, અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, ડેન્સ અથવા ડેનમાર્કના રહેવાસી	૫૧-૫૪

પ્રકરણ ૭ મું.

બાબ ૧ લો.—કર્ણાટકમાં પહેલી લડાઇ ૧૭૪૪-૫૪	૫૫-૫૭
આર્મીની લડાઇ ૧૭૫૧	૫૬
બાબ ૨ જો.—બંગાળમાં પહેલી લડાઇ ૧૭૫૬-૫૭... ..	૫૭-૫૯
“બલેક હોલ” અથવા અધારી કોટડી ૧૭૫૬	૫૮
તુલાજી આંગરિયા; પ્લાસીની લડાઇ ૧૭૫૭	૫૮
બાબ ૩ જો.—કર્ણાટકમાં બીજી લડાઇ ૧૭૫૬-૬૧... ..	૬૦
વાંડિવારાની લડાઇ ૧૭૫૯; લાલીને ફાંસી દીધી ૧૭૬૭	૬૦

બાબ ૪ થો.—બંગાળમાં બીજી લડાઇ ૧૭૫૬-૬૭... ..	૬૧-૬૩
ચિન્સુરાની લડાઇ ૧૭૫૯	૬૧
મિદનાપુર, બર્દવાન અને ચિતેગાંગ મળ્યાં	૬૨
પટણામાં કતલ ૧૭૬૩	૬૩
પટણા, બક્ષાર, અને કાલ્પીની લડાઇ ૧૭૬૪	૬૨

પ્રકરણ ૮ મું.

હિંદુસ્તાનમાં સુધારા અને ફેરફાર	૬૩-૬૬
કલાધવના સુધારા	૬૩
રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ ૧૭૭૩	૬૪
હેરિટગ્સ પહેલો ગવર્નર જનરલ ૧૭૭૪	૬૪
ચૈયતસિંહ અને અબ્દુલ્લા	૬૫
રોહિલા લોકો; રાજા નંદુમાર	૬૫-૬૬
મિં ફાકસ તથા મિં પિટનાં બિલ ૧૭૮૪	૬૬

પ્રકરણ ૯ મું.

બાબ ૧ લો.—મહેસૂરની પહેલી લડાઇ ૧૭૬૭-૬૯... ..	૬૭-૬૮
દેદરઅલી	૬૭
અંગામ અને ત્રિનોમાલીની લડાઇ ૧૭૬૭	૬૭

- મદ્રાસની સંધિ ૧૭૬૯ ... ૬૮
- ખાખ ૨ જો.—મરેઠા સાથે પહેલી લડાઈ ૧૭૭૬-૧૭૮૨... ૬૮-૬૯
- સુરતની સંધિ ૧૭૭૫; પુરંધરનું તહનામું ૧૭૭૬... ૬૮
- વડગામની સંધિ ૧૭૭૯; સાલખાઈની સલાહ ૧૭૮૨ ૬૯
- ખાખ ૩ જો.—મહેસૂરની બીજી લડાઈ ૧૭૮૦-૧૭૮૪ ... ૬૯-૭૨
- કર્નલ બેલીનો પરાજય ૧૭૮૦ ... ૭૦
- ચિલામખમ, પોર્ટોનોવો, પોલીલોર તથા શોલિંગરની
લડાઈ ૧૭૮૧ ... ૭૦-૭૧
- કર્નલ બ્રેથવેટનો પરાજય ૧૭૮૨ ... ૭૧
- પનિયાનીની લડાઈ ૧૭૮૨ ... ૭૧
- જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય ૧૭૮૩ ... ૭૨
- માંડલોરની સલાહ ૧૭૮૪ ... ૭૨
- ખાખ ૪ થો.—મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ ૧૭૯૦-૧૭૯૨ ... ૭૨-૭૪
- શ્રીરંગપટણની સલાહ ૧૭૯૨ ૭૩
- ખાખ ૫ મો.—મહેસૂરની ચોથી લડાઈ ૧૭૯૮-૧૭૯૯ ... ૭૪-૭૬
- સદાસિર અને માલ્હેલીની લડાઈ ૧૭૯૯ ... ૭૫
- શ્રીરંગપટણની લડાઈ-ટીપુનું મરણ ૧૭૯૯ ... ૭૫
- મહેસૂરના રાજ્યના ત્રણ ભાગ; નિઝામ સાથે તહનામું ૭૫-૭૬
- ખાખ ૬ ઠો.—મરેઠા સાથે બીજી લડાઈ ૧૮૦૨-૧૮૦૩ ... ૭૬-૭૮
- વસાઈની સંધિ ૧૮૦૨ ... ૭૬
- વગામ તથા સિરજઅંજનગામની સંધિ ૧૮૦૩ ... ૭૮
- ખાખ ૭ મો.—મરેઠા સાથે ત્રીજી લડાઈ ૧૮૦૪-૧૮૦૫ ... ૭૮-૮૧
- ભરતપુરના રાજા સાથે સંધિ ૧૮૦૫ ... ૭૯
- સિંધિયા સાથે (બીજીવાર) સંધિ ૧૮૦૫ ... ૭૬-૮૦
- હોલ્કર સાથે રાયપુર ઘાટ આગળ સંધિ ... ૮૦
- વેલોરમાં બંડ ૧૮૦૬; મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭ ... ૮૧
- ખાખ ૮ મો.—નેપાલ સાથે લડાઈ ૧૮૧૪-૧૮૧૬ ... ૮૧-૮૩
- સિંગાહલીની સંધિ ૧૮૧૬ ... ૮૨
- ખાખ ૯ મો.—પિંડારા સાથે લડાઈ ૧૮૧૬-૧૭ ... ૮૩
- અમીરખાં, ચિતુ, અને કરીમ ... ૮૩
- ખાખ ૧૦ મો.—મરેઠા સાથે ચોથી લડાઈ ૧૮૧૭-૧૮૧૮... ૮૩-૮૬
- પેશ્વા સાથેના નવા કરાર; ખડકીની લડાઈ ૧૮૧૭ ૮૪
- કોરેગામ તથા આશટેની લડાઈ ૧૮૧૮... ૮૪

પેશ્વા મરણ પામ્યો ૧૮૫૩	૮૫
સતારા ખાલસા થયું ૧૮૪૯. નાનાસાહેબ ...	૮૫
સિતાબદ્દી, નાગપુર અને જળપુરની લડાઈ ૧૮૧૭	૮૫
નાગપુર ખાલસા થયું ૧૮૫૩	૮૬
હોલ્કરના સરદારોનું બંડ ૧૮૧૭	૮૬
તુલસીઆઈ	૮૬
માહિદપુરની લડાઈ ૧૮૧૭; મહેસરનું તહનામું ૧૮૧૮.	૮૬
ખાખ ૧૧મો. —અક્ષી લોક સાથે પ્હેલી લડાઈ ૧૮૨૩-૧૮૨૬. ૮૬-૮૮	
પગામની લડાઈ ૧૮૨૬-ચન્ડબુની સલાહ ૧૮૨૬	૮૭-૮૮
ખરાખપુરમાં બંડ ૧૮૨૫	૮૮
ખાખ ૧૨મો. —ભરતપુરને ઘેરો ઘાલી છતી લીધું ૧૮૨૫-૧૮૨૬. ૮૮-૮૯	
બળદેવસિંહ, બળવંતસિંહ, તથા દુર્જનસાલ ...	૮૮
ખાખ ૧૩મો. —અફઘાન લોક સાથે પ્હેલી લડાઈ ૧૮૩૮-૪૨. ૮૯-૯૨	
શાહસુઝ તથા દોસ્ત મહમદ	૮૯
ગિઝની છત્ત્યું ૧૮૩૯; પરવાનની લડાઈ ૧૮૪૦....	૯૦
કાબુલમાં દંગો ૧૮૪૧. શાહસુઝને મારી નાંખ્યો. ૯૦-૯૧	
ટેઝીનઘાટ, નોની, અને નૈદાનની લડાઈઓ ૧૮૪૨ ૯૧-૯૨	
ખસ્તલિક્ષ વૃટ્તયું ૧૮૪૨. દોસ્ત મહમદને છોડી દીધો. ૯૨	
ખાખ ૧૪મો. —સિંધમાં લડાઈ ૧૮૪૨-૧૮૪૩... ..	૯૩-૯૪
હેદ્રાબાદ, ખેરપુર અને મિરપુર	૯૩
મિયાની અને હેદ્રાબાદની લડાઈ ૧૮૪૩... ..	૯૩
ખાખ ૧૫મો. —ગ્વાલિયરમાં લડાઈ ૧૮૪૩	૯૪
દોલતરાવ સિંધિયા, જંગ્ગાળ, ભગીરતરાવ તથા મામા	
સાહેબ	૯૪
મહારાજપુર તથા પનિયારની લડાઈ ૧૮૪૩	૯૪
ખાખ ૧૬મો. —પંજાબમાં પહેલી લડાઈ : ૧૮૪૫-૧૮૪૭ ... ૯૫-૯૮	
નાનક તથા ગુરગોવિંદ	૯૫
રણુજીતસિંહ, ખારકસિંહ, નેહાલસિંહ, શેરસિંહ,	
ધ્યાનસિંહ તથા ધુલીપસિંહ... ..	૯૫-૯૬
મુદ્દકી તથા ફિરોજ શહેરની લડાઈ ૧૮૪૫	૯૬
બદીવાલ, અલિવાલ તથા સોબિયાની લડાઈ ૧૮૪૬... ૯૭	
લાહોરની સલાહ ૧૮૪૬	૯૭

બાબ ૧૭મો.—પંજબમાં ખીજ લગાઇ ૧૮૪૮-૧૮૪૯... ૯૮-૧૦૦
કિનેરી તથા સદુસેનની લગાઇ ૧૮૪૮ ... ૫૮
રામનગર, ચિલિયનવાલા તથા ગુજરાતની

લગાઇ ૧૮૪૯ ... ૯૮-૯૯

પંજબ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું. ૧૮૪૯... ૯૯

બાબ ૧૮મો.—બ્રહ્મી લોક સાથે ખીજ લગાઇ ૧૮૫૨-૧૮૫૩ ૧૦૦

પેગુ જીતી લીધો ૧૮૫૨ ... ૧૦૦

બાબ ૧૯મો.—બ્રહ્મી લોક સાથે ત્રીજી લગાઇ ... ૧૦૦

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હિંદુસ્તાનમાં બળવો ... ૧૦૧-૧૦૪

ધરાન તથા ચીન જોડે લગાઇ ... ૧૦૧

બળવાનાં કારણો... ૧૦૧-૧૦૨

બરાનપુર, મીરાત તથા દિલ્હીમાં બંડ; કાનપુરમાં કતલ. ૧૦૨

લોરેન્સ, હેવલોક, મહમદ બહાદુરશાહ તથા

તાતીઆટોપી ... ૧૦૨-૧૦૪

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રાજ્યમાં ફેરફાર... ૧૦૪-૧૦૫

મહારાષ્ટ્રનો ઢંઢેરો ... ૧૦૫

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ગવર્નર્સ જનરલ તથા તેમની કારકીર્દિ ... ૧૦૫-૧૧૭

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહાન પુરૂષોની જીંદગીનો ટુંક હોવાલ... ૧૧૮-૧૩૦

લામોઝોને, દુપ્લી, ક્રાન્ટ-ડી-લાલી, જુસ્સિ, કલામવ,

મેજર લોરેન્સ, સર ઇ. ફ્રટ, લોર્ડ લેક, રોબર્ટ

સેલ, તૈમૂરલંગ, બેરામખાં, ચાંદખીખી, નુરજહાં,

મલીકબર, મોહાબતખાં, નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક,

નાદિરશાહ, ચંદાસાહેબ, અહમદશાહ અબદલી,

હેદરઅલી, ટીપુ, નાનાફઝનવીસ, અને રણજીતસિંહ.

હિંદુસ્તાનમાં થયેલી લગાઈઓ તથા તેમની

માલ અને પરિણામ... ૧૩૧-૧૩૫

હિંદુસ્તાનમાં બળવાલાયક બનેલી મુખ્ય

ખીનાઓ—વરસ સાથે... ૧૩૬-૧૪૬

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ લું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનની સીમા:—હિંદુસ્તાનની પૂર્વે બ્રિટિશ ખંડદેશ તથા અગ્નિ કોણે બંગાળનો ઉપસાગર, પશ્ચિમે અફગાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાન, તથા નૈરત્યે અરબી સમુદ્ર, દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, અને ઉત્તરે હિમાલય પર્વત છે.

હિંદુસ્તાનમાં જમીન માર્ગે આવવાને માત્ર બે રસ્તા છે:— એક ખંડ-દેશમાંથી અને બીજો વાયવ્ય કોણ તરફ અફગાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાનમાંથી ખેઝર ઘાટ, ખેલન ઘાટ, કુરમ ઘાટ, અને ગ્વાલેરી ઘાટને માર્ગે આવી શકાય છે.

હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર પાંચમીની ઉત્તરેથી તે કન્યાકુમારી સુધી ૧,૮૦૦

મૈલ કરતાં વધારે, અને તેની પહોળાઈ આસરે ૧,૫૦૦

હિંદુસ્તાન- મૈલની છે. એની વસ્તી આસરે ૨૮૧ કરોડની ગણાય છે
નો વિસ્તાર અને તે નીચે પ્રમાણેની છે.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન—૨૨,૦૫,૦૦,૦૦૦

ખંડિયા રાજ્યો— ૬,૪૮,૩૦,૦૦૦

પોર્ટુગીઝના સંસ્થાનો— ૪,૦૦,૦૦૦

ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો— ૨,૭૦,૦૦૦

આખા હિંદુસ્તાનના $\frac{૨}{૩}$ બે તૃત્યાંશ ભાગપર બ્રિટિશ અમલ ચાલે છે

અને બાકીના $\frac{૧}{૩}$ એક તૃત્યાંશ ભાગપર દેશી રાજ્યો અને બીજા રાજ્ય કરે છે.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના બાર ભાગ કે પ્રાંત કર્યા છે. એ દરેક ઉપર અકેકા ગવર્નર, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર, કે કમિશ્નર અમલ ચલાવે છે, અને આ સર્વ અમલદારો વાઙસરોયના હાથ નીચે રહી તેના હુકમ પ્રમાણે અમલ ચલાવે છે.

હિંદુસ્તાનના ત્રણ કુદરતી ભાગો અથવા પ્રદેશ થયેલા છે. ૧ લો

હિમાલયનો, ૨જો નદીનો, અને ૩જો દક્ષિણનો પ્રદેશ.

હિંદુસ્તાનના હિમાલયનો પ્રદેશ:—આ પ્રદેશમાં હિમાલય પર્વત તથા ત્રણ પ્રદેશ તથા સિવાલીક પહાડ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લંબાયેલા છે. એમાંથી તેમની પેદાશ.

સિંધુ, સતલજ, બ્રહ્મપુત્રા, ગંગા તથા જમના નદીઓ

નીકળે છે, અને એમાં જવ, ખાજરી, કાયલા, ચાહ તથા ઈમારતી લાકડાં થાય છે. રંગે નદીનો પ્રદેશ—આ હિમાલયની દક્ષિણના મોટાં મેદાનમાં વહેનારી નદીઓનો પ્રદેશ છે, અને તે જંગાળાના અખાતથી તે અરબી સમુદ્ર સુધી લંબાયલો છે. એમાં જંગાળા, આસામ, અયોધ્યા, વાયવ્ય પ્રાંતો, પંજાબ, સિંધ, રજપૂતસ્તાન વિગેરે રાજ્યો આવેલાં છે. આ પ્રદેશમાં ડાંગર, ખાજરી, ચોખા, રૂ, તંબાકુ, ચાહ, અરીસુ, ગળી, નાળીએરી વિગેરે પાકે છે. ૩ ને દક્ષિણનો પ્રદેશ—આ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણનો ત્રિકોણ ભાગ છે. એમાં મધ્યપ્રાંત, મદ્રાસ, મુંગલ, વરાહ, મ્દૈસર, નિકામનું રાજ્ય વિગેરે છે, અને નર્મદા, તાપ્તી, ઝોદાવરી, કૃષ્ણા અને કાવેરી નદીઓ વહે છે. પહેલી બે નદીઓ જંગાળાના અખાતને અને છેલ્લી ત્રણ જંગાળાના કપસાગરને મળે છે. આ પ્રદેશમાં ઘઉં, રૂ, સોનું, તાંબુ, લોદું, ખાજરી, ચોખા, તંબાકુ વિગેરે થાય છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

ખાખ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓ અનાર્ય કહેવાય છે. તેમને અક્ષર જ્ઞાન ન હોવાથી તેઓએ કાંઈ લેખ કે લુકાકત કોતરી કે લખી અનાર્ય લોક રાખી નથી. તેઓ મુઠ્ઠાને દાટતા ને કામવાર તે ઉપર પથરા ઉભા કરતા. તેઓ શિકાર કરતા અને દૈવને પૂજતા.

તેમને આર્ય લોક દસ્યુ એટલે દાસ, યજ્ઞમાં ભાગ કરનારા, દેવ વગરના, કદરૂપા, અને રાક્ષસ એવાં નામથી ઓળખતા. એમના ત્રણ કુળછે:— ૧ ટીએટ તથા પ્રહલદેશમાંથી આવી વસેલું, ૨—ઈશાન કોણ તરફથી આવી જંગાળામાં પેઠેલું અને ૩—વાયવ્ય તરફથી પંજાબમાં આવેલું. આ અનાર્ય જાતમાંની કેટલીક નિમકહલાલ, પ્રમાણિક અને બહાદૂર છે, અને તેઓ બ્રિટિશ ફોજમાં સારા સિપાઇઓ ગણાય છે. એમની સાત મુખ્ય જાતો છે.

૧ ક્ષી—એન્ડામાન બેટના રહેવાસી—આ લોક માત્ર ૫૦ વરસ પહેલાં લૂગડાં વગર ફરતા, માંસનો આહાર કરતા, ખુસાલીની વખતે શરીરે રાતી અને શોકની વખતે કાળી માટી ચોપડતા, અને જાળકના જન્મ્યા આગમજથી તેમનાં નામ પાડતા.

અનાર્યની
૭ જાતો.

તેથી તે નામ સામાન્ય જાતીમાં આવતાં.

૨ છ-મદ્રાસના ડુંગરી લોક—એમની ૪ મુખ્ય જાત છે:—૧ સી સાંઘા વાળવાળી, ફૂર દેખાવની, નાના પ્રાણીનો ભક્ષ કરનારી ને દૈલપૂજક પુલિયર જાત. ૨ છ-ધાસની ઝુંપડી કે કોતરમાં રહેનારી મુન્દવેર જાત. ૩ છ-હીંગણી, જાડા હોઠવાળી નેર જાત, જેમનામાં સ્ત્રીને બહુ પતિ કરવાનો જંગલી રિવાજ છે અને જેઓ પોતાના છોકરાંને વારસો આપતા નથી પણ બહેનનાં છોકરાંને આપે છે. ૪ થી- જાડા હોઠવાળી, હીંગણી, શિકાર કરી ગુજરાત કરનારી કુદર જાત છે.

૩ છ-મધ્ય ભાગના અનાર્થલોક—આ લોકમાં બે મુખ્ય જાતો છે—ગોંડ, અને મારી; ગોંડ જરા સુધરેલી અને બળવાન જાત છે અને જળરાં કામદાં અને તીર શિકાર માટે વાપરે છે. મારી જરા શરમાળ જાત છે ને ધાસનાં ઝુંપડાં કરી રહે છે.

૪ થી—પાંદરાં પહેરનારી ઓરિસ્સાની જાત—આ એક ગરીબ જાત છે. માત્ર ૫૦ વરસ પહેલાં એમનાં ઘેરાં નવસ્ત્ર ફરતાં અને કેટ મણકાની માળા બાંધી આગળ પાછળ પાંદરાંનો ઝુમખો રાખતાં.

૫ મી—હિમાલયની ડુંગરી જાતો—આ એક કાળા રંગની વિકાળ જાત છે. પહેલાં એ લૂટફાટ કરી પોતાનો ગુજારો કરતી.

૬ ઠી—સંતાલ જાત—આ જાત જરા સુધરેલી છે અને બંગાળના ૧ ડુંગરી મુલકમાં રહે છે. એ ખેતી કરી પોતાનો ગુજારો ચલાવે છે, અને ૧૫ કે ૧૭ વરસની વયે પરણે છે. એમનામાં સ્ત્રીઓનું માન ઘણું હોય છે અને પોતાની બાવડીની મરજી શિવાય એમનાથી બીજી બાવડી પરણાતી નથી. એમનામાં જ્ઞાતિભેદ નથી. ગામનો વહીવટ ત્યાંનો મુખી પોતાના હાથ નીચે બીજાં કેટલાંક માણસો સાથે કરે છે. એમને ગુન્હા માટે જ્ઞાતિ બહાર કે ગામમાંથી કાઢી મેલવાની કે આખા ગામને ઉગ્રાણી આપવાની શિક્ષા થતી. આ જાત ઘણા દેવને માને છે.

૭ મી—કોંધ ઓરલે પર્વતવાસી જાત—આ જાત ઓરિસ્સાના ડુંગરી મુલકમાં રહે છે અને ખેતી કરી પોતાનો ગુજારો કરે છે. તેઓ ખુનનો બદલો ખુનથી જ લેતા, પણ જો મારનાર મરનારના વારસને અનાજ ઢોર વિગેરે આપતા તો તેઓ શાંત થતા ને ફરી વેર વાળતા નહીં. તેઓ પૈસા આપી સજ્ન કરતા અને મોટી કન્યા પસંદ કરતા. તેઓમાં સ્ત્રીનો મિલકત ઉપર કંઈ દાવો રહેતો નથી. બાવડી જીવતી હોય ત્યાં સુધી બીજી પરણતા નથી. તેઓ ભૂદેવને માને છે અને આગળ તેને માણસનો ભોગ આપતા.

બામ ૨ જો.

આર્યલોક પ્રથમ મધ્ય એશિયામાં રહેતા. તેઓ અનાર્ય લોક કરતાં ઘણા સુધરેલા હતા, લોહનાં હથિયાર વાપરતા અને ખેતી કરી આર્ય લોકો. તેમજ દોર પાળી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા. તેમનામાંના કેટલાક પાછળથી પશ્ચિમભણી અને કેટલાક પૂર્વભણી જઈ વસ્યા. પશ્ચિમ ભણી જઈ વસનારાઓએ ઇરાન, અને પછી આગળ વધી ગ્રીસ, રોમ, અને ત્યાંથી વળી પોર્ટુગલ અને ઈંગ્લાન્ડ સુધી જઈ જુદાં જુદાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં. પૂર્વભણી જઈ વસનારાઓ હિમાલયના ઘાટો ઓળંગી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને ત્યાંના મૂળ વતનીઓને હાંકી કાઢી ધીમે ધીમે દક્ષિણ તરફ વધતા ગયા. તેમનામાં ઘણી જાતો નહોતી; તેઓ સ્ત્રીઓને માન આપતા, સંપત્તી રહેતા, મુડદાંને પાળતા, ખેતી કરતા, અને અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ વિગેરેની શક્તિને દેવ ગણી પૂજતા. એમનામાં સતી થવાનો ચાલ નહોતો. પોતાને માટે રાજ પોતેજ નિગતા, અને એમની મુખ્ય દોલત એમનાં દોર હતાં. ઋગ્વેદ, સામવેદ, યજુર્વેદ અને અથર્વવેદ એવા એમના ચાર વેદ છે.

એમાં ઋગ્વેદ આર્યલોકોનો પ્રથમ ધર્મગ્રંથ છે; બાકીના ત્રણ વેદ શાસ્ત્ર ઋગ્વેદને આધારે જેમ જેમ જરૂર પડતી ગઈ તેમ તેમ રચાયા. આગળ જતાં તેમાં બ્રાહ્મણ જાતી ઉત્પન્ન થઈ તેમણે બ્રાહ્મણો. મુખ્ય ત્રણ દેવ કહ્યા,—૧ લો બ્રહ્મા એ સરભવનાર, ૨ જો વિષ્ણુએ પાળનાર, અને ૩ જો શિવ એ સંહાર કરનાર તથા ફરીને ઉત્પન્ન કરનાર; વિષ્ણુ અને શિવનાં જુદાં જુદાં ૩૫ એ હિંદના હાલના દેવો છે.

આર્યલોક પંજાબમાં આવી વસ્યા પછી તેમના કામ પ્રમાણે તેમના ચાર વર્ગ પડ્યા. ૧ લો બ્રાહ્મણ-જેમણે વેદ પાઠે કર્યા અને ચાર જ્ઞાતો. અગ્નિ વિગેરે ક્રિયાનું કામ માથે લીધું. ૨ જો ક્ષત્રી-જેમણે અનાર્યલોકને છતી આર્યનું રક્ષણ કર્યું. ૩ જો વૈશ્ય-જે માત્ર ખેતી કરનારા હતા, અને ૪ થો શુદ્ર-તે છતાંયલા અનાર્ય લોક-જેમનું ગુલામ ગીરી કરવાનું કામ હતું. આ ચાર જ્ઞાતિમાં બ્રાહ્મણોએ પોતાની સત્તા સ્થાપી; એમણે બીજાઓ માટે તત્ત્વજ્ઞાન, ન્યૈતિયશાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્ર બનાવ્યાં, અને એમ સમગ્રવ્યુત્કે બ્રાહ્મણ બ્રહ્માના મુખમાંથી, ક્ષત્રી બહુમાંથી વૈશ્ય જાંગમાંથી, અને શુદ્ર ચરણમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે માટે એમો સૌથી ઉત્તમ છીએ. એમની સત્તા અદ્યપિ સુધી કાયમ રહી છે અને એમને

બીજા વર્ગો માન આપે છે. જનોઇ દીધા પછી તેઓ બ્રાહ્મણ ગણાય છે, અને તેમના આયુષના ચાર આશ્રમ પડેલા છે:-૧ લો બ્રાહ્મણ-અર્થ-એટલે ધર્મગુરૂ પાસે રહી અભ્યાસ કરવો અને ગુરૂની ચાર આશ્રમ. સેવા કરવી; ૨ ને ગ્રહસ્થાશ્રમ-એટલે પરણી છોકરાં ઉછેરવાં અને સંસારી કામો કરવાં; ૩ ને વાનપ્રસ્થ- એટલે વનમાં જઈ ઇશ્વર ભક્તિ કરવી; અને ૪ થો સન્યસ્ત-એટલે સંસારનો કેવળ ત્યાગ કરી જે મળે તે ખાવું અને બ્રહ્મ વિચારમાં વખત કાઢી બ્રહ્મ સાથે બળી જવાને યત્ન કરવો.

બ્રાહ્મણના કાયદા પુસ્તક:-૧ શૃલ્લિસુત્ર ઇ. સ. પૂ. ૭૦૦ વરસપર, (૨) મનુસ્મૃતિ ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦ વરસપર, અને (૩) યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ ઇ. સ. પૂ. ૨૦૦ વરસપર રચાયેલાં જણાય છે. એ દરેક પુસ્તકના ત્રણ ભાગ કરેલા છે. ૧ લો આચારાધ્યાય-એમાં ઘર સંસારી કામોનું, ૨ ને વ્યવહારાધ્યાય-એમાં ન્યાય પ્રકરણનું અને ૩ ને પ્રાયશ્ચિત્તાધ્યાય-એમાં પાપનું નિવારણ કરવાની ક્રિયાનું વર્ણન છે.

બાળે ૩ ને.

વીરરસ કાવ્યો-રામાયણ-જનક રાજને સીતા નામે એક સુંદર ગુણવાન કુંવરી હતી. તેને લાયક ભરથાર શોધવાને તે રાજ્યે એક ભારે ધનુષ્ય એટલે કામકું બનાવી જાહેર કર્યું કે જે કોઈ આ ધનુષ્ય ઉઠાવી લે તેને સીતા પરણે. આ કામ માટે ઘણાક રાજાઓ આવ્યા હતા પણ કોઈથી રામાયણ તે કામકું ઉપાડી શકાયું નહીં. આખરે સૂર્યવંશી અયોધ્યાના રાજા દશરથના ચાર કુંવરમાંના વડા કુંવર રામચંદ્રે તે કામકું ઉઠાવીને તેના કકડા કરી નાંખ્યા, તેથી સીતા તેને પરણી. દશરથ રાજા ધરડો થવા આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું રાજ્ય રામને આપવાની જાહેરાત કરી, પણ તેની બીજી રાણીને આથી અદેખાઈ આવી અને તેના પુત્ર ભરતને રાજગાદી અપાવી; આથી રામ, સીતા અને પોતાના બીજા ભાઈ લક્ષ્મણ જોડે ત્યાંથી જતો રહ્યો. જોદાવરીને તીરે જ્યારે રામ આવ્યો ત્યારે લંકાના રાજા રાવણની ખેંદન તેને પરણવા આવી. પણ રામે તે કબુલ કર્યું નહીં તેથી રાવણ ગુસ્સે થયો, અને જ્યારે તે ખન્ને ભાઈઓ શિકારે ગયા ત્યારે તે સીતાને ઉઠાવી લઈ ગયો. સીતાને છોડવાનું અને રાવણને સજા કરવાને રામને હનુમાન, રાવણના ભાઈ વિલિષણ વિગેરે ઘણાક રાજાઓએ મદદ કરી. લડાઈમાં રાવણ તથા તેનો દીકરો ઇંદ્રજીત માર્યા ગયા. રામે વિલિષણને તેના ભાઈની ગાદી આપી

અને આખરે રામના ભાઈ ભરતે પોતાની ગાદી રામને સોંપી. આ કાવ્યના કૃતૃનું નામ વાલ્મીકિ હતું.

મહાભારત—એમાં કૌરવ પાંડવની લગાઈનું વર્ણન છે:—અંદ્રવંશના રાજા પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્ર એ ભાઈઓ હતા; ધૃતરાષ્ટ્ર આંધળો હતો. મહાભારત અને તેને ૧૦૦ પુત્ર હતા, જેમાંનો વડો દુર્યોધન હતો. એઓ કૌરવો કહેવાતા.

પાંડુને યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, ભીમ, સહદેવ અને નિકુળ નામના પાંચ પુત્ર હતા. તેઓ પાંડવો નામે પ્રખ્યાત છે. પાંડુ રાજાના મરણ પછી ધૃતરાષ્ટ્રે તેના પાંચે છોકરાને ઉછેર્યા અને યુધિષ્ઠિરને ઉમરે પ્હોંચતાં તેના બાપનું આખું રાજ્ય સ્વાધીન કર્યું; આથી કૌરવ નાખુશ થયા અને પાંડુના દીકરાઓને ૧૩ વરસ દેશનિકાલ કર્યા; ત્યાંથી બચારે તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે દુર્યોધને તેમનો ગાદી પરનો હક ના કબ્જા કરી તેમની સામે ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦૦ માં (કુરુક્ષેત્ર) પાણીપતના મેદાનમાં ૧૮ દિવસ લગાઈ કરી, જેમાં પાંડવના યુધિષ્ઠિરનો ન્યથે થયો; પણ લગાઈમાં તેમના ધણુક મિત્રો અને મદદગારો માર્યા ગયા તેથી ખેદ પામી અભિમન્યુના કુંવર પરીક્ષિતને રાજપાટ સંઘળું સોંપી તેઓ હિમાલય પર્વત પર ગયા અને પરલોક પામ્યા; આ કાવ્ય રચનારનું નામ વ્યાસમુનિ હતું.

શૃંગારરસ નાટક—શકુંતલા—એટલે “બોવાયલી વીંટી”નો નાટક રચનાર કાલિદાસ હતો. આ મહાકવિ ઉજ્જવનના રાજા વિક્રમાદિત્યના દરબારમાં થઈ ગયો. આ નાટકમાં હસ્તિનાપુરના રાજા દુષ્યંત રાજા અને એક બ્રાહ્મણની કન્યા શકુંતલાના એકાંતમાં લગ્ન થયાં તે, તથા શકુંતલાને તેના માબાપે કાઢી મૂકી, તેને વનમાં પુત્ર થયો, જેનું નામ ભરત આપ્યું:—(જે ઉપરથી ભરતખંડ નામ પડ્યું છે), તે પુત્ર સાથે તે રાજા પાસે ગઈ, અને રાજાએ તેને આપેલી વીંટી જે પહેલાં બોવાઈ ગઈ હતી તેથી ઝાળખી, એ સંઘળાનું ખ્યાન કરેલું છે.

આ વીરરસ કાવ્યો તથા નાટક પછી બીજા ઘણાંક કાવ્યો અને નાટકો રચાયાં, જેમાંના મુખ્ય માધકાવ્ય, કુમારસંભવ, રઘુવંશ, નૈષધ, કામ્બરી, રત્નસહાર, મેઘદૂત વિગેરે છે.

બામ ૪ થો.

બૌદ્ધ ધર્મ—આ ધર્મનો ઉદય ઇ. સ. ૬૦૦ વરસ પહેલાં થયો. આ ધર્મનો સ્થાપનાર કપિલવસ્તુના રાજા સુદોદનનો પુત્ર ગૌતમ બુદ્ધ હતો, જે ઉપરથી આ ધર્મનું નામ બૌદ્ધ ધર્મ પડ્યું છે. એ ઇ. સ. ૬૨૩ માં

* ગંગા નદીપર. દિલ્હીની ઇરાન કોણે—૬૫ મૈલ પર.

× કપિલવસ્તુ—નેપાળની દક્ષિણે—ગોરક્ષપુરની પાસે—હાલમાં “નમરખાસ” નામથી ઝાળખાય છે.

જન્મ્યો હતો અને એનું રાજ્ય કાશીની ઉત્તરે ૧૦૦ મૈત્ર પર હતું.

આ રાજ સ્વયંવરમાં ગોપાનામની એક કન્યા પરણ્યો અને એની સ્ત્રીને રાહુલા નામે એક પુત્ર સાંપડ્યા પછી ઓગણત્રીસ વર્ષની ઉંમરે ગોપાનું સઘળું રાજપાટ છોડી દઇ એણે જંગલમાં જઇ ત્યાં વાસો કરી તપ કરવા માંડ્યું. જ્યારે એને લાગ્યું કે એમ દુઃખ વેડવાથી મુક્તિ થવાની નથી ત્યારે એણે લોકમાં યોધ કર્યો. એતો યોધ એ હતો કે સર્વ માણસોને માટે મોક્ષ માર્ગ સરખો ખુલ્લો છે. સચ્ચાઈથી, પ્રમાણિકપણે અને માયાથી દુનિયામાં વર્તવું; મોક્ષ મેળવવાનો રસ્તો નીતિ, દયા, દાન, અને મનને વશ રાખવું એમાં છે; જેવું કરીશું તેવું પામીશું, અને આ ભવમાં સુખ કે દુઃખ જે પડે છે તે પાછલા ભવનું પરિણામ છે. આ પ્રમાણે યોધ કર્યો પછી તે ઇ. સ. પૂ. ૫૪૩માં ૮૦ વરસની વયે મરણ પામ્યો. આ ધર્મને આશરો આપનાર ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર અશોક (ઇ. સ. પૂ. ૨૬૦-૨૨૦), કનિષ્ક (ઇ. સ. પૂ. ૪૦) શિલાદિત્ય (ઇ. સ. ૬૩૦) વિગેરે રાજાઓ હતા. એમણે ઉંઠાણે ઉંઠાણે વાવ, ફૂવા, ધર્મશાળા, પાંજરાપોળ બંધાવ્યાં. આ ધર્મ છેક સિંધોન (લાંકા), નેપાળ, ટિબેટ, ચીન, સિયામ, બ્રહ્મદેશ અને જાપાન સુધી ફેલાયો અને જે કે પાછળથી બ્રાહ્મણ લોકોએ તેમના ઉપર હુમલા કરી તેમને નસાડ્યા તોપણ હાલ તેમની વસ્તી પચાસ કરોડ ઉપરની ધારવામાં આવે છે. આ પછી જૈનધર્મ ઉત્પન્ન થયો. એ યૌદ્ધ ધર્મની એક મોટી શાખા છે. એ ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા લગભગ પાંચ લાખ માણસની છે; તેમની મોટી વસ્તી ગુજરાત અને કર્ણાટકમાં છે. તેમનામાં થઇ ગયેલા ચોવીશ “તીર્થંકરે” ને તેઓ માને છે અને જીવની હિંસા કરતા નથી. તેઓમાં બે પંથ છે-દિગંબરી અને શ્વેતામ્બરી.

બાબ ૫ મા.

શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, રામાનંદ, કબીર, ચૈતન્ય, વલ્લભસ્વામી અને શ્વામિનારાયણ વિષે ટુંક હકીકત:—

શંકરાચાર્ય (ઇ. સ. ૯ માં સૈકામાં) નર્મદાકાંઠે વાઘપુરની પાસે એક ગ્રામમાં રહેતા, મહાત્મા ગોવિંદનાથના શિષ્ય હતા; એ મલયારમાં જન્મ્યા હતા. એમણે હિંદમાં કાશ્મિર સુધી પ્રવાસ કરી વેદ ધર્મ સ્થાપન કર્યો, યૌદ્ધ મનનું ખંડન કર્યું, અને ૩૨ વરસની વયે કેદારનાથમાં દેહ છોડ્યો. શંકરદિગ્વિજયના પુસ્તકમાં ઘણી રસિક ભાષામાં એમના કૃત્યો વર્ણવ્યાં છે.

રામાનુજ ઇ. સ. ૧૧૫૦ માં ચોલા રાજ્યમાં થઈ ગયા. આ વખતે ત્યાં શિવ ધર્મ ચાલતો હતો. ત્યાં વૈષ્ણવ ધર્મ ફેલાવામાં નિષ્ફળ મયાથી મહેસૂર જઇ રહ્યા, જ્યાંના રાજા તથા પ્રએજ્ઞએ એ ધર્મ કબુલ કર્યો એમણે

આર્ય લોકોને જિપદેશ કર્યો અને કેટલાક ઉત્તમ ગ્રંથો રચ્યા.

રામાનંદ ઇ. સ. ૧૪૪૦ માં નામાનુજ પછીના પાંચમા આચાર્ય થયા. એમણે વૈષ્ણવ મત ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ફેલાવ્યો.

કમ્બીર ૧૩૮૦-૧૪૨૦-એ રામાનંદ આચાર્યના શિષ્ય હતા. એમણે પોતાનો મત બંગાળમાં ફેલાવ્યો. એમના વખતમાં હિંદમાં મુસલમાનોનું આવવું થયું. એમણે હિંદુ અને મુસલમાન એ બન્નેને રૂએ એવો બોધ કર્યો. એમનો ઉપદેશ એ છે કે મોઢામાં જે જાય છે તેથી કાંઈ મનુષ્ય વટલાતું નથી, પણ કામ, ક્રોધ, લોભ, હિંસા, પરનિંદા, મોહ વિગેરે જે મોઢામાંથી નિકળે છે તેજ માણસને વટાળે છે; વળી તીર્થયાત્રા, સ્નાન, દેવદર્શન વિગેરેના બહારના આચારમાં ધર્મ સમાયલો નથી, પણ સારી કરણી અને યત્ન મન રાખવામાં સમાયલો છે.

ચૈતન્ય બંગાળામાં નદીઆ ગામમાં ઇ. સ. ૧૪૮૪-૧૫૨૭ માં થઈ ગયા. એમણે ઓરિસ્સામાં પોતાનો ધર્મ બહુ ફેલાવ્યો; ઇશ્વર ભજન કરવું, ગુરૂને દેવ સમાન નહીં પણ પિતા સમાન ગણવો, બધી જ્ઞાતિઓ ભક્તિથી સરખી શુદ્ધ થાય છે, અને પાપથી મુક્ત થવું, એ એમના બોધ છે.

વલ્લભસ્વામીએ ઇ. સ. ૧૫૨૦ માં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પોતાનો ધર્મ ફેલાવ્યો. એમના બોધ એ છે કે આત્માના ઉપધારને માટે કાંઈ કષ્ટ વેડવાની જરૂર નથી, પણ પ્રેમ ભક્તિ કરવાથી મોક્ષ મળે. એ ધર્મ પાળનારા ધણા શાહુકાર તથા વેપારી છે. એમનામાં આઠે પહોરની જૂદી જૂદી સેવા છે.

સ્વામિનારાયણ—એ પંથના ચલાવનાર સદેવનંદ નામે સ્વામિ હતા. એ પંથ ગુજરાતના ધણા ભાગોમાં ચાલે છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનનો થોડો ભાગ સમશીતોષ્ણમાં, અને થોડો ભાગ ઉષ્ણકટિબંધમાં આવેલો છે તેથી તે ધણોજ રસાળ છે; અને એજ કારણને માટે એની આસપોસના તેમજ દૂર દેશના રાજાઓએ ધણા અસલના વખતથી આ દેશ પર ચડાઈઓ કરી હતી.

અસલના હિંદુ રાજ્ય કરતા કુટુંબો તથા તેમના મૂલકો.

૧ હું—હસ્તિનાપુર-જે દિલ્હીથી આસરે ૬૦ મૈલ દૂરે ધારવામાં આવે છે, ત્યાં પાંડવ રાજ્ય કરતા હતા. તેમની સાથે કૌરવ તથા પાંડવ કૌરવ કુટુંબે કોઈ જગ્યાના વાંધાને લીધે આશરે ઇ. સ.

(કુરુક્ષેત્ર) પાણ્ડીય પૂ. ૫૦૦૦ વરસ પર પાણ્ડીપતના મેદાનમાં લડાઈ ચલાવી તની લડાઈ. ઇ. જેમાં કૌરવોએ સજડ હાર ખાધી. પાંડુ વંશે પછી સ. પૂ. ૫૦૦૦ દિલ્હીમાં રાજ્ય કર્યું એવું ધારવામાં આવે છે.

૨ જી—મગધ (હાલ જેને બહાર પ્રાંત કહીએ છીએ) ત્યાં ચંદ્રગુપ્તના પૂર્વજો ઇ. સ. પૂ. ૩૧૫-૨૯૧ સુધીમાં રાજ્ય કરી ચયા. આ વંશના રાજ્યમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો થયો.

૩ જી—ગુજરાતમાં કૃષ્ણે રાજ્ય ચલાવ્યું, જે પાંડવનો મિત્ર અને મદદગાર હતો.

૪ થી—માળવામાં ઉજ્જવતનો રાજા વિક્રમાદિત્ય ઇ. સ. પૂ. ૫૭ માં રાજ્ય કરી ગયો, એના વખતથી હિંદુ સંવત ગણાય છે. વિક્રમાદિત્ય આ પછી ઘણાક બીજા રાજા થઈ ગયા, જેમાં ભોજ ઇ. સ. પૂ. ૫૭ પ્રખ્યાત છે. ઇ. સ. ૭૭ માં ગોદાવરી નદી પર પૈકળુ નગરનો હિંદુ રાજા શાલીવાહન શક લોકની સામે થયો, અને બ્રાહ્મણોને બૌદ્ધના નૂતનથી છોડવ્યા ગાટે તેઓએ તેનો શક ચલાવ્યો. આ આખો પ્રાંત ઇ. સ. ૧૨૩૧ માં મુસલમાનોએ જીતી લીધો.

૫ મું—અયોધ્યામાં ચંદ્ર તથા સૂર્યવંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા. પેહેલા વંશને ક્ષત્રિની, અને બીજાને બ્રાહ્મણોની મદદ હતી.

૬ ટું—સુબંધની વાયવ્યકોણ તરફ શાહકુળના રાજા રાજ્ય કરી ચયા, ઇ. સ. ૬૦-૨૩૫.

૭ મું—કચ્છ અને તેની આસપાસની જગ્યામાં વલ્લભી રાજાઓએ રાજ્ય કર્યું.

૮ મું—કાંચીપુરમાં (હાલ કુંજવરમ) અને તેની આસપાસની જગ્યા પર ચોળ વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા.

૯ મું—બંગાળમાં પાળાવંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૦ મું—મદુરામાં પાંચ વંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૧ મું—કલ્યાણમાં ચાલુક્ય અને પછી કાળાભુરિયા વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા.

૧૨ મું—તેલંગણની રાજ્યધાની વરંગૂળમાં અંધ વંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૩ મું—મધ્યાર અને ત્રાવણકોરમાં ચેરા વંશે રાજ્ય કર્યું.

આ શિવાય બીજા લગભગ ૧૦૦ હિંદુ રાજ્યો હતાં, જેને વિષે આપણે ચોકસ કહી શકતા નથી.

મુસલમાની રાજ્ય પહેલાં પરદેશી હુમલા.

એવું ધારવામાં આવે છે કે ઇ. સ. પૂ. સુમારે ૨૦૦૦ સેમિરમિસ ઇ. વરસ ઉપર એસિરિયાની રાણી સેમિરેમિસે અને ઇ. સ. પૂ. ૧૩૦૮ માં મિસર દેશના રાજા સિસોઝિસે હિંદુસ્તાન પર સિસોઝિસ ઇ. ચઢાઈ કરી હતી; પણ તેઓએ કાંઈ પણ જગ્યા પર સ. પૂ. ૧૩૦૮. સત્તા ચલાવી હોય એવું જણાતું નથી.

ત્રીજી માનવા જોગ ચઢાઈ પારસી રાજા દારા (ડરાયસ) એ ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮ માં કરી. તેણે સિંધુ નદીના કાંઠા ઉપરનો દેશ જીતી લઈ ત્યાં અમલ ચલાવવાને એક હાકેમ નિમ્નો. દારા રાજા હિંદુસ્તાનમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને સોનું લઈ ગયો.

ચોથી સ્વારી ગ્રીસ દેશના રાજા મહાન સિંકદરે ચઢાઈ ઇ. સ. પૂ. ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં કરી. એની સામે પંડિતનો પોરસ ૩૨૭. રાજા થયો, પણ તે જોલમ નદીને કાંઠે હારી ગયો અને તેનો કુંવર માર્યો ગયો. સિંકદર ઇ. સ. પૂ. ૩૨૩ માં મરણ પામ્યો, ત્યારે તેનાં બહેનનાં રાજ્યના ભાગ થયા, જેમાં તેના લશ્કરના સરદાર સેલ્યુકસને હિરસે બાકરિયા અને હિંદુસ્તાન આવ્યાં.

સેલ્યુકસ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે મગધનો સેલ્યુકસ ઇ. સ. પૂ. ૩૧૨. રાજા ચંદ્રગુપ્ત તેની સામે થયો (ઇ. સ. પૂ. ૩૧૨), પણ થોડા વખતમાં એ બન્ને રાજાઓ વચ્ચે સંધિ થઈ, અને એન્ટિઓકસ. સેલ્યુકસે પોતાની દીકરી ચંદ્રગુપ્ત સાથે પરણાવી. આ પછી ગ્રીક લોકો પોતાની સત્તા વધારી શક્યા નહીં. સેલ્યુકસના પૌત્ર એન્ટિઓકસે પણ ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અશોક જોડે સંધિ કરી. આ અશોક રાજા બૌદ્ધ ધર્મનો બહુ ફેલાવો કરી ઇ. સ. પૂ. ૨૨૬ માં મરણ પામ્યો. જે થોડી જગ્યા ગ્રીક લોકના હાથમાં હતી તે સધળી તેઓ પાછળથી ખોઈ બેઠા. આ પછી સીથિઅન લોકે ઇ. સ. પૂ. ૧૦૦ થી ધણી વરસો સુધી હિંદુસ્તાન પર હુમલા કર્યા. આ વંશનો પ્રખ્યાત રાજા કનિષ્ક હતો. આ સીથિઅન અથવા શક લોકને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢનાર ઉજ્જવનનો રાજા વિક્રમાદિત્ય અને શાલીવાહન હતા. શાલીવાહને શક લોકને હાંકી કાઢ્યા અને બ્રાહ્મણોને બૌદ્ધના જુલમથી છોડવ્યા માટે લોકોએ એનો શક ચલાવ્યો. આ શક નમદાથી દક્ષિણ સુધીમાં ચાલે છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

ભાગ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનપર મુસલમાન રાજઓના હુમલા

તથા તેમની કારકીર્દિ.

હજરત મહમદનો જન્મ ઇ. સ. ૫૭૦ માં મકામાં થયો હતો, અને એ મુસલમાન ધર્મના સ્થાપનાર હતા. એણે પોતાનો ધર્મ આખા અર્બ. સ્તાનમાં ફેલાવ્યો, અને ઇ. સ. ૬૩૨ માં એના મરણ પછી એના ખલીફાએ એ ધર્મ સિરિયા, મિસર, ઈરાન, તુર્કસ્તાન અફઘાનિસ્તાનમાં પ્રસાર કર્યો. મહમદના મરણ પછી ૧૫ વરસે એસમાન નામના એક આરબે થાણા અને મુંગઠના કિનારા ઉપર એક દરિયાઇ કાફલો લૂટ કરવા માટે મોકલ્યો, પરંતુ તેમાં તેનો જય થયો નહીં.

હજરત મહમદના મરણ પછી ૩૨ વરસે મોહલિય નામના મુસલમાન સરદારે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઇ કરી મુલતાન સુધી વધી આવ્યો અને ત્યાં લૂટ ચલાવી ઘણા લોકોને બંધીવાન કરી પાછો પોતાને દેશ ગયો; અને મહમદ કાસિમે ઇ. સ. ૭૧૨ માં ખસરાના હકિમ હમ્મઝના લખિલ સિંધપર ચઢાઇ કરી. ઇ. સ. ૭૧૨ મહમદ કાસિમે સિંધપર ચઢાઇ કરી. આ વખતે

સિંધમાં દાહીર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, અને તેની રાજ્યધાનીનું નામ દેવલનગર જેને હાલ કરાંચી કહેછે તે હતું. એ રાજાને કાસિમે હરાવી આખો સિંધ પ્રાંત જીતી લીધો, અને ત્યાંની વસ્તીનો નાશ કર્યો. દાહીર પણ લડતાં માર્યો ગયો અને તેની બે દીકરીને કાસિમે દેમારકસમાં “ખલિફ” પાસે બંધીવાન કરી મોકલી આપી. મુસલમાન ઇતિહાસ લખનારા કહેછે કે આ છોડીઓમાંની એકે પોતાના બાપનું વેર લેવાને કાસિમપર કેટલાંક ખોટાં તહોમત મુક્યાં, જેથી તે ખલીફે ગુસ્સે થઇને કાસિમને જીવતો એક ચામડાના કાથળામાં ઘાલી પોતાની પાસે લાવવાનો હુકમ કર્યો. કાસિમ જ્યારે આથી મરણ પામ્યો (ઇ. સ. ૭૧૪) ત્યારે તે છોડીએ તે તહોમત ખોટાં હતાં એમ કબુલ કર્યું. કાસિમની આ કૃતેદ્ર થયા છતાં મુસલમાન સત્તા નાગનીજ રહી, અને થોડા વખતમાં તે જગ્યા રજપૂતોએ પાછી જીતી લીધી. હિંદુસ્તાનમાં જે મુસલમાન વંશે રાજ્યતો પા્યો નાંખ્યો, અથવા જીતો મેળવીને પોતાની ખરી રાજ્ય સત્તા સ્થાપી, તે ગિઝની વંશ હતો.

ગિઝની વંશની સ્થાપના.

૪. સનની નવમી સદીમાં સમેનીસ નામે ઝોળખાતો તાતાર વંશ ખોરાસાનમાં રાજ્ય કરતો હતો, અને તેનું પાયતખ્ત બોખારા હતું. આ વંશના પાંચમા રાજા અબ્દુલ મલિકનો અલમગીન અલમગીન ૯૭૬. નામે એક તુર્કી ગુલામ હતો, જે પાછળથી ખોરાસાનનો હાકેમ થયો; પણ રાજાનો કાળ થયાથી એ ગિઝની*માં

ન્હારી ગયો, જ્યાંએ ઈ. સ. ૯૭૬ માં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એની પછી એનો ગુલામ તેમજ જમાઇ સખતગીન ગિઝનીના રાજ્યનો ધણી થયો. એને માટે એમ કહેછે કે રાજા થયા પહેલાં એક દિવસ શિકાર કરતાં એણે એક હરણના બચ્ચાંને પકડ્યું, અને તે બચ્ચાં સહિત ઘર પાછો ફરતો હતો તેવામાં એણે તે બચ્ચાંની માને પોતાની પછવાડે દોડતી દીડી, તેથી એને દયા આવી અને તે બચ્ચાંને છોડી દીધું. તે મા પોતાના બચ્ચાં સહિત ન્હારી જતાં જાણે સખતગીનનો, તેની દયા માટે ઉપકાર માનતી હોય તેમ તેણે પાછળ પાછળ જોયા કર્યું તેજ રાત્રે સખતગીનને સ્વપ્નામાં એક દેવદૂતે કહ્યું કે તું ગિઝનીનો રાજા થશે, અને જે પ્રમાણે તે હરણના બચ્ચાંપર તે દયા બતાવી તેવીજ તારી રૈયત ઉપર પણ બતાવજે. સખતગીને રાજ્યગાદી મેળવ્યા પછી બલૂચિસ્તાન, તુર્કિસ્તાન વગેરે મૂલકો છતી પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું. આથી લાહોરના રાજા જયપાળે એની ઉપર પેશાવર આગળ

ઈ સ. ૯૭૭ માં હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંથી હાર ખાઈ પેશાવર આગળ તેને પાછું હટવું પડ્યું, સખતગીન હવે જયપાળ ઉપર લડાઈ ૯૭૭.

વેર લેવાને પંજાબ ઉપર ચઢી આવ્યો. જયપાળની મદદે દિલ્હી, x કનોજ, કલિંજર અને અજમેરના રાજાઓ આવ્યા હતા, પરંતુ તેમનો પરાભવ થયો. સખતગીને સિંધુ નદી આગળની કેટલીક જગ્યા છતી લીધી, અને પુષ્કળ લૂટ મેળવી પાછો ગયો. સખતગીન ૫૬ વરસની વયે ઈ. સ. ૯૯૭ માં મરણ પામ્યો, અને એની પાછળ એનો દીકરો મહમદ ૩૦ વરસની વયે ગાદીએ બેઠો.

આખર ૨ જો.

ગિઝની વંશ ૯૭૬-૧૧૮૬

મહમદ ગિઝની
૯૯૭-૧૦૩૦

મહમદ ગિઝની ૯૯૭-૧૦૩૦-મહમદ પોતાના
બાપની સાથે જયપાળ અને તેના મળતીઆઓ સામે

* કાબુલની ક્ષિત્તિ. x લખનોથી ૬૫ મૈલ દૂર.

ધણી બહારીથી લડ્યો હતો. એના બાપના મરણ પછી એણે “મુલતાન”
પદ ધારણ કર્યું. લૂટ મેળવવાના તથા પોતાનો ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં
ફેલાવવાના વિચારથી એણે ભરતખંડ ઉપર ૧૨ સ્વારીઓ કરી. એ
સ્વારીઓમાં એણે પુષ્કળ દોલત મેળવી, લાખોના જન લીધા, અને લાખોને
મુસલમાન કરી ગુલામ તરીકે વેચ્યા. એને ઇતિહાસ કર્તાઓ “આઝકોના
કંઠેરત” એટલે મૂર્તિ તોડનારના નામથી ઓળખેછે.

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧ માં—એણે સાહોરના રાજા

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧--જયપાળ ઉપર કરી અને તેને પેશાવર આગળ હરાવી
૧૦૦૧--જયપાળ પકડ્યો. જયપાળે એને ખંડણી આપવા કબુલ કર્યું ત્યારે
૭૫૨. તેને છોડ્યો. જયપાળનું આગલી તેમજ આ હારથી
જે અપમાન થયું હતું તે ન સહન થવાથી પોતાની ગાદીપર પોતાના દીકરા
અનંગપાળને બેસાડી પોતે બળી મૂક્યા.

બીજી સ્વારી ૧૦૦૪-ભાદીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર કરી અને તેને
૧૦૦૪-ભાદીઆના રાજા હરાવ્યો, કારણ કે એ રાજા ખંડણી અટકાવી બેઠો હતો.

ત્રીજી સ્વારી ૧૦૦૫ માં—આ સ્વારી એણે મુલતાનના
૧૦૦૫ અબદુલ સરદાર અબદુલ ફાત્તોહી સામે કરી તેને હરાવ્યો.

ચોથી સ્વારી ૧૦૦૮ માં—આ ચઢાઇ મહમદે સાહોરના
૧૦૦૮-અનંગપાળ રાજા જયપાળના છોકરા અનંગપાળ સામે કરી. એ રાજા
જયપાળે મળી જઈ સામે લડવા ગયો, પણ વૈદિંદગદ આગળ હાર્યો. આ પછી
૧૦૦૮-અનંગપાળ મહમદે નગરકોટનું દેહેરું લૂટ્યું જ્યાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય એને મળ્યું.

પાંચમી સ્વારી ૧૦૧૦ માં—આ સ્વારીમાં એણે
૧૦૧૦-મુલતાનપર. મુલતાન જીતી લીધું, અને ત્યાંના સરદાર અબદુલ
ફાત્તોહીને કેદ કર્યો.

છઠ્ઠી સ્વારી ૧૦૧૧-સ્થાણેશ્વર છઠ્ઠી સ્વારી ૧૦૧૧ માં—સરસ્વતી અને જમના નદીની
૧૦૧૧-સ્થાણેશ્વર વચ્ચે સ્થાણેશ્વર ઉપર કરી અને એ લાખ હિંદુઓને કેદ
૭૫૨. કરી ગુલામો તરીકે વેચ્યા.

સાતમી તથા આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪-૧૦૧૫ માં—આ
આઠમી સ્વારી વખતે મહમદ ગિઝનવીએ કાશ્મીર ઉપર ચઢાઇ કરી,
૧૦૧૪-૧૦૧૫ પણ તેમાં એને સખત હાની થઇ, અને માર ખાઇ પાછું
કાશ્મીરપર. ફરવું પડ્યું.

નવમી સ્વારી નવમી સ્વારી ૧૦૧૯ માં—આ સ્વારી એણે કનોજ ઉપર ૧૦૧૯ કનોજ પર કરી. ત્યાંનો રાજા કુંવરરાય એની સામે લડ્યો નહીં, પણ

એને તાબે થઈ દ્રવ્ય આપ્યું, તેથી મહમદે તેને કાંઈ દુઃખ દીધું નહીં. આથી મહમદ મથુરા જાયો. આ નગરમાં એણે વીસ દિવસ સુધી લૂટ ચલાવી અને ૫૩,૦૦૦ હિંદુઓને ગુલામ કરી બંધે રૂપિયે વેચ્યા.

દશમી તથા દશમી તથા અગીઆરમી સ્વારી ૧૦૨૨-૨૩ માં—આ અગીઆરમી સ્વારી ૧૦૨૨-૨૩ કર્જોજ પર. ચઢાઈ એણે કર્જોજના રાજા ઉપર કરી. આ વખતે રાજાએ મહમદને ગળાપાળના છોકરા જયપાળ ખીજાએ આ રાજાને મદદ કરી; તેનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે મહમદે લાહોર ખાલસા કર્યું, અને ત્યાં રાજ્ય ચલાવવાને એક મુસલમાન સૂબો નિમ્ણો. હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન રાજ્યની સ્થાપના આ વખતથી થએલી ગણાય છે. આગળ જોકે મુસલમાનોએ ચઢાઈ કરી ધણીક છૂતો મેળાવી હતી ખરી, તોપણ હિંદુસ્તાનની એકે જગ્યાના તેઓ ધણી થયા ન હતા.

બારમી સ્વારી બારમી સ્વારી ૧૦૨૪ માં—આ વખતે મહમદે પોતાની ૧૦૨૪-સોમનાથ પર. છેલ્લી ચઢાઈ ગુજરાતમાં સોમનાથ પર કરી, અને ત્યાંનું

અતિ સુંદર દેહેરું લૂટ્યું. ત્રણ દિવસ સુધી લૂટ ચાલી, અને જોકે તેનો ખચાવ કરવાને આમુકનો પાટવી કુંવર વલ્લભસેન, તેનો ભત્રિજો ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ, અને ખીજા રજપૂત રાજા તથા સરદારો આવ્યા હતા, તોપણ આખરે મહમદ જીત્યો. આ દેહેરું લગભગ સો વરસ સુધી ભાંગી હાલતમાં પડી રહ્યું, અને પછી કુમારપાળ, જે ૧૧૬૬ માં મરણ પામ્યો, તેણે પાશ્વું સમરાવ્યું.

મહમદની મરણ ગિઝનીની ગાદી પોતાના પુત્ર મસુદને આપી ગુજરાતમાં પોતે રાજ્ય કરવાની હતી; પણ લશ્કરના સરદારોના સમગ્તવ્યાથી તે વિચાર તેણે છોડી દીધો અને ત્યાં કોઈ પાદશાહી કુટુંબના બ્રાહ્મણને સૂબો કરાવી ગિઝની જવા નિકળ્યો. અજમેરનો રાજા એક મોટાં લશ્કર સહિત રસ્તો રોકી બેઠો છે તે સાંભળીને તેની સામે ન થતાં મહમદે સિંધનો રસ્તો લીધો. લશ્કરને રસ્તો દેખાડનાર ભોમીયાનો વેપ ધારણ કરી આવનાર સોમનાથનો કોઈ બ્રાહ્મણ હતો. તેણે મુસલમાનો પર વેર લેવને તેમને ત્રણ દિવસ અને રાત રણમાં રખડાવ્યા, જેથી તેમના હાથરો માણસ ખોરાક અને પાણી ન મળવાથી મરણ પામ્યાં. આખરે ધણી મુશ્કેલીથી મહમદ ગિઝની જઈ પોહોંચ્યો.

જમશુરા—જમના નદીના કિનારા પર, આશાથી ૩૦ મૈલ દૂર.

મહમદ ગિઝની ઇ. સ. ૧૦૩૦માં એની ૧૪ વરસની વયે ગિઝનીમાં
 મરણ પામ્યો. એણે વિદ્યા અને હુન્નરને બહુ ઊંતેજન
 મહમદ ગિ- આપ્યું. એના વખતમાં પ્રખ્યાત ધરાની કવિ ફિરદોસી થકી
 ઝનવી મરણ પામ્યો. ૧૦૩૦. ગયો. એના મરણ પછી ગિઝનીની ગાદીને માટે એના બે
 દીકરા-મહમદ અને મસુદ વઢયા, જેમાં મસુદે પોતાના ભાઇને આંધળો
 કર્યો, અને પછી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. મસુદ પછી ખીજા કેટલાક રાજાઓ
 ચલા, જેઓ માંહોમાંહે વઢી નાસ પામ્યા, અને પંજાબ શિવાય સબળી
 જગ્યા ખોજ મેઠા. ગિઝનીની ગાદીએ ઇ. સ. ૧૧૧૫ માં છેલ્લો રાજા
 બહુરામ હતો; એણે પોતાની દીકરી અફઘાનિસ્તાનની ઉત્તરે આવેલા ચૌર
 પ્રાંતપરથી ઓળખાતા ચૌર વંશના એક રાજાને પરણાવી હતી. તેમની
 વચ્ચે કંઈ બાંજગડ ઉઠવાથી બહુરામે પોતાના જમાઇને મારી નાંખ્યો;
 આથી મરનારના ભાઇ અલાઉદ્દીન ચૌરીએ એના રાજ્યમાં મોઢાં ભસ્મ
 સાથે કુચ કરી, અને ગિઝની જેને મહમદે હિંદુસ્તાનમાંથી મેળવેલી લૂટથી
 બહુ રળિયામણું કરી નાખ્યું હતું તે સાત દિવસ સુધી
 ગિઝની જાણી લૂટી બાળી નાંખ્યું (૧૧૫૨). આ ઉપરથી અલાઉદ્દીન
 નાંખ્યું ૧૧૫૨. “જાંહાંસુઝ” એટલે દુનિયા બાળનારના નામથી ઓળખાવા
 ગિઝની વંશની સમાપ્તિ ૧૧૮૬. લાગ્યો. બહુરામ હિંદુસ્તાન નહાસી આવવા નિકળ્યો, પણ
 રસ્તામાંજ મરણ પામ્યો. બહુરામ પછી એના દીકરા
 ખુશર, અને પછી એના પૌત્ર ખુશર મલેકે લાહોરમાં રાજ્ય કર્યું. આ
 પછી અલાઉદ્દીન ચૌરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ચૌરીએ
 તેના હાથમાંથી લાહોર પણ જીતી લીધું. આ પ્રમાણે ગિઝની વંશની
 સમાપ્તિ થઇ, ઇ. સ. ૧૧૮૬.

બાબ ૩ જે.

(૨) ચૌરી વંશ ૧૧૮૬—૧૨૦૬

અલાઉદ્દીન ચૌરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ચૌરીએ
 ગિઝની વંશના છેલ્લા પાદશાહ ખુશર મલેકપર ૧૧૮૬માં
 મહમદ ચૌરી ચઢાઇ કરીને લાહોર જીતી લીધું. આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં
 ૧૧૮૬-૧૨૦૬. ચાર મોઢાં રજપૂત રાજ્યો હતાં-દિલ્હીમાં તુવાર, અજમેરમાં
 ચૌહાણ, કનોજમાં રાઠોડ, અને ગુજરાતમાં વાઘેલા વંશના રજપૂતો
 રાજ્ય કરતા હતા. દિલ્હીના તુવાર રાજાને કંઈ સંતાન ન હોવાથી તેણે

અનભેરના કુંવર પૃથુરાજને દત્તક કરી લીધો, જેથી પૃથુરાજ દિલ્હી તેમજ અનભેરના રાજ્યનો ધણી થયો. જ્યારે મહમદ ઘોરીએ દિલ્હી ઉપર ૧૧૯૧ માં ચઢાઈ કરી ત્યારે આ પૃથુરાજ તેની સામે થયો અને તેને પાણીપતના* મેદાનમાં હરાવ્યો. આ પછી રજપૂતો માંહોમાંહે લડી ધણા નબળા પડી ગયા. કનોજના રાજાનો કુંવર જયચંદ જે પૃથુરાજનો મસીઆઈ બાઈ હતો તેણે પૃથુરાજની અદેખાઈ કરી અને તેની સામે લાંબો વખત સુધી લડ્યો. મહમદ ઘોરી જે ૧૧૯૧ માં હાર ખાધા પછી ગિઝની ગયો હતો, તે રજપૂતોને નબળા મઠ ગણાવેલ ૧૧૯૩ માં એક મોટાં લશ્કર સહિત પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો. પૃથુરાજ પાછો એની સામે થયો, પણ ૧૧૯૩ માં રથાનેશ્વરના † મેદાનમાં હારી ગયો ને દુશ્મનના હાથમાં પકડાયો, જેણે રથાનેશ્વરની એને મારી નાંખાવ્યો. ત્યાર પછી મહમદે અનભેર લૂટ્યું, બઢાઈ ૧૧૯૩. અને એના શુભામ કુતુબુદ્દીનને ત્યાંનો સૂબો નીમી એ પાછો ગિઝની ગયો. એક વરસ પછી પાછી હિંદુસ્તાન ઉપર એણે ચઢાઈ કરી, અને કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં. કનોજના રાઠોડ રજપૂતો મારવાડમાં નહાસી ગયા અને ત્યાં તેઓએ રાજ ચલાવ્યું. મહમદ ઘોરીએ આ પછી ૧૨૦૩ માં ગુજરાત, અયોધ્યા, બંગાળા, અને બહાર જીતી લીધા. એણે હિંદુસ્તાનપર બધી મળી ૯ સ્વારીઓ કરી. એને ઇ. સ. મહમદ ઘોરી ૧૨૦૬ માં ગિઝની જતાં પંજાબની ઉત્તર તરફના ગાખકર નામે ઝોળખાતી એક પહાડી જાતના કેટલાક મોઢોએ એના તંબુમાં ધુસી જઈ મારી નાંખ્યો. એના મરણથી ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઈ.

ખાખ ૪ થો.

(૩) શુભામ વંશ ૧૨૦૬-૧૨૯૭.

કુતુબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

મહમદ ઘોરીને કંઈ સંતાન ન હોવાથી એના મરણ પછી એના કુતુબુદ્દીન જૂદી જૂદી જગ્યાએ નિમેલા સૂબાઓ ત્યાંના ધણી થઈ ૧૨૦૬-૧૨૧૦. પડ્યા; તેમાં કુતુબુદ્દીને હિંદુસ્તાનમાં સુલતાન પદ ધારણ

* પાણીપત—દિલ્હીની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

† રથાનેશ્વર—પાણીપતની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

કયું. એ પ્રથમ મહમદ ધોરીનો તુર્કી ગુલામ હતો; પરંતુ એની હોંશિયારીને લીધે મહમદે એને દિલ્હીનો સૂબો બનાવ્યો, જ્યાં એણે ૨૦ વરસ સુધી ધણી ચાલાકીથી સૂબા તરીકે હોદ્દો બજાવ્યો, અને સુલતાન તરીકે માત્ર ચાર વરસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યો. એ ધણો ઉદાર અને માયાળુ રાજા હતો. એણે દિલ્હીમાં કુતુબમિનાર બાંધાવ્યો જે હવે દોહામાં આવે છે એની ઉદારતા એવી હતી કે “કુતુબુદ્દીન જેવો ઉદાર” એવી એક કહેવત થઈ પડી હતી.

આરામ ૧૨૧૦-૧૨૧૧.

આરામ કુતુબુદ્દીનનો દીકરો હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય આરામ ચલાવવાને ગુણો ન હતા, તેથી સૂબાઓએ એની સામે ૧૨૧૦-૧૨૧૧. બંડ ઉઠાવ્યાં, અને એના બનેલી અલ્તમસે એને પદબદ્ધ કરી એની ગાદી છિનવી લીધી.

અલ્તમસ ૧૨૧૧-૧૨૩૬.

અલ્તમસ કુતુબુદ્દીનનો ગુલામ તથા જમાઇ હતો. ગુલામ વંશમાં એ સર્વથી મોટો રાજા હતો. એણે બંગાળ તથા સિંધ અલ્તમસ મુસલમાન સૂબાઓ પાસેથી જીતી લીધા, અને ઉજ્જન, * ૧૨૧૧-૧૨૩૬. ગ્વાલિયર તથા કેટલાક રજપૂત રાજ્યો સ્વતંત્ર હતાં તેમને વશ કર્યાં. ઇ. સ. ૧૨૧૭ માં મોગલ લોકોનો સરદાર જેઠિસખાંની જેઠિસખાં ચઢાઈ કરતો કરતો છેક હિંદુસ્તાનના ઘાટો આજંગી માંહે આવ્યો, પણ સિંધુ નદીને લીધે તેને પાછું ફરવું પડ્યું. અલ્તમસ ઇ. સ. ૧૨૩૬ માં મરણ પામ્યો.

રૂકનુદ્દીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬

રૂકનુદ્દીન અલ્તમસનો દીકરો હતો. એ ધણી માઠી ચાલનો રાજા હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાના ગુણો ન રૂકનુદ્દીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬. હોવાથી, એની બેન રજઆબેગમે સાત માસ પછી એને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો-૧૨૩૬.

રજઆબેગમ ૧૨૩૬-૧૨૩૬.

રજઆબેગમ અલ્તમસની શહનદી હતી. એ ધણી હોંશિયાર હતી અને રાજ્યકારભાર ધણી સારી રીતે ચલાવતી હતી. ૧૨૩૬-૧૨૩૬. પાછળથી એના હબસી ગુલામ જમાલ સાથે પ્યારમાં પડ્યાથી

અમલદુન્યા નામે એક તુર્કી સરદારે આ બેગમ તથા તે હાસી બન્નેને કેદ કર્યાં. ત્યારે તેણીએ અમલદુન્યા સાથે પરણવાનું વચન આપ્યું ત્યારે તે સરદારે તેને છોડી; પણ ઉમરાવો અને મુખ્ય ફરીને રજાઆબેગમનો ભાઈ બહોરામ આથી ગુરસે થયા, અને તેઓએ હામ હામ બંડ લગાવ્યાં. આતું પરિણામ એ થયું કે રજાઆ અને તેણીનો ભરથાર માર્યા ગયાં, ઇ. સ. ૧૨૩૯.

બહોરામ ૧૨૩૯-૧૨૪૧.

બહોરામ અલ્તમસનો બીજો દીકરો અને રજાઆબેગમનો ભાઈ હતો એ ઘણો તામસી, બુદ્ધિહીન અને ઘાતકી રાજા હતો. એના બહોરામ ૧૨૩૯- વખતમાં મોગલ લોકો લાહોર ઉપર ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે ૧૨૪૧. તેમની સામે લડવાને કેટલુંક લશ્કર મોકલ્યું, પણ તે લશ્કરે હુશમનો સામે લડવાને બદલે એને પકડી મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૨૪૧.

મસુદ ૧૨૪૧-૧૨૪૬.

મસુદ બહોરામને ભત્રિ ને અને રૂકનુદ્દીનને દીકરો હતો, એ પણ મસુદ ૧૨૪૧- દુર્બળ અને ખરાબ ચાલનો રાજા હતો. એના વખતમાં મોગલ ૧૨૪૬. લોકો બે વાર એના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા, અને બન્ને વખત એના સરદારોએ તેમને મારી પાછા કાઢ્યા. ચાર વરસ પછી તુર્કી સરદારોએ એને પકડી કેદ કર્યો, અને રાજગાદી નાસિરુદ્દીનને આપી.

નાસિરુદ્દીન ૧૨૪૬-૧૨૬૫.

નાસિરુદ્દીન અલ્તમસનો પૌત્ર હતો. એ ઘણો સદ્ગુણી અને બહોલો રાજા હતો. સઘળો રાજ કારભાર પોતાના વજીર ગ્યાસુદ્દીન નાસિરુદ્દીન બલખનને સોંપી પોતે કુરાનનો ઉતારો કરવામાં અને એવાં ૧૨૪૬-૧૨૬૫. બીજાં કામોમાં પોતાનો વખત કાઢતો. એને એકજ બેગમ હતી અને તેનાજ હાથનું રાધેલું જન્મતો. એના રાજ્યમાં મોગલો ચઢી આવ્યા તેમને, તેમજ મેવાડના અને બીજા જગ્યાના રજપૂતો લડવા ઉઠ્યા હતા તેમને એના વજીર બલખને હરાવ્યા, અને રાજ્ય બચાવી રાખ્યું. નાસિરુદ્દીન અપુત્ર મરણ પામ્યો તેથી એના મરણ પછી બલખન ગાદીએ બેઠો.

ગ્યાસુદ્દીન બલખન ૧૨૬૫-૧૨૮૭.

ગ્યાસુદ્દીન બલખન મૂળ અલ્તમસનો ગુલામ હતો. એણે ગાદીએ બેસતાં પહેલાં એ કર્યું કે તુર્કી સરદારો અને ઉમરાવો ને એ

ગ્યાસુદીન
બલબન ૧૨૬૫
-૧૨૮૭.

નખળા રાજાએ વિગેરે પર પોતાની સત્તા ચલાવતા, અને
જેઓ નાસિરુદીનના મરણ પછી આખું રાજ્ય માંદોમાંદો
પહેંચી લેવાને સંપડી બેઠા હતા તે બધાને મારી નાંખ્યા.
મેવાડના રજપૂતો જ્યારે એની સામા થયા ત્યારે આ રાજાએ તેમને હરાવી
હજારોને કાંપી નાંખ્યા. મોગલ લોકોની વારંવારની ચઢાઈથી વણા રાજાએ
દિલ્લીમાં આવી રહ્યા તેમને એણે આશ્રય આપ્યો. એનો વડો દીકરો મહમદ
વિદ્યાને ઘણું ઉત્તેજન આપતો. બંગાળમાં ૧૨૭૫ માં એક મોટું બંડ થયું,
તે પણ આ રાજાએ બેસાડી દીધું, અને શાહજહાં બધરાખાંને ત્યાંનો હાકેમ
હરાવ્યો. એનો વડો શાહજહાં મહમદને મુલતાનનો સૂબો હતો, તે પંગનમાં
મોગલ લોકો સામે લડતાં માર્યો ગયો, તેના બેઠથી ગ્યાસુદીન પોતાની ૮૦
વરસની વયે ૧૨૮૭ માં મરણ પામ્યો આ બાદશાહ સખ્ત અને જીલમી હતો.

કૈફુઆદ ૧૨૮૭-૧૨૯૦.

કૈફુઆદ ૧૨૮૭
-૧૨૯૦.

બલબનના બીજા શાહજહાં બધરાખાંનો એ પુત્ર હતો.
બલબનની ધારણા એના વડા દીકરા મહમદના પુત્ર ખુશરને
ગાદી આપવાની હતી, પણ એના મરણ પછી ઉમરાવોએ કૈફુઆદને ગાદી
આપી, અને ખુશરને મુલતાનનો સૂબો નીમ્યો. કૈફુઆદે પોતાની જીવાની
બદલેલીમાં ગુમરી, અને રાજકારભાર નાજમુદીન નામના વજીરને સોંપ્યો.
નાજમુદીને રાજા થવાના વિચારથી પહેલાં ખુશરને મારી નાંખાવ્યો,
અને પછી પાદશાહ અને તેના બાપ બધરાખાં (બંગાળના સૂબા) વચ્ચે
કંજીઓ કરાવ્યો; પણ આખરે એ બાપ દીકરા વચ્ચે પાછી સલાહ થઈ અને
બધરાખાંએ આ વજીરની સઘળી હુક્યામ પોતાના છોકરાને બતાવી આપી
નેથી એવું થયું કે નાજમુદીનને વિષ દઈ મારી નાંખ્યો,
અને જાહાંગીર ખિલજી નામના સરદારને પોતાનો વજીર
બનાવ્યો. આ વજીરે પાદશાહ અને તેના વારસોનો પ્રાણ
મેવાડની પોતે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું. આ પ્રમાણે મહમદ ધોરીના ગુલામ
કુતુબુદીનના વંશનો અંત આવ્યો, ઇ. સ. ૧૨૯૦.

**ગુલામવંશના રાજાઓના નામ, તથા તેમની
કારકીર્દિનાં વરસો.**

કુતુબુદીન.....	૧૨૦૬-૧૨૧૦.....	૪	વરસ.
આગમ.....	૧૨૧૦-૧૨૧૧.....	૧	વરસ.
અલ્તમસ.....	૧૨૧૧-૧૨૩૬.....	૨૫	વરસ.

રકબુદ્દીન.....	૧૨૩૬—૧૨૩૬.....૭	માસ.
રબીઆબેગમ.....	૧૨૩૬—૧૨૩૮.....૩	વરસ
બેરામ.....	૧૨૩૮—૧૨૪૧.....૨	વરસ
મસુદ.....	૧૨૪૧—૧૨૪૬.....૫	વરસ
નાસિરુદ્દીન.....	૧૨૪૬—૧૨૬૫.....૧૯	વરસ
ગ્યાસુદ્દીન બલખન	૧૨૬૫—૧૨૮૦.....૨૨	વરસ
ફક્રુદ્દીન.....	૧૨૮૦—૧૨૮૦.....૩	વરસ.

બામ પ મો.

(૪) ખિલજ વંશ ૧૨૬૦-૧૩૨૦.

જલાલુદ્દીન ખિલજ ૧૨૬૦-૧૨૬૫.

જલાલુદ્દીન ૧૨૬૦-૧૨૬૫. જલાલુદ્દીન ખિલજ મૂળમાં તાતાર ઓત્તાદો હતો. એના વખતમાં આગળની માફક મોગલો દિલ્હી સુધી ચઢી આવ્યા તેમને મારી એણે પાછા કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૨૯૪માં એના ભત્રિજા અલાઉદ્દીન ખિલજે ૮,૦૦૦ સ્વારો સહ દક્ષિણ પર સ્વારી કરી, અને ત્યાંના રાજા રામદેવને હરાવી તેની રાજધાનીનું શહેર દેવગિરિ, જે હાલ અલાઉદ્દીનની દોલતાબાદ કહેવાય છે તે જતી લીધું. દોલતાબાદ જતી લીધા દક્ષિણ પર સ્વારી પહેલાં એણે એલીયપુર છાપો મારી સહ લીધું. આ જતો ૧૨૬૪. એલીયપુરની મેળવીને એ પાછો ફર્યો ત્યારે એનો કાકો જલાલુદ્દીન એને ૧૨૬૩. સામે મળવા આવ્યો; પણ આ દુષ્ટ માણસે રાજ થવાના વિચારથી એને મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૨૬૫. આ વાત સાંભળતાંજ મરનાર પાદશાહની બેગમે પોતાના બાળ દીકરા ઇબ્રાહીમની દુવાઈ ફેરવી.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૬૫-૧૨૬૫.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૬૫-૧૨૬૫. ઇબ્રાહીમ જલાલુદ્દીન ખિલજનો બાળ સાદબદો હતો. અલાઉદ્દીન પોતાની ધારણા પાર ન પડેલી જોઈને એક મોટું ભરૂં સહ તે બાળ રાજાને પકડવા ગયો. ઇબ્રાહીમ આવાં મોટાં ભરૂં સામે લડવાને અશક્ત હોવાથી મુલતાનમાં પોતાના મોટા ભાઈ પાસે નહાસી ગયો; આથી વગર હરકતે ગાદી અલાઉદ્દીનને હાથ આવી.

અલાઉદ્દીન ૧૨૬૫-૧૩૧૫.

અલાઉદ્દીને ગાદીએ બેઠા પહેલાં બેગમ અને તેના બન્ને સાદબદોને અલાઉદ્દીન ખુની પકડી મારી નાંખ્યાં. એનાં ખાતકી કામોને માટે એ ૧૨૬૫-૧૩૧૫. 'અલાઉદ્દીન ખુની' ના નામથી ઓળખાય છે. આ ખુની

પણ જળરા પાદશાહે ધણીક જગ્યાઓ જીતી સઘ રાજ્યની હદ ધણી વધારી. ૧૨૯૭ માં એણે ગુજરાતપર ચઢાઈ કરી તેની રાજધાનીનું શહેર અણહિલવાડ જીતી સઘ બાળી નાંખ્યું. ગુજરાતનો રાજ કરણ ન્હાસી ગયો અને તેની રાણી કમળાદેવી જે ધણી ખૂબસુરત ગણાતી હતી તેની જેડે પાદશાહ પરણ્યો; કમળાદેવીની દીકરી દેવગદેવી ચઢાઈ ૧૨૯૭. પણ પાછળથી અલાઉદ્દીનના વડા દીકરાં ખીજરખાં જેડે પરણી ૧૨૯૮ માં મોગલ લોકાનો સરદાર કુતલગખાં દિલ્હીપર મોકલ્લકર સઘ ચઢી આવ્યો, તેને અલાઉદ્દીને મારી પાછો કાઢ્યો.

૧૩૦૦માં એણે અજમેરમાં રણસ્થંભોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; અને રણસ્થંભોર ૧૩૦૩માં ચિતોડનો કિલ્લો જીતી સઘ ત્યાંના મહારાજને કેદ ૧૩૦૦ માં અને ચિતોડ ૧૩૦૩માં કર્યો; આ મહારાજને તેની દીકરી પદ્મનીએ યુક્તિથી જીતી લીધા. છોટાવ્યો:- આ યુક્તિ એ હતી કે જ્યારે તે રૂપાળી અને હોશિયાર શાહજાનદીએ સાંભળ્યું કે અલાઉદ્દીન તેને પરણ્યા વગર તેના બાપને કેદમાંથી છૂટો કરવાનો નથી, ત્યારે તેણે પાદશાહ સાથે લગ્ન કરવાનું ડોળ ધાલી પોતાના બાપને મળવાની પરવાનગી માંગી; આ પરવાનગી મળતાંજ પોતે મિયાના (પાલખીઓ)માં થોડા શૂરા રજપૂત લડવૈયા સઘ જે કિલ્લામાં તેના બાપને કેદ કર્યો હતો ત્યાં ગઈ. મુસલમાન સિપાઈઓ સમજ્યા કે આ મિયાનામાં શાહજાનદીની દાસીઓ હશે. કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ રજપૂત લડવૈયા બહાર નિકળી આવ્યા, સઘળા ચોકાદારોને કાપી નાંખ્યા, અને રાજને લઈને ન્હાસી ગયા.

જ્યારે અલાઉદ્દીને ગુજરાતપર ચઢાઈ કરી ત્યારે ત્યાંથી મલિક કાઝર નામનો એક ખૂબસુરત ગુલામ બંધીવાન થયો હતો. તેની હોશિયારી જોઈ

કાઝરની દક્ષિ- અલાઉદ્દીને તેને મોટી પદ્ધતિએ ચઢાવ્યો. આ પાદશાહ ૧૩૦૬-૧૩૧૨. મલિક કાઝરને લશ્કર આપી દક્ષિણપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો; ત્યાં એણે ૧૩૦૬-૧૨ સુધીમાં ચાર સ્વારીઓ કરી, અને માળવા, ખાનદેશ તથા મહારાષ્ટ્ર જીતી લીધા. મહારાષ્ટ્રનો રાજધાની દેવગિરિના રાજ રામદેવને તાબે કરી દિલ્હી લાવ્યો, અને પછી તૈલંગણ, કર્ણાટક, અને મલખાર જીત્યાં. આ પાદશાહની આગળના કોઈપણ પાદશાહની સત્તા આટલી બધી ફેલાઈ ન હતી. અલાઉદ્દીનના ભવિષ્ય મુસેમાને રાજગાદી લેવાના વિચારથી આ પાદશાહ પર તીવ્ર કેંકયા જેથી તે ધણી સખ્ત ઇજા થયા વગર ખેલાન થઈ પડ્યો. મુસેમાન તેને મરી ગયેલા સમજી ગાદી લેવા દોડ્યો, પણ અલાઉદ્દીન ચોડાવખતમાં હોશિયાર

યજી ધાવણીમાં ગયો અને સુલેમાનને પકડી મારી નાંખ્યો.

કાઠુરે પણ રાજા થવાના વિચારથી પોતાના ધણીનો ઘાટ ધડવાની યુક્તિઓ રચતા માંડી. દારૂના વ્યસનથી અલાઉદ્દીનનું તન અને મન તદન દુર્બળ થઈ ગયાં હતાં, તેથી કાઠુરની ઉશ્કેરણીથી તેણે પોતાના અલાઉદ્દીન મરણ શાહનગર અને બેગમને કેદ કર્યા, તથા પોતાના ભાઈ પાંચો, ૧૩૧૫.

અત્રેથી, તેમજ એના સેનાપતિ અલ્પખાને મારી નાંખ્યા. આ પછી ગુજરાત, ચિતોડ અને બીજી જગ્યામાં જાડ ઉઠ્યાં, અને એવું કહેવાય કે કાઠુરે એને ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૧૫.

આ રાજા ધણે બુદ્ધિશાળી પણ સ્વભાવે ખણે જંગલી હતો. એણે એકવાર એક નવો પંથ સ્થાપી પેગમ્બર થવાનો અને મહાન સિંકદરની માફક દુનિયાના બીજા દેશે જીતવાનો વિચાર કર્યો, પણ દિલ્લીના વહુ ગાઝરેટ અલા-ઉલ-મુલ્કના સમજાવ્યાથી તે વિચાર એણે છોડી દીધા, એણે પોતાના મત્રિનઓને આંધળા કરી મારી નાંખ્યા એટલું જ નહીં પણ ઇ. સ. ૧૩૧૧ માં ૧૫,૦૦૦ મોગલોને કાપી નાંખાવ્યા કારણ કે તેઓએ એનો પ્રાણ ભેવાને સંપ કર્યો હતો.

ઉમર ૧૩૧૫-૧૩૧૬.

મલિક કાઠુરે અલાઉદ્દીનના સર્વેથી નાના દીકરા ઉમરને નામના

ઉમર ૧૩૧૫- રાજા તરીકે ગાદીએ બેસાડ્યો, અને તેના બે મોટા દીકરાને ૧૩૧૬.

આંખળા કરી ત્રીજા શાહનગર મુબારકને મારવાને મારા મોકલ્યા; પણ મુબારક તેમના હાથમાંથી બચી ગયો, અને કાઠુરને મારી નાંખી તથા ઉમરની આંખો ફાડી પોતે ગાદીએ બેઠો.

મુબારક ૧૩૧૬-૧૩૨૦.

મુબારક અલાઉદ્દીનનો ત્રીજો દીકરો હતો. એણે ખુશરખાં નામના વજીર ખુશરખાં. એક વટલેલ ઢોડને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. એ ગાદીએ આવ્યો તેની ખુશાલીમાં એણે ૧૭,૦૦૦ જાંધીવાનેને છોડી મુક્યા. આ પછી એણે દક્ષિણ પર ચઢાઈ કરી સાંના રાજા હુરપાળને પકડી તેની ચામડી ઉતારી મારી નાંખ્યો. એનો વજીર ખુશરખાં, જેના હાથમાં સઘળી સત્તા હતી તેણે મલખારમાં ફેજ લઈ જઈ તે દેશ ભૂટયો, અને ખિલજ વંશની પછી મુબારકને મારી નાંખી પોતે પાદશાહ થયો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. મુબારક, ખિલજ વંશનો છેલ્લો પાદશાહ હતો.

ખુશરખ ૧૩૨૦-૧૩૨૦.

ખુશરખે ગાદીએ બેસતાં અલાઉદ્દીનના કુટુંબના સઘળા મરદને

દેવળદેવી. મારી નાંખ્યા, અને અક્ષાઉદીનના વડા દીકરા ખીજરખાંની વડુ દેવળદેવી જોડે પોતે પરણ્યો; તેમજ પોતાના ખીજર સગાઓને પાદશાહી કુટુંબની સ્ત્રીઓ જોડે પરણાવ્યા. એની માઠી ચાલને લીધે એના રાજ્યમાં ખાંડ ઉઠ્યાં, અને પાંચમીના સૂયા ગ્યાસુદીન તખલખે એને હરાવી મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. દિલ્હીની ગાદીપર ખિલજી વંશના કાઠ યોગ્ય પુરૂષને ગ્યાસુદીને ખેસાડવાને વિચાર જણાવ્યો, પણ પાદશાહી કુટુંબના કાઠપણુ જીવતો ન હોવાથી તેમજ સરદારોના સમજવવાથી તેણે આખરે સન્યગાદી કબુલ રાખી.

ખિલજી વંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો,

અક્ષાઉદીન ખિલજી.....	૧૨૯૦—૧૨૯૫.....	૫ વરસ.
કાજાહીમ.....	૧૨૯૫—૧૨૯૫.....	યોગ દિવસ.
અક્ષાઉદીન ખુની.....	૧૨૯૫—૧૩૧૫.....	૨૦ વરસ.
ઉમર.....	૧૩૧૫—૧૩૧૬.....	૧ વરસ.
મુબારક...	૧૩૧૬—૧૩૨૦.....	૪ વરસ.
ખુશર.....	૧૩૨૦—૧૩૨૦.....	યોગ માસ.

—○○○—
ખાખ ફો

(૫) તખલખ વંશ ૧૩૨૦-૧૪૧૨.

ગ્યાસુદીન તખલખ ૧૩૨૦-૧૩૨૫.

ગ્યાસુદીન તખલખ જાતનો તુર્ક હતો. એનો દીકરો જુનાખાં અથવા જે મહમદ તખલખના નામથી ઓળખાય છે તેણે દક્ષિણમાં ગ્યાસુદીન ચઢાઈ કરી. ગ્યાસુદીન પોતે ખાંચાળાના સૂયા બધરાખાં, ૧૩૨૦-૧૩૨૫. એની સામે ત્યાંના લોકે જુલમ ગુજારવાતું તોહોમત મુક્યું હતું, તેની તપાસ કરવા ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં જુનાખાંએ પોતાના બાપને આવકાર દેવાને માટે એક મોટો તંજુ ઉભો કર્યો હતો, તેના પડવાથી તે ઇ. સ. ૧૩૨૫માં મરણ પામ્યો. તંજુ પડતી વખતે મહમદ ત્યાં ન હોવાથી એવું માનવામાં આવે છે કે એણે આ કામ જાણી જોઈને કર્યું હશે.

મહમદ તખલખ ૧૩૨૫-૧૩૫૧.

મહમદ તખલખ એક ઘણો બહોલો અને બહાદૂર રાજા હતો, પણ

પોતાના ઘેલાં કામેને માટે એ પ્રખ્યાત હતો. એણે દક્ષિણમાં મહમદ તખલખ પાછી સ્વારી કરી, અને તામે કર્યું. આ પછી એણે થીન પર ૧૩૨૫-૧૩૫૧.

સ્વારી કરવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું, પણ હિમાલય પર્વત ઝાળંગતાં થાક અને જૂખમરાથી, તેમજ થંડીથી એનાં સઘળા માણસો મરી ગયાં. એક દીવસ એનો દાંત પડી ગયો તેને એણે પાદશાહી દમામથી દટાવ્યો અને તે પર એક શોભાયમાન કપર ચણાવી. એનાં વખતમાં બંગાળમાં બંડ હઠ્યું અને તે સ્વતંત્ર થયું. ગુજરાતમાં પણ બ્રાહ્મણી વંશ સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો, ૧૩૪૭. આ માંડા રાજાએ પોતાની રાજધાની દિલ્હીમાંથી કાઢી નાંખી આઠમે મેલ છેટે દાલતાગાદમાં કરવાના વિચારથી ભોંકાને ત્યાં જવાનો હુકમ કર્યો, તેમાં પણ એ નિષ્ફળ મહમદ ઠઠા થયો, અને હળરો માણસ રસ્તામાં રખડી મૂક્યો. ખેડુતો શહેરમાં મરણ. ત્યારે એના જુલમથી કંટાળી જઈ ગામ છોડી ગયા, ૧૩૫૧-૧૩૫૧. ત્યારે એણે પોતાનાં લશ્કરને તેમની પાછળ મોકલી તેમને મારી નાંખાવ્યા. મહમદ તખલખ સિંધ ઉપર સ્વારી કરતાં ઈ. સ. ૧૩૫૧ માં તાવથી સિંધુ નદીપર ઠઠા શહેરમાં મરણ પામ્યો.

ફિરોઝશાહ ૧૩૫૧-૧૩૮૮.

ફિરોઝશાહ મહમદ તખલખનો ભત્રિજો હતો. એણે ધણી દમાળુ રીતે રાજ્ય કર્યું અને બંગાળા અને દક્ષિણના મુસલમાન ૧૩૫૧-૧૩૮૮. રાજ્યોનું સ્વતંત્રપણું કબુલ કર્યું. એણે ધણાં સુધારાના કામે કર્યાં. એના વખતમાં એની રૈયત આપાદ અને મુખી ગ્રમ. એણે તલાવ, મુસાફરખાનાં, દવાખાનાં, પૂલો અને મદ્રેસા બંધાવ્યાં. હિંદુસ્તાનમાં જમના નદીની પ્રસિદ્ધ નહેર એણે બંધાવી, અને સતલજ નદીની પાસે ફિરોઝપુર નામે શહેર વસાવ્યું. આ રાજા ઈ. સ. ૧૩૮૮ માં પોતાની ૯૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

ગ્યામુદ્દીન બીબે ૧૩૮૮-૧૩૯૯.

ગ્યામુદ્દીન બીબે આ રાજા ફિરોઝશાહનો પૌત્ર હતો. એનામાં રાજ્ય ૧૩૮૮-૧૩૯૯. ચલાવવાના ફિરોઝશાહ જેવા જરા પણ સારા ગુણો હતા નહીં. એનાં રાજ્યમાં બખ્ષેડા હઠ્યા તેમાં એ માખો ગયો. એણે માત્ર પાંચ મહિના રાજ્ય કર્યું.

અબુબકર ૧૩૯૯-૧૩૯૯.

અબુબકર આ રાજા ફિરોઝશાહનો બીજો પૌત્ર હતો. એણે ૧૩૯૯-૧૩૯૯. માત્ર એક વરસ રાજ્ય કર્યું અને એને ફિરોઝશાહના વડા

દીકરા નાસિરુદ્દીને ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો.

નાસિરુદ્દીન ૧૩૮૯-૧૩૯૨.

નાસિરુદ્દીન ૧૩૮૯-૧૩૯૨. નાસિરુદ્દીને પોતાના બાપને રાજ્ય ચલાવવામાં પહેલાં સારી મદદ કરી હતી, પણ પાછળથી એની ખરાબ ચાલને માટે એને રાજ્યમાંથી કાઢી મુક્યો હતો. એ ત્રણ વરસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

સિકંદર ૧૩૯૨-૧૩૯૨.

સિકંદર ૧૩૯૨-૧૩૯૨. સિકંદર નાસિરુદ્દીનનો પુત્ર હતો. એ માત્ર ૪૫ દિવસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

મહમદશાહ ૧૩૯૨-૧૪૧૨

મહમદશાહ ૧૩૯૨-૧૪૧૨. મહમદશાહ નાસિરુદ્દીનનો બાળે દીકરો હતો. એ બાળ રામના વખતમાં સ્થાળવા, ગુજરાત, અને ખાનદેશમાં બંદ હતો, અને તેઓ સ્વતંત્ર થયાં. એજ વખતે દક્ષિણમાં એક ભારે દુકાળ પડ્યો, જે બાર વરસ સુધી રહ્યો. આવા ગમરાટની અંદર ઇ. સ. ૧૩૯૮માં તૈમૂરલંગની ઠેર તાતાર સરદાર તૈમૂરલંગ હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો, ચઢાઈ ૧૩૯૮. એને મહમદશાહને હરાવી દિલ્હી છતી લીધું. પાંચ દિવસ સુધી એણે ત્યાં કતલ ચલાવી અને કેદીઓનો ભારે જમાવ થવાથી ૧૫ વરસ ઉપરની વયનાં એક લાખ માણસને કતલ કરાવ્યાં. એજ વરસની આખરે પાછા ફરતાં તૈમૂરલંગે મિરત જૂંટી ત્યાં પણ ભારે કતલ ચલાવી. આ નિર્દય તાતાર સરદાર ઇ. સ. ૧૪૦૫ માં મરણ પામ્યો. મહમદશાહ ગુજરાતમાં ભરાઈ બેઠો હતો. તે તૈમૂરલંગના ગયા પછી ઇ. સ. ૧૪૦૧ માં પાછો આવ્યો અને ૧૪૧૨ સુધી એણે માત્ર નામનો અમલ કર્યો. એના મરણથી તથલખ દોલતખાં લોદી વંશનો છોડો આવ્યો. મહમદશાહના મરણ પછી દોલતખાં ૧૪૧૨-૧૪૧૪ લોદી નામના એક અફઘાન સરદારે ઇ. સ. ૧૪૧૪ સુધી (૧૫ માસ) (૧૫ માસ) દિલ્હીમાં રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો, અને તેના હાથમાંથી મુલતાનનો સુબા સૈયદ ખીજરખાંએ રાજ્ય છિનવી લીધું.

તથલખ વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિનાં વરસો.

ગ્યાસુદ્દીન તથલખ.....૧૩૨૦-૧૩૨૫.....૫ વરસ.

મહમદ તથલખ.....૧૩૨૫-૧૩૫૧.....૨૬ વરસ.

ફિરોઝશાહ૧૩૫૧-૧૩૮૮.....૩૭ વરસ.

ગ્યાસુદ્દીન ખીજો.....૧૩૮૮-૧૩૮૯.....૫ મહિના.

+ દિલ્હી થી ૪૧ મૈલ દૂર.

અખુઅકર.....૧૩૮૯—૧૩૮૯.....૧ વરસ.
 નાસિરદીન૧૩૮૯—૧૩૯૨.....૩ વરસ.
 સિકંદર.....૧૩૯૨—૧૩૯૨.....૪૫ દિવસ
 મહમદશાહ.....૧૩૯૨—૧૪૧૨.....૨૦ વરસ.

ખાખ ૭ મો.

(૬) સૈયદ વંશ ૧ ૧૪—૧૪૫૦.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪—૧૪૨૧.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪—૧૪૨૧. સૈયદ ખીજરખાં તૈમૂરલંગનો નિમેસો સૂચો છું એવું
 ખુલ્લી રીતે કહેવગવીને દિલ્હીમાં અમલ ચલાવવા લાગ્યો.

એ ઉદાર અને ન્યાયી હતો. એણે સાત વરસ રાજ્ય કર્યું. ૧૪૨૧
 માં એના મરણને માટે દિલ્હીના સધળા લોકે ત્રણ દિવસ શોક પાળ્યો.
 એની પછી એનો દીકરો મુબારક ગાદીએ આવ્યો.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧—૧૪૩૫.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧—૧૪૩૫. આ રાજા ઉદાર અને મળતાવગ રચલાવનો હતો. એણે
 મોગલો તથા ગઝ્ન સામે લગાઇઓ કીધી. એના વચ્ચે
 એને મારી નાખી એના ભત્રિજા મહમદને ગાદીએ બેસાડ્યો.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫—૧૪૪૪.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫—૧૪૪૪. આ રાજા ઘણો નખલો અને દુરાચારી હતો. એના
 વખતમાં માળવા તથા જુવાનપુરના રાજાઓએ એની
 કેટલીક જગ્યા છૂતી લીધી. એ ઇ. સ. ૧૪૪૪માં મરણ પામ્યો.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪—૧૪૫૦.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪—૧૪૫૦. એણે માત્ર છ વરસ રાજ્ય કર્યું, એ રાજ્ય ચલાવવાને
 યોગ્ય ન હોવાથી લાહોરના સૂબા ખલ્લોલ લોદીએ એના
 હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લીધું, ઇ. સ. ૧૪૫૦. આથી સૈયદ વંશનો છેડો આવ્યો.

સૈયદ વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની

કારકીર્દિનાં વરસો.

સૈયદ ખીજરખાં.....૧૪૧૪—૧૪૨૧.....૭ વરસ.

સૈયદ મુબારક.....૧૪૨૧—૧૪૩૫.....૧૪ વરસ.

સૈયદ મહમદ.....૧૪૩૫—૧૪૪૪.....૯ વરસ.

સૈયદ આલમ.....૧૪૪૪—૧૪૫૦.....૬ વરસ.

આમ ૮ મો.

(૭) લોદીવંશ ૧૪૫૦—૧૫૨૬.

અહલોલ લોદી ૧૪૫૦—૧૪૮૮.

અહલોલ લોદી ૧૪૫૦—૧૪૮૮. અહલોલ લોદી જનનો અફગાન હતો. એણે જવાનપુરના રાજા સાથે ૨૫ વરસ લગાઇ ચલાવી તે જગ્યા છૂટી લીધી, અને પોતાના રાજ્યની હદ વધારી. આ રાજા ઇ. સ. ૧૪૮૮ માં ગરણ પામ્યો.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮—૧૫૧૭.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮—૧૫૧૭. સિકંદર અહલોલનો દીકરો હતો. એણે અહાર પ્રાંતમાં લગાઇ ચલાવી તે છૂટી લીધો. એના વખતમાં ઢેલવાંક બંડ હુલામી, તે એણે તુરત સમાવી દીધાં. એ ઘણો ખર્ચદાર રાજા હતો, પણ એણે હિંદુઓને બહુ પીઠા કરી અને તેમનાં દેહેરાં તોડ્યાં. એના વખતમાં પોર્ટુગીઝ લોકો કલિકટ બંદરે ઉતર્યા, (૧૪૯૮).

ઇબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૭—૧૫૨૬.

ઇબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૭—૧૫૨૬. આ પાદશાહ એના બાપ સિકંદરનાં જેવા સારા ગુણો ધરાવતો ન હતો. એના નાના ભાઇ જલાલખાંએ બંડ હુલાવી જવાનપુર છૂટી લીધું, પણ પાછળથી તેને ગ્વાલિયર અને પછી માળવા નહારી જવું પડ્યું અને આખરે ઇબ્રાહીમે તેને મારી નાખ્યો. એના હાથ નાંચેના અમલદારો એની મગરબી અને નિર્દયપણાથી કંટાળી ગયા, અને તેમાંના પંજાબના સૂબા દોસતખાં લોદીએ તૈમૂરસંગતા વંશજ ઠાણુલના સુલતાન ખાંખરને ઇબ્રાહીમના હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લેવાને ખેલાવ્યો. ખાંખર ૧૫૨૬ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, બાહોર છૂટી લઇ બાળી નાખ્યું, અને દિલ્લી પર માણીપતની ચઢાઇ કરી. ઇબ્રાહીમ તેની સામે લડવા ગયો, પણ ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં માર્યો ગયો. ખાંખર આ લગાઇ પછી દિલ્લીનો ખણી થયો, જેથી લોદી વંશની સમાપ્તિ થઇ.

લોદી વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની

કારકીર્દિનાં વર્ષો.

અહલોલ લોદી.....૧૪૫૦—૧૪૮૮.....૩૮ વરસ.

સિકંદર લોદી.....૧૪૮૮—૧૫૧૭.....૨૯ વરસ.

ઇબ્રાહીમ લોદી.....૧૫૧૭—૧૫૨૬.....૯ વરસ.

બાળ ૯ મો.

(૮) મોગલવંશ ૧૫૨૬-૧૫૪૦, ૧૫૫૬-૧૮૬૨.

બાળ ૧૫૨૬-૧૫૩૦.

બાળ ૧૫૨૬- બાળ ૯ મો. ૧૪૮૨માં જન્મ્યો હતો. એની બહાદુરીને ૧૫૩૦.

માટે એને લોકો “બાળ” એટલે “સિંહ” કરી કહેતા. એનું બાળ નામ “ઝાહિરહીન” હતું. એ તૈમૂરસ ગયાં જઈ પેટીએ ઉતરેલો હતો. ૧૪૯૪માં એ કાબુલમાં એના બાપ ઉમરમિરજાના મરણ પછી ગાદીએ બેઠો અને ત્રણ વરસ પછી એણે સમરકંદ જીતી લીધું. પાછળથી એના ઉરએક નામના દુશ્મનોએ એના રાજ્યમાંથી એને ત્રણ વાર કાઢી મેલ્યો, અને ત્રણેવાર હિંમતથી પોતાનો દેશ એણે પાછો જીતી લીધો. બાળે દિલ્હીની પાદશાહી લીધા પછી પોતાના દીકરા હુમાયુને બીજા મુસલમાન સરદારોને વશ કરવા મોકલેલ સરકર આપી મોકલ્યો. ચાર મહિનામાં હુમાયુએ ગ્વાલિયરથી જુવાનપુર સુધીનો દેશ જીતી લીધો, અને સઘળાને તાબે કર્યો; પણ અજમેર તથા મેવાડનો રાજા સંગ, તેમજ ચંદેરનો હાકેમ મેદનીરાય, અને મારવાડ તથા જેપુરના રજપૂતો બાળની સત્તા સામા થયા એમની અને બાળ વચ્ચે

આગ્રા પાસે સિક્રિ આગળ ૧૫૨૭માં એક મોટી લડાઈ સિક્રિની લડાઈ થઈ, જેમાં રજપૂતો હાર્યા. પછી બાળે ચંદેરિગઢને ૧૫૨૮ ૧૫૨૭. માં ઘેરા લાલ્યો. રજપૂતો બાળ સામે ઘણી બહાદુરીથી ચંદેરિનો ઘેરા- ૧૫૨૮. લડ્યા, અને જ્યારે તેમને જીતવાની આશા રહી નહીં ત્યારે તેઓએ પોતાનાં ઘેરાં છોડવાને મારી નાંખ્યાં, અને તેઓ

સઘળા માર્યા ગયા ત્યાં સુધી લડ્યા. મેદનીરાય પણ લડતાં રહ્યાં પડ્યો. આ જીતો મેળવ્યા પછી ૧૫૨૯માં બાળે બંગાળા અને બહાર પ્રાંતો જીતી લીધા.

બાળને હુમાયુ કામરાન, હિંદાલ અને મિરજતઅરકર નામના ચાર દીકરા હતા. એવું કહેવાય છે કે જ્યારે બાળનો વડો દીકરો હુમાયુ માંદો પડ્યો ત્યારે એણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારા દીકરાનો પ્રાણ ઉગાર અને એનું દુઃખ મને આપી મારો પ્રાણ લે—એમ તે હુમાયુના બિજાનાની આસપાસ બેઠી કરતો ત્રણ વાર ક્યો. મુસલમાન તકરિબ લખનારાઓ કહે છે કે આથી હુમાયુ જલ્યો અને બાળ પોતાની ૪૮ વરસની વયે મરણ

બાળ ૨૨- પામ્યો, ૧૫૩૦. એની લાસ કાબુલ લઈ જવામાં આવી હતી. બાળ પામ્યો એ કવિતા અને ગાયનનો ઘણો શોખિણો હતો. એણે પોતાની ૧૫૩૦.

રૈયતનાં સુખને માટે મુસાફરખાનાં, તળાવો ઇત્યાદિ બંધાવ્યાં. એ ઘણા મળતાવડા સ્વભાવનો અને ઉદાર મનનો હતો.

હુમાયુ' ૧૫૩૦-૧૫૪૭, ૧૫૫૬-૧૫૫૬.

બાગરનો વડો દીકરો હુમાયુ' ૧૫૦૭માં જન્મ્યો હતો. એના અપના મરણ પછી ૧૫૩૦ માં એ દિલ્હીની ગદીએ બેઠો. એણે પોતાના ભાઈ હામરાનને કાબુલ, કંદહાર અને પંજાબનો થોડોક ભાગ આપ્યો. હિંદુસ્તાને સંયત્રપ્રાંત, તથા મિરજાન-સ્કરિને મેવાડ પ્રાંત આપી દીધો. ૧૫૩૪માં હુમાયુ'એ ગુજરાત નો રાજા ખાલાદુરશાહ, જે ત્યાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરતો હતો, તેને ૪ મહિસર આગળ હરાવી તેનો મળ્યોત ગઢ આંપાનેર ત્યાં ૧૫૩૪. માત્ર ૩૦૦ સ્વાર સાથે દિવાલપર પોતે ચઢી બેઠો હતો. અહિંયાંથી એને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું. દિલ્હી પાછાં ફરતાં હુમાયુ'એ પોતાના ભાઈ મિરજાનસ્કરિને તે જગ્યાનો હાકેમ નિમ્મો, પણ દુશ્મનોએ તે દિલ્હી તરફ તેના હાથમાંથી પાછો લઇ લીધો. આ પછી અંગાળા અને બહારમાં શેરખાં (શિરશાહ) નામના પકાણે બળતો ઉઠ્યો. એણે તરવારના એકબે જઠરાથી એક સિંહને માર્યો તેથી એનું નામ શેરખાં પડ્યું. હુમાયુ' એની સામે લડવા ગયો અને સુનારગઢ છતી લીધો. શેરખાંએ પછી પટણા અને કાશીની વચ્ચે હુમાયુ'ના લશ્કરપર છાપો માર્યો અને ૧૫૩૯ માં તેને હરાવ્યો. આ લડાઈમાં રાણી હુમીદા પણ દુશ્મનોના હાથમાં પકડાઈ, પણ શિરશાહે તે બેગમને માન સહિત આગ્રે મોકલાવી આપી. હુમાયુ' ઘણી દનોજની લડાઈ મુશ્કેલીથી આગ્રે નહાસી ગયો, અને પોતાના ભાઈઓની મદદ ૧૫૪૦.

મળતાંજ ૧૫૪૦ માં કનોજ* આગળ શિરશાહ સામે લડ્યો, પણ પાછો હારી ગયો. આથી શિરશાહ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

બાબ ૧૦ મો.

(૬) સુર અથવા અફઘાન વંશ ૧૫૪૭-૧૫૫૬.

શિરશાહ ૧૫૪૦-૧૫૪૫.

શિરશાહ અફઘાન સરદાર હતો એ પોતાની હુશિયારી અને શિરશાહ બહાદુરીથી અંગાળાનો ઘણી થઇ પડ્યો હતો. આ રાજા ૧૫૪૦-૧૫૪૫. દિલ્હીમાં રાજ્ય ચલાવવાને આવ્યો, તેથી ત્યાંની રૈયત દિલ્લીગીર થઇ નહીં, કેમકે એણે તેમના કલ્યાણના ઘણા કામો કર્યા:— મહેસૂલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો, મુસાફરખાનાં, રસ્તા અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યા; એ રાજા ઉપર એવો દોષ બંધાયો.

X અંગતનવી ઉપર.

* આગ્રા આગળ.

સખ માલદેવ. મુકવામાં આવેછે કે જ્યારે માળવાનો રાજા માલદેવ એની સામે થયો, અને રૈસ્તન (રેઝીન) ના કિસ્સામાં પોતાના લશ્કર સહિત બહાદુરીથી ટકાવ કર્યો, ત્યારે એણે તે સધળાના જીવ ઉગારવાનું વચન આપી દગાથી તેમને કાપી નાંખ્યા. આ પછી શિરશાહે મારવાડ ઉપર ચઢાઈ કરી. પણ ત્યાંના રજપૂતો પોતાનાં થોડાં લશ્કર સહિત એવી તો બહાદુરીથી લડ્યા કે જો લશ્કર તુરત વેળા કુમરે આવી પહોંચ્યું નહોત તો આ રાજાને બચવું કઠણ થઈ પડત. શિરશાહ ઇ. સ. ૧૫૪૫માં બુદેલખાંડમાં કલિંગરને ઘેરા ધાલતાં દાડખાનું સળગવાથી દાઝીને મરણ પામ્યો. એને એ દીકરા સતા-આદિ-લખાં, અને જલાલખાં-જે પાછળથી સલિમશાહના નામથી ઓળખાયા.

સલિમશાહ ૧૫૪૫-૧૫૫૨.

શિરશાહ પછી તેનો દીકરો સલિમશાહ ગાદીએ બેઠો, કારણકે સલિમશાહ એના વડા ભાઈ આદિલખાંએ રાજ્ય ગાદી કબુલ રાખી ૧૫૪૫-૧૫૫૩. નહીં. એ ઘણો અદલ રાજા હતો. એ માત્ર ૧૫૫૩ સુધી રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એણે દિલ્હીમાં એક મુંદર મેહેલ બાંધાવ્યો જે "સલિમગઢ" ના નામથી ઓળખાયછે. એની પછી એનો દીકરો ફિરોઝ ગાદીપર આવ્યો.

ફિરોઝ ૧૫૫૩-૧૫૫૩.

ફિરોઝ ૧૫૫૩- આ રાજાએ માત્ર ત્રણ દિવસ રાજ્ય ચલાવ્યું; એને એના કાકા ૧૫૫૩. મહમદ આદિલશાહે મારી નાંખી પોતે રાજ્યપદ ધારણ કર્યું.

મહમદ આદિલશાહ ૧૫૫૩-૧૫૫૫.

મહમદ આદિલશાહ ઘણો જીલમી રાજા હતો. એનો વજીર હુસુ નામનો મહમદ આદિલશાહ કોષ નીચ વર્ણનો હિંદુ હતો એ રાજાના વખતમાં ઠેકાણે ૧૫૫૩-૧૫૫૫. ઠેકાણે જાંડ ઉઠ્યાં, અને રાજ્યના પાંચ ભાગ થઈ ગયા. ઇબ્રાહીમ સુર જે પાદશાહી (અફઘાન) કુટુંબનો હતો તે દિલ્હીનો ધણી થયો. એ અફઘાન વંશનો એથી રાજા ગણાયછે. ઇબ્રાહીમને હાંપી કાઢીને તેનો પિત્રાઈ ભાઈ સિકંદર પછી રાજા થયો. એ આ વંશનો પાંચમો રાજા સરહિંદની લડાઈ કહેવાયછે. આ રાજાના વખતમાં હુમાયું ઇરાનથી એક ૧૫૫૬. લશ્કર લઈ પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો, અને સિકંદરને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં પંજાબની દક્ષિણે સરહિંદની લડાઈમાં હરાવી બાહોર આપા, અને દિલ્હી, પાછાં કબજે કર્યાં.

સુર અથવા અકગાન વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

શિરશાહ.....	૧૫૪૦—૧૫૪૫.....	૫ વરસ.
સલિમશાહ.....	૧૫૪૫—૧૫૫૩.....	૮ વરસ.
ફિરોઝ.....	૧૫૫૩—૧૫૫૩.....	૩ દિવસ.
મહમદ આદિલશાહ.....	૧૫૫૩—૧૫૫૫.....	૨ વરસ.
હાયાલીમ સુર.....	૧૫૫૫—૧૫૫૫.....	થોડા દિવસ.
સિકંદર સુર.....	૧૫૫૫—૧૫૫૬.....	૧ વરસ.

બાબ ૧૨ મા.

હુમાયુ' ૧૫૪૦ માં કુનોજ આગળ હારી ગયો ત્યાર પછી ઘણીજ મુશ્કેલીથી સિંધ તરફ નાઠો, અને ત્યાંથી મારવાડ ગયો. ત્યાં એને કંઈ આશ્રય ન મળવાથી માત્ર સાત સ્વારો સહિત એ અમરકોટ ગયો, જ્યાંના રાજપૂત રાજાએ એને આશ્રમ આપ્યો. આ જગ્યાએ ઇ. સ. ૧૫૪૩માં અકબરનો જન્મ થયો. અમરકોટમાં થોડા વખત રહ્યા પછી ૧૫૪૪માં એ ઇરાન ગયો, અને પોતાના દીકરા અકબરને કંદહાર પોતાના ભાઈ પાસે મોકલાવી દીધો. ઇરાનના રાજા તમરપે એને શિલાપથ દબુલ કરાવી એક મોટું લશ્કર આપ્યું. આથી એણે તુરત કાબુલ અને કંદહાર જતાં (ઇ. સ. ૧૫૪૭) અને પોતાનો ભાઈ કામરાન, જે એની સામે ધાવત્રાં કરતો માલમ પડ્યો, તેની એણે આંખો ફેડાવી નાંખાવી, ૧૫૫૩. આ પછી હુમાયુ'એ એના બહાદુર સરદાર બેરામ સાથે લાહોર ઉપર હુમ્મ કરી અને ત્યાંના હાકેમ તાતારખાને હરાવી વગર હરકતે આગળ વધ્યો. ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં સિકંદર સુર જે દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને સરહિંદ આગળ હરાવી એણે પોતાના હુમાયુ' મરણ રાજ્યનો થોડોક ભાગ પાછો જીતી લીધો; પણ એજ વરસમાં પામ્યો-૧૫૫૬. પોતાના મહેલની આરસપહાણની સીંદીપરથી પડી જવાથી એ મરણ પામ્યો.

અકબર ૧૫૫૬—૧૬૦૫.

અકબર હુમાયુ'નો દીકરો અકબર ઇ. સ. ૧૫૪૩માં અમરકોટમાં ૧૫૫૬-૧૬૦૫ જન્મ્યો હતો. એનું 'ખર' નામ જલાલુદ્દીન હતું. એ પોતાના જન્મથી તે ઇ. સ. ૧૫૫૫ સુધી કંદહાર અને કાબુલમાં રહ્યા હતા. જ્યારે હુમાયુ' મરણ પામ્યો, ત્યારે એ માત્ર ૧૩ વરસની વયનો.

હતો. ન્હાની ઉમરને લીધે પાંચ વરસ સુધી સધળો રાજકારભાર એના પ્રધાન ઐરામ અથવા જેને ખાનખાના કહેતા હતા તેણે ચલાવ્યો. સિકંદર સુર, અને મહમદ આદિલશાહનો વજર હેમુ, અકબરની સામે લડવાને એક મોટું લક્ષ્મર લઈ ગયા. હેલાં હેમુએ કેટલીક જગ્યા ધણી બહાદુરીથી

પાણીપતની છતી લીધી, પણ પાછળથી પાણીપતના મેદાનમાં ઐરામે લાઇ ૧૫૫૬. તેને હરાવ્યો અને મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૫૫૬. સિકંદર

પણ ઘોડા વખતમાં અકબરને તાણે થયો. ઇ. સ. ૧૫૬૦ માં અકબરે પોતાના પ્રધાનના હાથમાંથી ૧૮ વરસની વયે સધળી સત્તા છિનવી લીધી, કારણકે એ ગર્વિષ્ઠ અને તીખા સ્વભાવનો થયો હતો એટલું જ નહીં પણ પોતાની સત્તાના ગેરઉપયોગ કરવા લાગ્યો હતો. ઐરામે પોતાની સત્તા ખોવાથી એક બંડ ઉઠાવ્યું, પણ અકબરે તુરત તે એસાડી દીધું. આ પછી ઐરામ ઐરામને મારી મક્રે જગ્યા નિકળ્યો. પણ ગુજરાતમાં તેને મુઆરકખાં નાંખ્યો ૧૫૬૦.

તામના કોઇ પઠાણ દુશ્મને મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૫૬૦.

ખાનઝમાન, રાજ્યાલાદર, આદમખાં, અબદુલખાં અને ખીજન પણ

મુસલમાન સરદારો અકબરની સત્તા સામા થયા, અને બંડ ઉઠાવ્યા, અકબર એ સધળા સામે સાત વરસ સુધી લડ્યો, અને તેમને વશ કર્યા, (૧૫૬૦-૧૫૬૭)

અકબરે ચિતોડ આ પછી આ પાદશાહ જેપુરના રાજા ભારમલ, ઉદેપુર છતીલીધો ૧૫૬૭. (ચિતોડ) ના સંગ રાજાના દીકસ ઉદયસિંગ અને

જોધપુરના રાજા માલદેવ જેઠે ૧૫૬૭-૧૫૭૨ સુધી લડ્યો, અને ચિતોડ છતી લઈ અકબર જોધપુરના રાજા માલદેવની દીકરી જેઠે પરણ્યો.

જાંહંગીર આ રાણીનો કુંવર હતો. જેપુરના રાજા ભગસનદાસે પણ અકબરને કન્યા દીધી. આ રાજાએ તેમજ તેના કુંવર માનસિંગે અકબરને

તેના શત્રુઓને વશ કરસમાં ઘણી મદદ કરી, અને તેઓ આ પાદશાહથી બહુ માન પામ્યા. અકબરે સધળા રજપૂત રાજાઓને વશ કર્યા ખરા, પણ તેઓએ પાછળથી પોતાના રાજ્યનો ધણો ખરો ભાગ છતી લીધો, અને ઉદેપુર રાજધાની કરી.

અકબરે પોતાના હાંધા રાજ્યમાં ગએલી જગ્યાઓ પાછી છતી લીધી અને ધણી નવી છતો મેળવી :--

૧૫૭૩—ગુજરાત ભાંના મુજદર રામને હરાવી છતી લાધું અને તે પોતાના રાજ્ય સાથે જેઠી નાંખ્યું.

૧૫૭૬—અંગાળા દાઉદ સરદારને હરાવી પાછું છતી લીધું.

૧૫૮૬—કાશ્મીર સર કર્યું.

૧૫૯૨—અયોધ્યા માનમિંગે તામે ક્યું.

૧૫૯૨—સિંધ હતી લીધું.

૧૫૯૪—કંઠદાર પાછું મેળવ્યું.

૧૫૯૫—અકબરે અલમદનગર હતવાને પોતાના દીકરા મોરાદ અને એના આગત્રા વજીર મોરામના દીકરા મિરજાખાને મોકલ્યા, પણ બીજા-ચાંદબીબી.

પુરના અલિઆદિલશાહની વિધવા રાણી ચાંદબીબીએ ઘણી ગહાદૂરીથી તે જ્યાનો જસાવ કર્યો, અને મોરાદ અને મિરજાખાના લશ્કરને મારી કાઢ્યું. આખરે ૧૫૯૯માં જ્યારે એ રાણીનું એના વેરીઓએ ખુન કર્યું, ત્યારે સાંતી થોડીક જગ્યા અકબરે હતી લીધી,

મતીક અંબર. ચાંદબીબીના દીકરા નિજામશાહને ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો; બાકીની થોડીક જગ્યા સાંતા હજારી વજીર મતીકઅંબરે પોતાના મરણ (૧૬૨૬) સુધી જસાવી રાખી. આ જગ્યા પણ આખરે અકબરના પૌત્ર શાહજહાંએ ૧૬૩૭ માં હતી લીધી.

૧૬-૧—અકબરે ખુનદેશ ખાલસા કર્યો.

આ પ્રમાણે આ પાદશાહે પોતાની સત્તા પશ્ચિમે અફઘાનિસ્તાન, ઉત્તરે કાશ્મીર અને પંજાબ, પૂર્વે અયોધ્યા અને બંગાળા, અને દક્ષિણે માળવા અને ગુજરાત સુધી ફેલાવી, તેમજ પોતાની રૈયતને ઘણી સુખી કરી. સખળા મુસલમાન રાજાઓમાં એ ઉત્તમ રાજા હતો. એણે હિંદુઓ ઉપરનો જજાલાવેર કાઢી નાંખ્યો, અને ધર્મને માટે કોઈને પીડા કરી નહીં. પોતે ઘણો ભણેલો હોવાથી દરેક જાતની વિદ્યાને એ હત્તેજન આપતો. એણે પોતાના રાજ્યના ૧૮ પ્રાંત પાડ્યા અને તે દરેક ઉપર અકબરે સૂબો નિમ્ણે; વસુક્ષાત, ન્યાય અને લશ્કરી એવાં બૃહદં ત્રણ ખાતાં પાડ્યાં; મહેસુલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો. હિંદુઓને તેમની લાયકી પ્રમાણે હંચા હોદ્દા આપ્યા; ગેરવાજખી કરો કાઢી નાંખ્યા, અને સતી થવાની માઠી ચાલનો અટકાવ કર્યો. અકબરના વખતમાં ધણક મહાન પુરોષ થઈ ગયા, જેમાં મુખ્ય રાજા ટોડરમલ નામે એક હિંદુ જે મહેસુલ ખાતાનો વડો હતો તે, એ પાદશાહનો વજીર અમુત્સહાજલ જેણે “આકબરના અકબરી” નામના પુસ્તકમાં અકબરનું જન્મ ચરિત્ર લખ્યું છે.

તે તથા એ વજીરનો વડો બાઈ ફઝલી હતા અકબરને ત્રણ

અકબરના દીકરા હતા—(૧) સલીમ જેણે ૧૬૦૧ માં પોતાના બાપ દીકરા સલીમ, સામેજ બંડ ઉઠાવ્યું હતું, અને જે અકબર પછી ગાદીએ મોરાદ, ઉનિયત

એકો, (૨) મોનાદ જે ૧૫૯૬ માં મરણ પામ્યો, અને (૩) ઉનિયત જે ૧૬૦૪માં મરણ પામ્યો. એના વડો પુત્ર સલીમ

સારી ચાકનો ન હોવાથી અકબરને ઘણું દુઃખ લાગતું, તેપણુ મરતી વેળા એણે પોતાના સઘળા ઉમરાવોને જોડાવી તેમની સમક્ષ અકબર મરણ સંતીમને રાજ્ય વારસ દરાવ્યો. અકબર ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં પાંચે-૧૬૦૫. મરણ પામ્યો એની લાસ અગ્રામાં દાટવામાં આવી હતી.

સલીમ ૧૬૦૫-૧૬૨૭.

સલીમ ૧૬૦૫- અકબરના વડા દીકરા સલીમે ગાદીએ બેસતાં જાંહાંગીર ૧૬૨૭.

એટલે “દુનિયા જીતનાર” એવું નામ ધારણ કર્યું. એણે અલમદનગર, મિલ્લપુર અને ગોવળકોંડના રાજ્યપર હુમલો કરી ખંડણી લીધી અને એના દીકરા સાહજહાંએ ઉદેપુર ઉપર હુમલો કરી ત્યાંના રાણા અમરસિંહને હરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૬૧૪. આરંભમાં સલીમે એના બાપના કીધેલાં સર્વ કામે જતરી રાખ્યાં, પણ પાછળથી તેમ કર્યું નહીં. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં જાંહાંગીર નુઝહાં (દુનિયાનું તેજ) સાથે પરણ્યો. નુરજહાં જાંહાંગીર નુરજહાં અયાઝ નામના કોઇ ગરીબ ધરાની ઉમરાવની ધણી રૂપાળી બેઠે પરણ્યો. બેટી અકબરના જનનખાનામાં તેની મા બેઠે જતી. જ્યારે અકબર જીવતો હતો ત્યારે સલીમે તેને બેઠને તેની સાથે પરણ્યા માંગ્યું. પણ અકબરે તેમ ન કરતાં તેને શીરઅફઘાન નામના એક બહાદુર હાકેમ સાથે પરણાવી. જ્યારે સલીમ ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેની સાથે પરણવાના વિચારથી તેના બરધારને તેણે સમજાવ્યો, પણ જ્યારે તેણે તેમ કરવા ના કહી ત્યારે જાંહાંગીરે તેને મારી નાખ્યો. આથી નુરજહાં ધગી ગુસ્સે થઇ, પણ આખરે થોડા વખતમાં તે સલીમ બેઠે પરણી અને પોતાના બાપ અને બાઇને મોટી મોટી પઢીઓ અપાવી.

સલીમને પોતાના દીકરાઓથી લારે દુઃખ ખમવું પડ્યું હતું એના સલીમના દીકરા વગ દીકરા ખુશરૂએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યું. પણ તે આ ખુશરૂ, પરવીઝ, પાદશાહે તુરત બેસાડી દીધું, અને ખુશરૂને ગ્યાલિયરના સાહજહાં અને કિલ્લામાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે ૧૬૨૧માં મરણ પામ્યો. એમો શહેરિયાર. બીજો દીકરો પરવીઝ બેઠે એણે દક્ષિણનો સૂબો બનાવ્યો હતો તે ૧૬૨૬માં મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૩માં એના ત્રીજા દીકા સાહજહાંએ પણ બંડ ઉઠાવ્યું, કારણકે સલીમની મરણ પોતાના ચોથા દીકરા શહેરિયારને ગાદી આપવાની હતી.

મોહબતખાંએ ઇ. સ. ૧૬૧૫ માં નુરજહાંને મોહોગતખાં નામના એક સલીમને કેદ કર્યો. અમીર બેઠે કજીઓ થયો કારણકે એ અમીરે સલીમના ૧૬૨૬.

ત્રીજા દીકરા પરવીઝનો પક્ષ કર્યો હતો નુરજહાંએ એનાશર

ખોટાં તેહમનો મૂકી એને ઘણો સતાવ્યો, તેથી આ અમીરે ૫,૦૦૦ રમૂખન
સ્વારો લઈ સલીમને કેદ કર્યો, ૧૬૨૬. નુરજહાંએ સલીમને છોડવાના ઘણાક
સલીમ મરણ ઉપાયો લઈ આખરે તેને છોડાવ્યો. કેદમાંથી છુટ્યા પછી તે
પાંચ ૧૬૨૭ થોડા વખતમાં કાશ્મીરથી લાહોર જતાં ૬૦ વરસની વયે
કેરતન હેકિન્સ ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં મરણ પામ્યો. આ રામની દરબારમ
૧૬૦૭. ઇ. સ. ૧૬૦૭માં “કમ્પનીએ” કેપ્ટન હોલિન્સ નામના એક

મુદરથને મોકલ્યો હતો, અને પછી ઇંગ્લાંડના પહેલા જેમ્સ
રામ તરફથી અંગ્રેજ એલચી સર ટોમસ રો ૧૬૧૫ માં
સર ટોમસ રો આવ્યો હતો. એ જાનને સલીમે પહેલાં સારો આવકાર દીધો,
૧૬૧૫.

પણ પાછળથી મોકિયાનાં નામના સૂયાના, તેમજ નુરજહાંના
લાઈ અસોફખાં જે વજર થયો હતો તેના, અને સલીમના દીકરા શાહ-
જહાંના સમજવાથી પાદશાહે તેમને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ કર્યો.

રાલીમ સમજવાળો અને ઇનસારી પણ દારૂડીએ હતો. પોતાની
રૈયતની ફરિયાદ પોતે સાંભળવાને માટે પોતાના ઓરડાની અંદરથી તે
જમીન સુધી એક લાંબી સાંકળ રાખતો હતો; જે સાંકળનો છેડો તેના મહેલમાં
હતો તેની સાથે ઘંટો બાંધેલા હતા, માટે જ્યારે કોઈ ફરિયાદ કરવા જતો,
ત્યારે તે સાંકળ તે ખેંચતો, જેથી ઘંટાનો અવાજ થતો, અને પાદશાહ
તે માણસને પોતાની આગળ બોલાવીને તેની ફરિયાદ સાંભળી લેતો.

શાહજહાં ૧૬૨૭—૧૬૫૮.

શાહજહાં શાહજહાંએ જેવા પોતાના બાપના મરણના સમાચાર
૧૬૨૭-૧૬૫૮. સાંભળ્યા કે તુરત તે આગ્રે ગયો. એનો લાઈ શહેરિયાર
એની સામે થયો, પણ શાહજહાંએ નુરજહાંના લાઈ અસોફખાંની મદદથી તેને
હરાવી મારી નાંખ્યો. દક્ષિણનો સૂબો ખાંજહાં લોદી પણ
ખાંજહાં લોદીએ આ પાદશાહની સામે થયો (૧૬૨૯), અને અહમદનગરના
ખંડ ઉડાવ્યું રામ સાથે મળી જઈ લડવા તૈયાર થયો શાહજહાંએ
૧૬૨૯.

અસોફખાંને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો, જેણે ખાંજહાંને
હરાવ્યો. આ પાદશાહે કાબુલ તથા દક્ષિણમાં લડાઈઓ ચલાવી. અને જય
મળવ્યો. બિજાપુર તથા ગોવળકોંડાના રાજ્યો, જે આ વખત સુધી સ્વતંત્ર
રહ્યાં હતાં, તેમની ઉપર ચઢાઈ કરી ખંડણી લીધી. મહેડી રાજ્યનો સ્થાપનાર
શિરાજનો બાપ શાહજહાં બિજાપુરની ચઢાઈની વખતે શાહજહાં સામે
મિલ્લી ગહાદૂરીથી લડ્યો હતો. શાહજહાંએ ૧૬૩૧ માં બંગાળમાં પોર્ટુગીઝ
સોકનાં જે થાણાં હતાં, તે સઘળાં લઈ લીધાં, અને તેમને ત્યાંથી હાંકી

કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૬૩૭ માં કંદહાર શાહજહાને હાથ આવ્યું પણ ૧૬૪૯ માં ધરાનીઓએ તે પાછું છતી લીધું. તુરજહાં મલિમના મરણ પછી રાજ્યની સારણી ૫૮૫૮ છોડી દધ એકાંત ગળ્યામાં જઈ રહી, જ્યાં તેણી ૧૬૪૬ માં

મરણ પામી. શાહજહાને ૪ દીકરા હતા—દારા, સુન, તુરજહાં મરણ પામી ૧૬૪૬. દત્તા, દારા બહાદુર પણ ભોળો હતો; સુન વિપરી અને શાહજહાંના દીકરા—દારા, દિયકારો હતો; ઐરંગઝેબ લોખી, બુદ્ધિવાન, બહાદુર, સુન, ઐરંગઝેબ અને કપરી હતો; મુરાદ વિપરી અને કમ અક્ષત્તનો પણ અને મુરાદ.

બહાદુર હતો. આ ચાર દીકરા શિવાય પાદશાહજેગમ અને રૌશનરાય નામની શાહજહાને બે દીકરી હતી.

ઈ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાં ઘણો માંદો પડ્યો, ત્યારે દારા તેના બાપ પાસે આવ્યો હતો, સુન બંગાળમાં, ઐરંગઝેબ દક્ષિણમાં, અને મુરાદ ગુજરાતમાં હકુમત ચલાવતા હતા.

ત્યારે આ છોકરાઓએ પોતાના બાપના મંદવાડના સમાચાર સાંભળ્યા, ત્યારે સુન અને મુરાદે ગાદીના ઘણી થવાના વિચારથી પાયતખ્ત ભણી ઐરંગઝેબના કૂચ કરી ઐરંગઝેબ, ગોવળકોટાના પ્રખ્યાત સરદાર છળભેદ.

મિરજુમલાને પોતાના પક્ષમાં લઈ, પોતાના બેવકુફ ભાઈ મુરાદ સાથે મળી ગયો અને તેને સમજવ્યું કે મારેતો મક્કે જઈ લકિત કરી મારો વખત કાઢવોએ; પણ હું એમ કરું તે પહેલાં મારી ઇચ્છા તેને ગાદી અપાવવાનીએ, કારણ કે તારા શિવાય બીજા ભાઈઓ રાજ ચલાવવાને યોગ્ય નથી. મુરાદે ઐરંગઝેબના બેલવાપર પૂર લરોસો રાખ્યો, અને તેની સાથે મળી ગયો. પહેલાં દારાએ પોતાના ભાઈ સુનને ૧૬૫૭ માં કાશી આગળ હરાવ્યો; પણ ૧૬૫૮ માં ઐરંગઝેબ અને મુરાદે દારાના કાશીની લડાઈ- સેતાપતી જસવતસિંહને પહેલાં ઉજ્જલણ આગળ અને ૧૬૫૭ પછી તેજ વરસમાં દારાને આગ્રા આગળ હરાવ્યો. એમ ઉજ્જલણની લડાઈ- ૧૬૫૮. કહેછે કે દારાના હાથીને કંઈ ઇજ્જ થવાથી તે ઘણો મસ્તાન આગ્રાની લડાઈ- થયો માટે દારા નીચે લૂતરી પડ્યો; પણ લશ્કરને તે વિશે ૧૬૫૮. કંઈ ખબર ન હોવાથી, તેમજ વળી હાથીને ખાલી જોવાથી,

સિઓએ એમ વિચાર્યું કે દારા માર્યો ગયો—અને તેથી તેઓ સઘળા નહાસી થયા. દારા આગ્રા આગળ હારી ગયા પછી દિલ્હીમાં નહાસી ગયો. ઐરંગઝેબે આ ફતેહ મેળવ્યા પછી તુરત પોતાના બાપને એક દિલ્લામાં કંઠ કર્યો અને દાગની પુઠે દિલ્હી ગયો. રસ્તે જતાં ઐરંગઝેબે મુરાદને પણ કંઠ કર્યો, અને દિલ્હીમાં પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી, ઇ. સ. ૧૬૫૮.

ઐરંગઝેશ શાહજહાં ૧૬૬૮ માં અધીખાતામાં મરણ પામ્યો અને અધી-
ખાતાના નામની ખાતેથી છોડવાને જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહ અને
દુર્ગા ફેરવી- પીળા કેટલાકોએ યુક્તિઓ કરી હતી, પણ તેમાં તેઓ
૧૬૫૮. શાહજહાં મરણ પામ્યા નહતા. તાજમહેલ જે એક અતિ સુંદર ધમારત છે,
પાચેશ-૧૬૬૮. તે આ પાદશાહે પોતાની બેગમ મુમતાઝમહાલ જે
૧૬૨૯ માં મરણ પામી હતી તેની યાદગિરી સારૂ અધાવ્યો હતો. શાહજહાં
ન્યાયી અને ખચરદાર હતો, અને પ્રજાપર ધણું હેત રાખતો હતો. એણે એક
ધણું ન સુંદર તખ્ત (મધૂરાસન) બનાવ્યું જે બનાવવાનો ખર્ચ ૬૫ કરોડ
રૂપિયાનો થયો હતો.

ઐરંગઝેશ ૧૬૫૮-૧૭૦૭.

ઐરંગઝેશ અથવા આલમગીર ખેલાએ પોતાના
આલમગીર બાદશાહને દગાથી તેમજ ખુલ્લી રીતે લડાઈઓ કરીને વંશ
અથવા આલ- કબીલા:—દારા બેગમે મુલતાનથી નહાસી જતો હતો ત્યારે
મગીર પહેલો તેને ત્યાંના સૂબા જહાનખાંએ પકડી ઐરંગઝેશ પાસે
૧૬૫૮-૧૭૦૮. મોકલાવી આપ્યો, જેણે ૧૬૫૯ માં તેને મારી નાંખાવ્યો.
જનવાની લડાઈ મુજબ ૧૬૫૯માં કબીલાની * લડાઈમાં દારા જહા
૧૬૫૯. આરાકાન નહાસી ગયો, જ્યાં તે ૧૬૬૦માં મરણ પામ્યો;
અને મુરાદને કંઈ બહાનું કાઢી ૧૬૬૧ માં મારી નાંખ્યો. આ પ્રમાણે એણે
પોતાના હરીફને મારી નાંખી “આલમગીર” અથવા દુનિયા છતનારનાં
નામથી રાજ્ય ચિન્હો ધારણ કર્યાં.

ઐરંગઝેશ પોતાના આપથી ઉલટી રીતે ચાલીને દિલ્હીએ ઉપર
ભારે વેરો નાંખ્યો, અને તેમના દહેરાં લૂંટી તેમના ઉપર ઘણી તરેહના ધર્મ
સંબંધી બુલમો ગુજાર્યા, તેમજ તેમને સરકારી હોદ્દાપરથી દૂર કર્યા; આથી
એના રાજ્યમાં શાંતિ રહી નહીં. દિલ્હીની નૈઋત્ય કાણે નારોજ ગામમાં
સતરામી નામના દિલ્હીઓએ બંડ ઉઠાવ્યું, અને ઐરંગ-
જેશના લશ્કરને ઘણીકવાર મારી હાંકી કાઢ્યું. આખરે
નારોજમાં બંડ ૧૬૭૬. જ્યારે એ રાજા પોતે એક લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો, અને તેમને
હરાવ્યા, ત્યારે તેઓ તાબે થયા, ઇ સ. ૧૬૭૬.

જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહે ઐરંગઝેશને હિમ્મતથી એક
કાગળ લખી દિલ્હીઓપર બુલમ નહીં ગુજારવાને સમજાવ્યો; પણ આ
પાદશાહે તે ઉપર કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં એટલુંજ નહીં, પણ ૧૬૭૭ મ
જસવંતસિંહના મરણ પછી તેની સ્ત્રી અને બે કુંવરો ઉપર પણ બુલમ;

* કબીલા—અલાહાબાદથી આસરે ૩૦ મૈલ દૂર.

ગુજરાત લાગ્યો; આથી જેપુરનો રાજા રામસિંહ, મેવાડનો રાજાસિંહ અને ખીજા ધણીક રજપૂત રાજાઓ ઐરંગઝેબની સામે થયા. એમને વશ કરવાને પાદશાહે પોતાના દીકરા મોઆજમ, આનમ, અને અકબરને એક મોટું ભરૂં આપી મોકલ્યા, જેઓએ તેમને હરાવી તેમના ઉપર બહુ જીલમ ગુજાવ્યો. ઐરંગઝેબે ૧૬૮૩-૧૭૦૭ સુધી દક્ષિણમાં લડાઈઓ ચલાવી અને ૧૬૮૬ માં સિકંદર આદિલશાહને હરાવીને ખિજપુર, ૧૬૮૭માં અબુલ-ફતેહને હરાવીને ગોવળકોટ, અને ૧૭૦૦ માં સતારા જીતી લીધાં. ઈ. સ. અંગ્રેજી એલચી ૧૭૦૧માં અંગ્રેજી એલચી સર વિલિયમ નોરિસે ઐરંગઝેબની ભેટ લીધી હતી. આ પાદશાહે પોતાની સત્તા છેક કન્યાકુમારિ સુધી ફેલાવી, અને જમાગંધીની ઉપગતના ૩૬ કરોડ રૂપિયા વસુલ કર્યા.

ઐરંગઝેબ
મરણ પામ્યો
૧૭૦૭.

ઐરંગઝેબ ૧૭૦૭ માં અહમદનગરમાં પોતાની ૮૯ વરસની વયે મરણ પામ્યો. એનાં મરણ પછી મોઝલ સત્તા પડી લાંગી.

મોગલવંશની પડતીનાં કારણ:—

મોગલવંશની ૧-ઐરંગઝેબ પછી ખીજા ૧૧ રાજા થઈ ગયા, તે ધણીક પડતીના કારણ. નબળા હતા. ૨-મરેઠા તથા શીખલોકોનું જોર વધતું ગયું. ૩-ઐરંગઝેબના રજપૂતો અને મરેઠા ઉપરના જીતમને લીધે ધણીક રાજ્યો મોગલ રાજ્યની સામે થઈ સ્વતંત્ર થયાં. ૪-મોગલ રાજ્ય ઉપર દેખરેખ રાખવાને જે સૂબેદારો અને નવાબો હતા તેઓ પણ લાગ જોઈ તે જગ્યાના ધણી થયા. આ પ્રમાણે દક્ષિણમાં નિઝામનું, મહેસૂરમાં હૈદર અલીનું, અયોધ્યા અને બંગાળામાં નવાબોનું, પંજાબમાં શીખ લોકોનું અને દક્ષિણ તથા પૂર્વે કાંઠા ઉપર અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ રાજ્યો થયાં. ૫-હિંદુસ્તાનપર નાદિરશાહ તથા અહમદશાહ અબદલીની ચઢાઈ આ મોગલવંશની પડતીનાં કારણ હતાં.

ઐરંગઝેબને પાંચ શાહજાદા હતા—મહમદ જે ૧૬૬૭માં ગ્વાલિયરમાં મરણ પામ્યો, મોઆજમ, અકબર, આનમ અને કામગંધ.

મોઆજમ, શાહઆલમ ૧લાના નામથી ગાદીએ બેઠા. આગ્રાની ખીજા આનમ એની સામે થયો, પણ ૧૭૦૭માં આગ્રા આગ્રા જતી લડાઈમાં માર્યો ગયો. કામગંધ પણ મોઆજમ સામે લડવા ગયો પણ ૧૭૦૮માં હૈદરાબાદની લડાઈમાં માર્યો ગયો.

બાબ ૧૨ મો.

શાહઆલમ ૧૬૦૭-૧૭૧૨.

શાહઆલમ ૧ લો આ રાજ્યએ મરેહા, રજપૂત અને શીખ લોકો સાથે દોસ્તી ૧૭૦૭-૧૭૧૨. કરી પોતાની નયગાઢ દેખાડી. એ ઇ. સ. ૧૭૧૨માં મરણ પામ્યો. એના વખતમાં ઉદેપુર, મારવાડ, એને જેપુરના રાજ્યો સ્વતંત્ર થયા. એણે પોતાનાં છેલ્લાં પાંચ વરસ શીખ લોકોને વશ કરવામાં કાઠમાં, પણ તેમાં એની મતલબ પાર પડી નહીં. રાજ્યની સઘળી સત્તા જીલદિકરખાં નામના વજીરના હાથમાં એણે સોંપી હતી.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨-૧૭૧૩.

જહાંદારશાહ જહાંદારશાહ શાહઆલમનો વડો દીકરો હતો. એણે. ૧૭૧૨-૧૭૧૩. જીલદિકરખાંની મદદથી પોતાના ભાઈ ભત્રિજને મારી નાંખી ગાદી લીધી. એનો બીજો ભત્રિજો ફરૂખશિર જે બચી ગયો હતો, તેને બહારના સૂયા સૈયદ હુસને અને અલાહઆદના સૂયા સૈયદ અબદુલ્લાએ મદદ આપી. આગળ એક મોટી લડાઈ થઈ જેમાં જીલદિકરખાં ૧૭૧૩. અને જહાંદારશાહ બંને માર્યા ગયા, ઇ. સ. ૧૭૧૩.

ફરૂખશિર ૧૭૧૩-૧૭૧૬.

ફરૂખશિર ફરૂખશિરનું ઉપર કહેલા એ સૈયદો આગળ કંઈ ચાલતું નહતું. ૧૭૧૩-૧૭૧૬. એ માત્ર નામનોજ રાજા હતો. એ મારવાડના રાજા અબ્દુલ-સિંહની દીકરી જેડે પરણ્યો હતો. જ્યારે એ રાજા માંદો પડ્યો ત્યારે હુમિ-લ્ટન નામના એક અંગ્રેજ વૈદે એને સાંભળે કર્યો. આથી રાજ્યએ ખુશી થઈ તેને કેટલીએક જગીરો આપી, અને અંગ્રેજ માલ પરથી જકાત કાઢી નાંખી, ૧૭૧૬. ફરૂખશિરે ઉપર કહેલા સૂયદોના હાથમાંથી નિકળી જવાને ધણું કાવત્રાં મી, પણ બાબરે તેઓએ એને મારી નાંખ્યો, અને આમ જગજગના દીકરા અકબરના પૌત્ર રઝિયુદ્દીનનત નામના એક બાળકને ગાદી રઝિયુદ્દીનત આપી. આ બાળક પાંચ માસમાં મરણ પામ્યું, ઇ.સ. ૧૭૧૬. ૧૭૧૬. એ પછી એના ભાઈ રઝિયુદ્દીનને તેઓએ ગાદીએ બેસાડ્યો. રઝિયુદ્દીન એ પણ જ્યારે ત્રણ માસ રહી મરણ પામ્યો (ઇ. સ. ૧૭૧૬), ત્યારે એજ સૈયદો, જેઓ “કીંગમેકર” એટલે પાદશાહ બનાવનાર કહેવાય છે તેઓએ શાહઆલમના પૌત્ર મહમદશાહને ગાદી આપી. મહમદશાહ આખરથી ગણ્યો ૧૨ મો રાજા હતો.

મહમદશાહ ૧૭૧૬-૧૭૪૮.

મહમદશાહ આ રાજના વખતમાં “પાદશાહ બનાવનાર” સૈયદો હસન ૧૭૧૬-૧૭૪૮. અને અબદલ્લાની પડતી આવી. દક્ષિણના સુબેદાર નિઝામ-ઉલ-મુલ્કે અને અયોધ્યાના સૂબા સદતખાંએ તેમની સામે બંડ ઉઠાવ્યું. હસન દગાથી માર્યો ગયો, અને ઇ. સ. ૧૭૨૦માં દિલ્લી અને આગ્રાની વચ્ચે શાહપુરની લડાઈમાં અબદલ્લા હારી ગયો.

શાહપુરની પાંચ વરસ વજર તરીકે કામ ચલાવી ૧૭૨૪માં નિઝામ ઉલ-લડાઈ-૧૭૨૦. મુલ્કે સ્વતંત્રપણે દક્ષિણમાં રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, ન્યાં તે ૧૭૪૮માં તેની ૧૦૪ વરસની વયે મરણ પામ્યો; એના વશને હૈદરાબાદના નિઝામો છે. આ વખતે નિઝામઉલમુલ્કની પેઠે અબ્દુલ-રાજા અજીતસિંહ પણ સ્વતંત્ર થયો. મહમદશાહના વખતમાં નાદિરશાહ

નાદિરશાહની નામના એક ધરાનીએ ઇ. સ. ૧૭૩૮માં હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ ચઢાઈ-૧૭૩૮. કરી. એણે કર્નાલની* લડાઈમાં મોગલોને હરાવ્યા, દિલ્લી તાબે કર્યું, ત્રીસ હજાર રહેવાસીઓને કતલ કર્યાં, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ એ પાછો ધરાન ગયો, ન્યાં ૧૭૪૭માં એનાકાંઈ શત્રુએ તંબુમાં ધુસી નષ્ટ એને મારી નાંખ્યો. નાદિરશાહના લશ્કર સાથે અહમદશાહ અબદલી

હિંદુસ્તાનમાં એક સરદાર તરીકે પેહેલી વખત આવ્યો હતો. અહમદશાહ અબદલી. અહમદશાહે આ દેશપર પાછળથી છ ચઢાઈઓ કરી, અને પેહેલી લડાઈમાં મરેઠાઓને પાણીપત આગળ ઇ. સ. ૧૭૬૧માં હરાવ્યા (બુએ પ્રકરણ પ મું.) ઇ. સ. ૧૭૪૪માં અલીમદમદ નામના એક રોહિલા નાતના જૂંટારાએ અયોધ્યામાં સ્વતંત્ર સત્તા સ્થાપી. ઇ. સ. ૧૭૪૮ માં અહમદશાહ અબદલી ન્યારે હિંદુસ્તાન ઉપર મોટું લશ્કર લઈ પેહેલીવાર

સરહિંદની ચઢી આવ્યો ત્યારે મહમદશાહે તેને સ્થાનેશ્વરની ઉત્તરે સર-લડાઈ-૧૭૪૮. હિંદ આગળ હરાવ્યો, અને એજ વરસમાં એ મરણ પામ્યો. એની પછી એનો દીકરો અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮-૧૭૫૪.

અહમદશાહ આ રાજના વખતમાં ઘણા ખરા સઘળા સૂબાઓ સ્વતંત્ર ૧૭૪૮-૧૭૫૪. થયા. અહમદશાહ અબદલીએ ૧૭૪૮ માં બીજવાર ચઢાઈ અબદલીની બી-છ ચઢાઈ ૧૭૪૮. કરી ત્યારે આ રાજાએ તેને લાહોર તથા મુલતાન આપી શાંત પાડ્યો. આ વખતે મલ્હારરાવ હોલકરે એકાએક ચઢી આવી દિલ્લી જતી લીધું. નિઝામઉલમુલ્કના પૌત્ર ગાઝીઉદ્દીનની સલાહથી અમીરોએ

એ પાદશાહને પદમ્પટ કરી આંધળો કર્યો. આ રાગ ૧૭૫૪માં કેદખાનામાં મરણ પામ્યો.

આસમગિર રજે ૧૭૫૪—૧૭૫૬.

આસમગિર રજે ૧૭૫૪-૧૭૫૬. ગાંધીજીને અહમદશાહના કાકા આસમગિરને ગાદી આપી. ગાંધીજીને સૈયદ હુસન અને અમદદલાની માફક “ફીંગ-મેકર” (પાદશાહ બનાવનાર) થયો હતો, એટલે રાજ્યની સઘળી સત્તા એના હાથમાં આવી હતી. એ સરદાર ઘણો દગલખાજ હતો. એણે એ રાજાનું ખુન કરાવ્યું, અને તેનું માથું નદીમાં નાંખી દેઘ તેની જગ્યાએ એક છોકરાને ગાદીએ બેસાડ્યો. પણ આ પાદશાહને કોઈએ માન્યો નહીં, અને લોકો સામા થયા, તેથી ગાંધીજીનને નહાસયું પડ્યું. મરેઠા સરકારે સદાશિવરાયની સરદારી નીચે દિલ્હી જતી લીધું, પણ અમદલીએ તે પાછું જતી લઈ શાહઆલમ બીજાને ગાદીએ બેસાડ્યો.

શાહઆલમ ૨ રજે ૧૭૫૬—૧૮૦૬.

શાહઆલમ રજે આ પાદશાહને નાઝિમઉદ્દૌલા નામે એક ડહો વજર હતો, ૧૭૫૬-૧૮૦૬. પણ તેના મરણ પછી તેના પૌત્ર ગુલામકાદરે એ ધરણ રાજાને હરાવી દિલ્હી જતું, અને એની આંખો ફેડી નાંખી કેદ કર્યો. મરેઠાઓએ લલિતખાં સરદાર પાસેથી ૧૭૭૧ માં દિલ્હી પાછું જતી લઈ શાહઆલમને તેના હાથમાંથી છોડ્યો, અને પોતાના તાબામાં રાખ્યો; પણ ઇ. સ. ૧૮૦૩ માં અંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ લેકે દિલ્હી જતું ત્યારે તેને મરેઠાના હાથમાંથી છોડવી પેન્શન આંધી આપ્યું (જુઓ મરેઠાની બીજી લડાઈ). ગુલામ કાદરને સિંધિયાએ તેની ખરાબ આત્મને માટે પકડી રીયાવી રીયાવી મારી નાંખ્યો. શાહઆલમ ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં મરણ પામ્યો. એના પછી એનો બીજો દીકરો અકબર ૨ ને માત્ર નામનો પાદશાહ થયો, ૧૮૦૬. અકબર ૨ રજે એનું રક્ષણ એના બાપની માફક અંગ્રેજ સરકારથી થયું. ૧૮૦૬-૧૮૩૭. એ ૧૬ મો રાગ ગણાય છે. એ રાગ ૧૮૩૭ માં મરણ પામ્યો; પછી ૧૭ મો ને છેલ્લો પાદશાહ મહમદ બહાદુરશાહ થયો.

મહમદ બહાદુરશાહ ૧૮૩૭—૧૮૬૨.

એ તૈમૂરના વંશનો છેલ્લો અને સત્તરમો મોગલ પાદશાહ હતો. ઇ. મહમદ બહાદુરશાહ સ. ૧૮૫૭માં ઉડેલા બળવામાં સામેલ થઈ બળવાખોરોને ૧૮૩૭-૧૮૬૨. મદદ કરી એણે ધણાંજ કૂર ને પાપી કર્મો કરાવ્યાં, તેથી એને રંગુનમાં દેશનિકાત કર્યો, જ્યાં એ ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો.

મોગસ રાજ્યોનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

- ૧.—બાબર.....૧૫૨૬—૧૫૩૦.....૪ વરસ.
- ૨.—હુમાયુ.....૧૫૩૦—૧૫૪૦, ૧૫૫૬—૧૫૫૬.....૧૧ વરસ.
- ૩.—અકબર.....૧૫૫૬—૧૬૦૫.....૪૯ વરસ.
- ૪.—સલીમ.....૧૬૦૫—૧૬૨૭.....૨૨ વરસ.
- ૫.—શાહજહાં.....૧૬૨૭—૧૬૫૮.....૩૧ વરસ.
- ૬.—ઔરંગઝેબ... ..૧૬૫૮—૧૭૦૭.....૪૯ વરસ.
- ૭.—શાહઆલમ ૧ લો.....૧૭૦૭—૧૭૧૨.....૫ વરસ,
- ૮.—જહાંઘીરશાહ.....૧૭૧૨—૧૭૧૩.....૧ વરસ.
- ૯.—ફર્રુખશિર.....૧૭૧૩—૧૭૧૬.....૬ વરસ.
- ૧૦.—રફિયુદ્દીન.....૧૭૧૬—૧૭૧૬.....૫ માસ.
- ૧૧.—રફિયુદ્દોલા.....૧૭૧૬—૧૭૧૬.....૩ માસ.
- ૧૨.—મહમદશાહ.....૧૭૧૬—૧૭૪૮.....૨૯ વરસ.
- ૧૩.—અહમદશાહ.....૧૭૪૮—૧૭૫૪.....૬ વરસ.
- ૧૪.—આલમગિર અથવા ૧ } ૧૭૫૪—૧૭૫૯.....૫ વરસ.
ઔરંગઝેબ ૨ જો
- ૧૫.—શાહઆલમ ૨ જો.....૧૭૫૯—૧૮૦૬.....૪૭ વરસ.
- ૧૬.—અકબર ૨ જો.....૧૮૦૬—૧૮૩૭.....૩૧ વરસ.
- ૧૭.—મહમદ બહાદુરશાહ ...૧૮૩૭—૧૮૬૨.....૨૫ વરસ.

પ્રકરણ ૫ મું.

મરેઠી રાજ્યનું ટુંક વર્ણન.

મહારાષ્ટ્ર અથવા નર્મદાની દક્ષિણ તરફનો દેશ, દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની મહારાષ્ટ્રનો વાયવ્ય દિશાએ આવેલો છે. તેનો વિસ્તાર આસરે ૧,૦૨,૦૦૦ ચોરસ મૈલનો છે, અને તે માંહેલી વસ્તી આસરે ૬૦ લાખ વસ્તી.

માણસની છે. એનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જણાવલો નથી. પણ ઇ. સ. ૧૩૦૦ ના વરસમાં અલાઉદ્દીન ખુતીએ એ દેશ ઉપર ચઢાઈ કરી, ત્યારથી એ જણવામાં આવ્યો છે એ રાજ્ય પછી દિલ્હીના અફઘાન રાજ્યોએ એ દેશ પર ધણીએક સ્વારીઓ કરી એ લૂંટ્યો હતો.

ઇ. સ. ૧૩૪૭ માં હસન ગંગુ અથવા જાફરખાં નામના મુસલમાન સરદારે દક્ષિણમાં હૈદરાબાદથી આસરે ૧૫૦ મૈલ દૂર ગુલબર્ગામાં એક સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ સરદાર પહેલ

દિલ્હીના કોઇ ગાંધુ નામે બ્રાહ્મણનો ગુલામ હતો. એવું કહેવાયછે કે જ્યારે એ ખેતરમાં કામ કરતો હતો ત્યારે એને સોનાના શિકાથી ભરેલું એક વાસણ મળ્યું. પ્રમાણિક હોવાથી તે વાસણ પોતાના શેઠ પાસે તે લઇ ગયો. જો એવું લખિય કહ્યું કે હસન કોઇ દિવસે રાજગાદીએ બેસશે; અને વળી એમ પણ કહ્યું કે જો આ મારી લખિય વાણી ખરી પડેતો તારા વંશની સાથે મારું નામ પણ જોડાશે. હસને રાજ્ય થઇ તે પ્રમાણે કર્યું અને તેથી એના વંશને બ્રાહ્મણી વંશથી ઓળખાયછે. એ વંશના ૧૮ રાજાઓએ ૧૩૪૭, થી ૧૫૨૬ સુધી રાજ્ય કર્યું. ઇ. સ. ૧૫૦૦ માં એ આખાં રાજ્યનાં પાંચ જૂદાંજૂદાં સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાં :- ૧-વરાહ, ૨-ખીંદર, ૩-ગોવળકોંડા, ૪-ખિન્નપુર, અને ૫-અહમદનગર વરાહના રાજા ઈમાદશાહી, ૧-ઈમાદશાહી ખીંદરના ખરીદશાહી, ગોવળકોંડાના કુતુબશાહી, ખિન્નપુરના ૨-ખરીદશાહી. આદિલશાહી, અને અહમદનગરના નિકામશાહી વંશથી ૩-કુતુબશાહી આદિલશાહી, અને અહમદનગરના નિકામશાહી વંશથી ૪-આદિલશાહી ઓળખાતા હતા આ છેલ્લા વંશના હુસેન નિકામશાહે ૫-નિકામશાહી ખીજા મુસલમાન રાજાઓની મદદથી ૧૬૬૫માં તાલિકોટની વંશ.

લગાઈમાં રાગરાજને હરાવી વિજયનગર છતી લીધું. વરાહનું રાજ્ય ૧૫૭૨ માં અહમદનગર સાથે જોડાયું; અહમદનગરનું રાજ્ય ૧૬૩૦ માં અને ખીંદરનું ૧૬૫૭ માં મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયાં; તેમજ ખિન્નપુરનું ૧૬૮૬ માં અને ગોવળકોંડાનું રાજ્ય ૧૬૮૭ માં ઔરંગઝેબે પોતાનાં રાજ્ય સાથે જોડી લીધાં.

દક્ષિણમાં દિલ્હીથી સ્વતંત્ર જે મુસલમાની રાજ્યો હતાં, તેમાં ઘણા એક લશ્કરના સરદારો મરેઠા હતા. એ સરદારોમાં લોંસલે નામે ઓળખાતું એક કુટુંબ અહમદનગરમાં હતું. એમનો મુકામ દોડતાવાદની પાસે વેરેળ ગામમાં હતો. એ વંશનો મ.લોંસલે લોંસલે માલોંસલે લોંસલે. પોતાની ગણતરીથી લગ્ની પદીએ ચઢ્યો, અને પોતાના દીકરા શાહજાનનાં નિકામશાહી વંશના જાદવરાવ નામના એક પ્રયજ શિવાજી જનમ્યો- સરદારની દીકરી જીવ્યાઈ સાથે લગ્ન કરાવ્યાં. આ ૧૬૨૭-

લગ્નથી જે પુત્ર થયો તે શિવાજી હતો શિવાજીના સંભાળ અને વેન્કાજી નામના ખીજા બે ભાઈઓ હતા. શિવાજી મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો, અને તે કોંકણ પ્રાંતમાં સહ્યાદ્રિ પર્વતના રચુનરીના દિલ્લામાં ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં જન્મ્યો હતો. તેના આપ શાહજીને કુળાટકમાં રહેવું પડતું હતું તેથી પોતાની જામીની દેખરેખ રાખવા, તેમજ શિવાજીને સારી રીતે ઉછેરવા માટેનું કામ તેણે દાદોજી કોંદેવ નામના એક બ્રાહ્મણને સોંપ્યું હતું. શિવાજીએ તેના હાથ તજે થોડા વખતમાં સારી

તાલીમ લીધી, અને ૧૯ મે વરસે બિન્નપુરના તોરણા અને બીજા કેટલાક કિલ્લા
 બાંધે કરી પુષ્કળ દોલત મેળવી. શિવાજીની આ ચાલથી ગુરસે થઇને બિન્ન-
 પુરના રાજા અલીઆદિલશાહે શાહજીને કેદ કર્યો, જ્યાં તે ચાર વરસ સુધી રહ્યો.
 આખરે શિવાજીએ તેને શાહજીહાંની મદદથી છોડવો, અને બિન્નપુરના
 શિવાજીએ રાજાને વધુ દુઃખ દેવા લાગ્યો. આથી તે રાજાએ ૧૬૫૯માં
 અફઝલખાને અફઝલખાં નામના એક સરદારને લશ્કરે આપી શિવાજીને
 મારી નાંખ્યો. ૧૬૫૯. શિક્ષા કરવા મોકલ્યો; પણ શિવાજીએ તેને દગાથી મારી
 નાંખ્યો, અને પોતાની સત્તા વધારતો ગયો. ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં તેણે સુરત
 લૂંટ્યું અને ૧૬૬૪ માં પોતાના આપના મરણ પછી તેણે રાજા થઇ
 પોતાના નામના શિક્ષા પડાવ્યા. જ્યારે ઐરગંજે બિન્નપુરના રાજ્ય પર
 હુમલો કર્યો ત્યારે શિવાજીએ તેને ઘણી મદદ કરી, અને પોતાની બહાદુરી
 બતાવી; પણ પાછળથી એણે ઐરગંજનાજ મુકદ્દા પર સ્વ લીકરી અને
 ત્યાં લૂંટફાટ ચલાવી, તેથી ઐરગંજે શાહજીહાંનાં અને બીજા કેટલાક
 સરદારોને લશ્કર આપી મેદવા, અને વેદક તેઓએ એના ઘણાક કિલ્લા
 છતી લીધા તોપણ તેના શિવાજીને વશ કરી શક્યા નહીં. થોડા વખત
 પછી ઐરગંજે પોતે એક કાગળ લખી શિવાજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.
 આ કાગળ લખી ઐરગંજેની મતલબ શિવાજીને કંઈ માત્ર આપવાની
 નહીં હતી, પણ મરેદા લેવાનું જેને બિનમદિત વધતું જેમ, એણે શિવાજી
 તેમજ તેના દીકરાને બંધીખાને નાંખવાનો વિચાર કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૬૬૬માં
 એ બંને આપ દીકરા ઐરગંજે પાસે ગયા. આ પાદશાહે તેમનું અપમાન
 કરી તુરત તેમને બંધીવાન કર્યા. શિવાજી આથી કંઈ નિરાશ થયો નહીં,
 પણ ઘણીજ હાંપિયારીથી જેગીને વેશે તે અને તેના દીકરા પોતાની રાજધાની
 રાયગડમાં ન્દારી ગયા. આ વખતથી મરેદા ઐરગંજેના કદાં શત્રુ થયા.
 ૧૬૬૮ માં શિવાજીએ બિન્નપુર અને ગાયગંગોત્રનાં રાજ્યો પર ચડાઇ કરી
 શિવાજીનો રાજ્ય- તેમની પાસેથી ખંડણી લીધી, અને ૧૬૭૩ માં સતારા
 ભિષેક થયો-૧૬૭૪. છતી લીધું. ૧૬૭૪ માં શિવાજીનો મોટી ધામધુમથી
 રાજ્યાભિષેક થયા પછી પોતે મહારાજાધિરાજ પદ ધારણ કર્યું. એ વરસ
 પછી એક મોટું લશ્કર લઇ તેણે કર્ણાટક પર ચડાઇ કરી અને પોતાના
 ભાઇ વેન્કાજી પાસેથી તેના રાજ્યની પેઢશનો અર્ધો ભાગ લીધો. શિવાજીને
 સધળાં કામોમાં મદદ આપનાર ઈસાજી કંક, તાનાજી માલુસરા અને
 બાજી ફસલદર મુખ્ય હતા.

શિવાજીને પોતાના દીકરા સંભાજીની આડી ચાલને માટે ઘણો
 સંતાપ થતો હતો. તેને સુધારવાને એણે ઘણાક ઉપાયો લીધા, પણ તે
 શિવાજી મરણ સધળા ફેડક થયા. શિવાજી પોતાની ૫૩ વરસની ઉંમરે
 પામ્યો ૧૬૮૦. ૧૬૮૦ માં તાવથી રાયગડમાં મરણ પામ્યો. એને સંભાજી

અને રાજનરામ નામના બે દીકરા હતા. શિવાજી બાગર જેવો બહાદુર, ચપળ, અને સાહસિક હતો. એના મરણથી ઐરંગઝેબ ખુશી થયો ખરો, પણ બોલ્યો કે “શિવાજી એક નવા રાજ્યનો સ્થાપનાર બહાદુર સરદાર હતો, અને જોકે ૧૯ વરસ સુધી મેં તેને તાબે કરવાને લશ્કર મોકલ્યું તોપણ તેથી ન ડરતાં તે પોતાની રાજ્ય સત્તા વધારતોજ ગયો.”

સંભાળ ૧૬૮૦-૧૬૮૯.

સંભાળ ૨૩ વરસની વયે ગાદી પર બેઠો. કલુશા નામના એક બ્રાહ્મણને એણે પોતાનો સઘળો રાજ્ય કારભાર સોંપ્યો, સંભાળ ૧૬૮૦-૧૬૮૬- અને પોતે મોજશોકમાં પડ્યો. સંભાળ બહાદુર પણ ખાતકી અને વ્યસની હતો. એણે પોતાના ભાઈ રાજનરામની મા તથા ખીબન બ્રહ્મકેને મારી નાંખાવ્યાં. જ્યારે એ નિશામાં ચક્રચૂર થયો હતો ત્યારે મોગલ ઐરંગઝેબે સ્વારોએ એને એકાએક રત્નાગીરમાં સંગમેશ્વર આગળ સંભાળને મારી પકડીકેદ કર્યો, અને ૧૬૮૯ માં ઘણી કૂર રીતે મારી નાંખાવ્યો-૧૬૮૯ નાંખ્યો. સંભાળની બાયડી અને છ વરસના તેણીના દીકરાને પણ પકડી ઐરંગઝેબે કેદ કરી રાખ્યાં. આથી ગરેહાઓએ સંભાળના ભાઈ રાજનરામને રાજ્ય પ્રતિનિધિ કર્યો.

રાજનરામ ૧૬૮૯-૧૭૦૦.

સંભાળના દીકરા શિવાજી અથવા જેને ઐરંગઝેબે મશ્કરીમાં રાજનરામ શાહુ (શાહુકાર) કરી નામ આપ્યું હતું, તે બંધીખાને ૧૬૮૯-૧૭૦૦. હોવાથી રાજનરામ રાજનરામની પદો. એણે સતારામાં રાજ્યગાદીની બેઠક કરી. ઐરંગઝેબે એની સામે લડવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું અને સતારા છત્તી લીધું. આથી રાજનરામ નહાસી ગયો, અને શિવાજી ૨ બે-૬. સ. ૧૭૦૦ માં મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એનો ૧૭૦૦-૧૭૦૮ દીકરો શિવાજી ૨ જે જે દસ વરસની વયનો હતો તો ગાદીએ બેઠો, અને તેની મા તારાબાઈ તેને નામે રાજ્ય કારભાર ચલાવવા લાગી. આઠ વરસ સુધી તારાબાઈએ રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

શાહુ ૧૭૦૮-૧૭૪૮.

સંભાળનો દીકરો શિવાજી અથવા શાહુ ઐરંગઝેબના મરણ પછી ૧૭૦૮માં છુટો થયો. એ જ્યારે બંધીખાનામાં હતો, ત્યારે ૧૭૧૦-૧૭૪૮. એને ઐરંગઝેબે કંઈપણ દુઃખ દીધું નહતું, પણ સાચાં તેના પર ઘણી મહેરબાની કરી હતી. શાહુ તુરત સતારામાં આવ્યો, અને ૨૪ વરસની ઉંમરે પોતાની રાજધાની કરી ગાદીએ બેઠો; તારાબાઈએ

તે “શાહુ રાજ પોતે નથી, પણ એક ઠગારોડું” એમ કહીને તેને પહેલાં ગાદીએ બેસવા દીધો નહીં. પણ પોતાની મતલબ મેળવવામાં સફળ થઈ નહીં, અને છેવટે પોતાના દીકરા શિવાજી સાથે કોલ્હાપુર જઈ ત્યાં તેણીએ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. શાહુએ બંધીખાનામાં રહી ૧૮ વરસ સુધી પેટલો પાશ્વ મોજશોકમાં પોતાનો વખત ગુમર્યો હતો, માટે તે બાલાજી વિશ્વનાથ. ગરાગર રાજ્ય ચલાવવાને અશક્ત હતો; આથી તેણે ૧૭૧૪-૧૭૨૦. પોતાનો સઘળો રાજ્ય કારભાર બાલાજી વિશ્વનાથ નામના એક બ્રાહ્મણને પોતાનો પ્રધાન બનાવી સોંપી દીધો, ઇ. સ. ૧૭૧૪. આ અને એની પછીના સઘળા પ્રધાનો પેશ્વાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. બાલાજી વિશ્વનાથે પ્રધાન તરીકે મરેઠી રાજ્ય ધણું સરસ રીતે ચલાવ્યું, અને રાજ્યની હદ ધણી વધારી આ વખતથી રાજ્યની સઘળી સત્તા પેશ્વાઓના બીજે પેશ્વા હાથમાં આવી. બાલાજી વિશ્વનાથ ૧૭૨૦માં મરણ પામ્યો બાછરાવ. ત્યારે શાહુએ બાલાજીના દીકરા બાછરાવને પેશ્વા નિમ્ણો. ૧૭૨૦-૧૭૪૦ બાછરાવ બાલાજીના હાથ નીચે ઢામાજી ગાયકવાડ નામે એક શરો સરદાર હતો; એ પોતાની બહાદુરીથી મોટી પદ્વીએ ચઢ્યો હતો. એના વંશજો હાલ વડોદરામાં રાજ્ય ચલાવે છે. ઢામાજી શિવાય બીજાં ઘણાં શરા પુરખો બાછરાવના હાથ નીચે નોકરી કરતા હતા, તેમાં મુખ્ય ભરવાડના વંશનો મહારાવ હોલ્કર અને પેશ્વાનાં પગરખાં સામવનારના વંશનો રાણોજી સિંધિયા હતા. મહારાવના વંશજો હાલ ઈંદોરમાં અને ડભોઈની લડાઈ-રાણોજી સિંધિયાના ગ્વાલિયરમાં રાજ્ય ચલાવે છે. ઇ. સ. ૧૭૩૪. ૧૭૩૪. માં સેનાપતિ ત્રિબકરાવ ઢામાડે બાછરાવની સત્તા સામે થયો, પણ ડભોઈની લડાઈમાં તે માર્યો ગયો.

દક્ષિણનો સુબેદાર નિઝામઉલમુલ્કને એક બહાદુર અને ચતુર સરદાર હતો, અને જે ૧૭૨૪ માં હૈદરાબાદમાં મોગલ રાજ્યથી સ્વતંત્ર થઈ રાજ્ય કરવા લાગ્યો હતો, તેણે મરેઠા લોકતું બળ ધણું વધતું જતું જોઈને તેમની વચ્ચે માંહેમાંહે કુસંપ કરાવવાની કોશીશ કરી, અને કોલ્હાપુરના રાજાને પેશ્વા સામે લડવાને ઉશ્કેર્યો, પણ તેમાં તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહીં. વળી બ્યારે મરેઠી ફોજે દિલ્લી ઉપર હુમલો કર્યો, ત્યારે નિઝામઉલમુલ્ક મોગલ ભાષાજનીલગઈ-પાદશાહની મદદે ગયો, પણ તેમાં તેણે ૧૭૩૬ માં ભોપાળ ૧૭૩૬.

આગળ સખ્ત હાર ખાધી, અને તેને મારવા પ્રાંત, અંબળ અને નર્મદા નદીની વચ્ચેનો મુલક. તેમજ ૫૦ લાખ રૂપિયા મરેઠા લોકોને આપવા પડ્યા. બાછરાવનો મુખ્ય મદદગાર એનોજ બાઈ ચિમનાજી અડપા હતો.

૧૭૩૯ માં મરેહા લોકે પૌર્ણીક લોકના હાથમાંથી વચ્ચાઈ હતી લીધું. આ પ્રમાણે શાહુ રાજના પ્રધાન અથવા ખીન્ન પૈશ્વા બાહરાવે ધણીક જગ્યા મોગલ રાજ તેમજ ખીન્નઓના હાથમાંથી હતી લઈ રાજ્યન

હદ વધારી, અને ગુજરાત અને માળવાના રાજ્યો પાસેથી ત્રીજા પૈશ્વા ખંડેણી લીધી. બાહરાવ ૧૭૪૦ માં મરણ પામ્યો. એની બાલાજી બાહ-
રાવ-૧૭૪૦-૧૭૬૧. શાહુ સતારામાં મોજશોક ભોગવીને ઇ. ૧૭૬૧. ૧૭૪૦-૧૭૬૧. શાહુ સતારામાં મોજશોક ભોગવીને ઇ.

રામરાજ-એણે દેહાદાપુરના રામરાજને દત્તક કરી લીધો, જે એની ૧૭૪૮-૧૭૭૭. પછી ગાદીએ બેઠો. શિવાજી જેને તેની મા તારાબાઈએ શાહુ ૨ ને ૧૭૭૭-૧૮૧૮. ૧૭૦૦ ના વરસમાં ગાદીએ બેસાડ્યો હતો તેનો દીકરો એ

પ્રતાપસિંહ-રામરાજ હતો. રામરાજ ૧૭૭૭ માં મરણ પામ્યો. એની ૧૮૧૮-૧૮૪૦. પછી શાહુ ૨ ને (૧૭૭૭-૧૮૧૮), પછી પ્રતાપસિંહ આપા સાહેબ- ૧૮૪૦-૧૮૪૮. અથવા બાલા સાહેબ (૧૮૧૮-૧૮૪૦). અને છેલ્લો શાહુજી

અથવા આપા સાહેબ (૧૮૪૦-૧૮૪૮) માત્ર નામના રાજ થઈ ગયા. રાજ્યનો સઘળો કારભાર પૈશ્વા ચલાવતા આવ્યા, માટે રાજ્યમાં ફેરફાર, ચઢાઈ ઇત્યાદિ પૈશ્વાના વર્ણનમાં આવશે.

શાહુના મરણ પછી પૈશ્વાઓ પુનામાં રહી પોતાનો સઘળો કારભાર ચલાવવા લાગ્યા. મરેહાઓમાં ત્રિંચકરાવ મામા અને હરિપંત, સરસ લડવૈયા અને સકારામ આપુ તથા નાના કુડનવીસ સરસ રાજ્યકારભારીઓ થઈ ગયા.

મરેહી રાજ્યોનાં નામ તથા સાલ.

- ૧.—શિવાજી.....૧૬૬૪—૧૬૮૦
- ૨.—સંભાજી.....૧૬૮૦—૧૬૮૯
- ૩.—રામરાજ.....૧૬૮૯--૧૭૦૦
- ૪.—શિવાજી ૨ ને.....૧૭૦૦--૧૭૦૮
- ૫.—શાહુ.....૧૭૦૮--૧૭૪૮
- ૬.—રામરાજ.....૧૭૪૮--૧૭૭૭
- ૭.—શાહુ ૨ ને.....૧૭૭૭--૧૮૧૮
- ૮.—પ્રતાપસિંહ (બાલા સાહેબ).....૧૮૧૮--૧૮૪૦
- ૯.—શાહુજી(આપા સાહેબ).....૧૮૪૦--૧૮૪૮

ત્રીજા પૈશ્વા બાલાજી બાહરાવે કુર્ણાટક પર હુમલો કરી અમ્મરની પેઢેથી ત્યાંના નવાજ દાસ્તઅલીને ૧૭૪૧માં મદ્રાસથી ૧૦૫ મૈલ દૂર ૧૭૪૧. દૂર અમ્મરની લડાઈમાં હરાવ્યો, કારણ કે તે પોતાના કાકા

હદગીરની લ- સાદતુલ્લાના મરણ પછી મરેહા લોકોની પરવાનગી વગર ત્યાંનો ડાઘ ૧૭૬૦.

નવાય થઈ પડ્યો હતો. ૧૭૫૭માં એણે કુર્ણાટક પર પાંચો હુમલો કર્યો, અને મહેસૂર અને આદિટના નવાય પાસેથી ખંડણી લીધી. ૧૭૬૦માં નિઝામને પાંચો હદગીરની લડાઈમાં હરાવ્યો. આ વખતે મરેહા લોકોનો સેનાપતિ સદાશિવરાવ હતો. એણે નિઝામકિલમુલ્કના દીકરા સલામ-તજંગ પાસેથી પણ ધણાક મુલકો જીતી લીધા. આ પૈશ્વાના વખતમાં મરેહા ઉપર એક બારે આક્રમ આવી પડી, જેથી તેમનું જોર ઘણું જ નબળું પડી ગયું:-

અફઘાનિસ્તાનનો સુલતાન અહમદશાહ અબદલી જેણે હિંદુસ્તાન પર ૭ વાર ચડાઈ કરી હતી, તેણે ૧૭૪૬માં પંજાબ જીતી રાજ્ય ચલાવવા માટે એક હાકેમ ત્યાં નિમ્ણો. આ હાકેમને ૧૭૫૮માં મરેહા લોકોએ મારી હાંકી કાઢ્યો, તેથી ૧૭૬૧માં અહમદશાહ એક મોટું

પાણીપતની લશ્કર લઈને હિંદુસ્તાન પર પાંચો ચઢી આવ્યો, અને મરેહા લડાઈ ૧૭૬૧. લોકોને પાણીપતના મેદાનમાં સખ્ત હાર આપી. આ લડાઈમાં સદાશિવરાવ, વિશ્વાસરાવ, જંઢાજી સિંધિયા, ઇશ્વાહીમગાદી અને ખીખ ધણાક બહાદુર સરદારો માર્યા ગયા. બાકાજી આ હારથી ધણોજ દિલગીર થયો, અને તેજ વરસમાં પુનામાં મરણ પામ્યો.

ચાંચો પૈશ્વા માધવરાવ ૧૭૬૧-૧૭૭૨.

બાકાજી બાજીરાવના દીકરા માધવરાવ પૈશ્વાએ એક ચાંચો પૈ- મોટું લશ્કર લઈ મહેસૂરના રાજા હૈદરઅલી પર બેવાર આ માધવરાવ હુમલો કર્યો અને તેને ૧૭૭૨ માં શીરગપટણની પાસે ૧૭૬૧-૧૭૭૨. ચેરકુલીની લડાઈમાં હરાવી તેની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી. આ પૈશ્વા ધણો બહાદુર અને વિવેકી હતો. એ ૧૭

વરસની વયે ગાદીએ બેઠો માટે થોડોક વખત સુધી રાજ્યકારભાર એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. ઉમ્મરે પુગતાંજ એણે રઘુનાથના હાથમાંથી સઘળી સત્તા લઈ લીધી, અને ઉપર કહ્યું તેમ મહેસૂરમાં તેમજ દિલ્હીમાં લડાઈઓ ચલાવી.

પાંચમો પૈશ્વા નારાયણરાવ ૧૭૭૨-૧૭૭૩.

પાંચમો પૈ- નારાયણરાવ, માધવરાવનો ભાઈ હતો. ૧૮ વરસની વયે એ આ નારાયણ પૈશ્વાની ગાદીએ બેઠો, અને રાજ્ય કારભાર પાંચો એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. થોડા વખતમાં રઘુનાથરાવે એ પૈશ્વાનું રાવ ૧૭૭૨- ૧૭૭૩. કાસળી કાઢ્યું, અને પોતે પૈશ્વા તરીકે એક વરસ સત્તા ચલાવી. રઘુનાથરાવ આખરે એને એ હોદ્દો છોડી દેવાની ફરજ પડી, કારણકે અથવા રાધોબા- એના પાપી કામને લીધે એ સઘળાઓને અણગમતો થયો. ૧૭૭૩-૧૭૭૪.

ક્રોડો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪-૧૭૮૫.

ક્રોડો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ એના બાપ નારાયણરાવના મરણ પછી માધવરાવ જન્મ્યો હતો. રઘુનાથરાવ (અથવા જે રાધોયા કરી પણ કહેવાતો) જેણે નારાયણરાવને મારી નાંખી એક વરસ પેશ્વા તરીકે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો, તે આ પેશ્વાની સામે થયો, અને અંગ્રેજોને સાથે મળી જઈ ૧૭૭૫માં તેણે સુરત આગળ સંધિ કરી. અંગ્રેજોને તેણે મદદ બદલ દર વરસે ૪૭ લાખ

રૂપિયા તથા સાલ્સેટ, અને મુંબઈ તથા વસાઈ આગળની કેટલીક જગ્યા આપી. અંગ્રેજોએ તેને પુનામાં પેશ્વા તરીકે ગાદીએ બેસાડવાને કર્નલ કીટિંગને એકલ શરૂ આપી મોકલ્યો. આ સરદારે ૧૭૭૫માં આરાસના મેદાનમાં

આરાસની મરાઠા લોકોને હરાવ્યા. આ લડાઈમાં અંગ્રેજ તથા મરેઠી લડાઈ ૧૭૭૫. ફ્રેન્ચ પેહેલીજવાર સામસામી થઈ. ગવર્નર જેનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછળથી રઘુનાથરાવ સાથની સંધિ તોડી નાંખી, અને માધવરાવ નારાયણને પેશ્વા કબ્જા કરી, તેના પ્રધાન નાના ફૂડનવીસ સાથે ૧૭૭૬ માં પુરંધરનું પુના પાસે પુરંધર મુકામે તહનામું કર્યું, જેથી અંગ્રેજોને માત્ર તહનામું ૧૭૭૬. સાલ્સેટ મળ્યું. સંઘર્ષ શાંત થયા પછી મરેઠા અંગ્રેજો પાસેથી

સાલ્સેટ પાછું લઈ લેવાને ફ્રેન્ચ સરદાર લુખીન સાથે કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, તેથી ગવર્નર જેનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછી રાધોયા સાથની સુરતની સંધિ કબ્જા રાખી, અને રાધોયાને ગાદીએ બેસાડવા લશ્કર મોકલ્યું, (જુઓ મરાઠા સાથની પેહેલી લડાઈ). માધવરાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફૂડનવીસે ૧૭૮૫માં નિઝામઅલી કુર્હલા અથવા સાથે કુર્હલા* આગળ એક લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો, કારણ કે ખરડાની લડાઈ તેણે ખંડણી બરી નહોતી. એજ પ્રધાને રાધોયાના દીકરા ૧૭૮૫.

બાહરાવ તથા તેના બીજા લાઈઓને સ્યુનરીના કિલ્લામાં પૂરી રાખ્યા હતા, તેથી આ પેશ્વા ઘણો દિલગીર થયો; અને જ્યારે તેમને છોડવાને માટે તેનું કાંઈ ચાલ્યું નહીં, ત્યારે તેણે પોતાના મહેલની અગાસી ઉપરથી બૂસકો માર્યો, અને જે દિવસમાં મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૭૮૫.

સાતમે પેશ્વા બાહરાવ રઘુનાથ (બાહરાવ રજો)

૧૭૮૫-૧૮૧૮.

સાતમે પેશ્વા બાહરાવ રજો સાતમા પેશ્વા બાહરાવ રજોનું નાના ફૂડનવીસ પાછો પ્રધાન તરીકે કામ ચલાવવા લાગ્યો. બાહરાવની ધારણા ૧૭૮૫-૧૮૧૮.

* કુર્હલા—અહમદનગરથી આશરે ૬૦ મેલ દૂર.

હાલતરાવ સિંધિયા અને નાના ફૂડનવીસ જેઓ તેના ઉપર પોતાનું દગ્ગાણ થણું ચલાવતા હતા, તેમને દૂર કરવાની હતી. આ વિચારથી એણે નાના ફૂડનવીસને પકડી અહમદનગર મોકલાવ્યો, પણ થોડા વખતમાં એજ પેશ્વાએ એને પાછો છોડવ્યો. આ પેશ્વાના વખતમાં મરાઠાઓ માંહે માંહે ઘણા લડી મૂક્યા, અને તેથી રાજ્યનો ખર્ચો નળજો થઈ ગયો. ઇ.

સ. ૧૮૦૦માં નાના ફૂડનવીસ જે મરેઠી રાજ્યનો એક મોટા ટેકો હતો તે મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એક વરસે હોલકરે પેશ્વાને પુનામાંથી નસાડી મેલ્યો, જેથી તે વસાઈ

જઈ બસાઈ બેઠો, અને ત્યાં ૧૮૦૨માં વસાઈ આગળ અંગ્રેજો વસાઈની સંધિ ૧૮૦૨.

સાથે સલાહ કરી પાછો ગાદીએ બેઠો (જુઓ મરાઠા સાથની બીજી લડાઈ). થોડા વખત પછી એ પેશ્વા એના પ્રધાન ત્રિંગલેની ઉશ્કેરણીથી અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી અંગ્રેજોએ તેની સામે કેટલીક લડાઈઓ કરી ૧૮૧૮માં તેનું સંઘર્ષ રાજપાટ લઈ લીધું; અને તેને આઠ લાખ રૂપિયાનું વર્ષાસન બાંધી આપી કનોજની પાસે બિયુરમાં રહેવા મોકલ્યો. (જુઓ મરાઠા સાથની ચોથી લડાઈ). એને કાંઈ સંતાન ન

હોવાથી એણે નાના સાહેબ, જેણે ૧૮૫૭માં બળવાની વખતે કાનપુરમાં ઘણા નિર્દયપણે અંગ્રેજ સ્ત્રી અને બાળકોને કાપી નાંખ્યાં, તેને પોતાનો વારસ કર્યો. બાહરાવ ૧૮૫૩માં મરણ પામ્યો. નાના સાહેબને અંગ્રેજોએ પેશ્વા કબુલ ન રાખવાથી તેણે બળવા વખતે ભારે કતલ ચલાવી, અને નેમણમાં નહાસી ગયો, જ્યાં તે મરણ પામેલો ધારવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બાહરાવ વિશ્વનાથના અથવા પેશ્વાના વંશનો છેડો આવ્યો.

મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણો:- ૧-૧૮-પાણીપતની લડાઈથી મરેઠાઓનું જોર ઘણું નળજું પડી ગયું, અને એ લડાઈ પછી મરેઠા લોકો માંહે માંહે લડવા તથા આપમતલબી થવા લાગ્યા. આનું પરિણામ એ થયું કે તેમનાં પાંચ સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાં, અને તેઓએ જૂદી જૂદી જગ્યામાં પોતાની સત્તા સ્થાપી:- (૧) પેશ્વાની ગાદી પુનામાં, (૨) લોંસ્લેની નાગપુરમાં, (૩) સિંધિયાની ગ્વાલિયરમાં, (૪) હોલકરની ઇંદોરમાં, અને (૫) ગાયકવાડની વડોદરામાં થઈ. ૨-નારાયણરાવના ખૂનને લીધે મરેઠા સરદારોમાંનો સંપ જુદી થયો. ૩-વસાઈની સંધિથી મરેઠી રાજ્યની સ્વતંત્રતાનો નાશ થયો, અને ૪-અંગ્રેજો સાથની લડાઈઓમાં તેમની સમ્પત્તિ હાર-આ કારણોથી મરેઠી રાજ્યની પડતી થઈ.

ચેથાના નામ તથા સાર.

- ૧.—આલાહ વિશ્વનાથ...૧૭૧૪—૧૭૨૦
- ૨.—આહરાવ.....૧૭૨૦—૧૭૪૦
- ૩.—આલાહ આહરાવ...૧૭૪૦—૧૭૬૧
- ૪.—માધવરાવ.....૧૭૬૧—૧૭૭૨
- ૫.—નારાયણરાવ.....૧૭૭૨—૧૭૭૩ (રઘુનાથ ૧૭૭૩—૧૭૭૪)
- ૬.—માધવરાવ નારાયણ...૧૭૭૪—૧૭૮૫
- ૭.—આહરાવ ૨ જો.....૧૭૮૫—૧૮૧૮

પ્રકરણ ૬૬.

હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકોનાં થાણાં.

(૧) પોર્ટુગીઝ.

યુરોપ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો જળ માર્ગ શોધી કાઢ્યો તે પહેલાં ત્યાંનો વેપાર મધ્યએશિયામાં થઇ જમીન રસ્તે ચાલતો હતો; ત્યાંથી અરબ વેપારીઓ જળ માર્ગે રાતા સમુદ્ર અને ખરામી અખાતના બંદરો સુધી, અને વળી ત્યાંથી ભૂમધ્ય સમુદ્રને માર્ગે વેનિસ અને જિનોઆના લોકો આખા યુરોપમાં વ્યાપતા હતા.

ઇ. સ. ની ૧૬ મી સદી સુધી આખા યુરોપમાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ ફરિયાનો વેપાર પોતાનાજ હાથમાં રાખ્યો હતો. તેઓએ મોટી મોટી સફરો કરીને આફ્રિકા મધેના ખડીસ બેટ ઇ. સ. ૧૪૨૦માં અને કેપવર્ડ બેટ ઇ. સ. ૧૪૬૦માં શોધી કાઢ્યા; ત્યારપછી આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણ કરવાનો વિચાર કર્યો. બાઈલો મોડિ- ઇ. સ. ૧૪૮૭માં પોર્ટુગીઝ નાવિક સરદાર બાઈલો યાસ ૧૪૮૭.

મોડિયાસે આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડા સુધી સફર કરી; ત્યાં તેનાં વહાણોને તોફાન લાગવાથી તેણે તે બ્રશિરનું નામ “કેપ ઓફ સ્ટોર્મ્સ (તોફાની બ્રશિર) પાડ્યું, પણ પોર્ટુગલના રાજા-બીજા જોતે તેનું નામ “કેપ ઓફ ગુડ હોપ” એટલે સારી આશાની બ્રશિર રાખ્યું. ઇ. સ. ૧૪૮૭માં પોર્ટુગલના રાજા હમ્મા-યુઅલે વાસ્કોડિગામાને બીજા સફરને માટે મોકલ્યો. તે “કેપ ઓફ ગુડ હોપ” વાસ્કોડિગામા-વડાની એકદમ હિંદી સહાસાગર બાઈંગી ૧૪૮૮ માં ૧૪૮૭.

મલબાર કિનારે કાલિકટ બંદરે હત્યો. આ વખતે દિલ્લીમાં સિકંદરશાહ રાજ કરતો હતો, અને કાલિકટમાં હિંદુ રાજા અમોરિન હતા.

ત્યાં છ મહિના રહ્યા કેડે તે પાછો પોર્ટુગલ ગયો.

ઇ. સ. ૧૫૦૦ના વરસમાં કાષ્ઠાલ હિંદુસ્તાન ખાતે સફર કરવા કાષ્ઠાલ ૧૫૦૦. નિકળ્યો. એટલાન્ટિક મહાસાગર પસાર કરતી વખતે એને તોફાન નડ્યું, જેથી એ પશ્ચિમ તરફ ધસાઇ ગયો. આનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે એણે અમેરિકાનો રસાળ ક્ષાત્રિલ દેશ શોધી કાઢ્યો અને ત્યાંથી કાલિકટ આવ્યો. કાષ્ઠાલને ત્યાંના મૂર (અરબ) વેપારીઓ જેડે કહ્યો થયાથી એણે તેમનાં વહાણો બાળી નાંખ્યાં, અને પછી કોચિન હાંકારી ગયો. અહિંયાં એને ત્યાંના રાજાએ સારો આવકાર દીધો. કાષ્ઠાલ ૧૫૦૧ માં પાછો સ્વદેશ ગયો. ઇ. સ. ૧૫૦૨માં વારકોડિગામા પાછો હિંદુસ્તાન લાણી આવ્યો અને કોચિન તથા કાનાનોરના રાજાઓ જેડે સમિ કરી, કાલિકટના ઝામોરિન રાજા સામે લડ્યો, પણ તેમાં એનો જય થયો નહીં. અને પાછો ફ્રાન્સિસ્કો આ પોર્ટુગલ ગયો. ઇ. સ. ૧૫૦૫માં ફ્રાન્સિસ્કો આલ્મેઇડા નામના હૈમેડા ૧૫૦૫. સરદારને હિંદુસ્તાનમાં પહેલા સૂબા તરીકે મોકલ્યો તે આલ્ફોન્સો પહેલાં, ઝામોરિને ગુજરાતના અને બીજા રાજાઓની મદદથી આલ્ફુર્ક ૧૫૦૬ પોર્ટુગીઝ લોકોને કોચિનમાંથી હાંકી કાઢવાને ત્રણ વાર

કોશીશ કરી, પણ તેમાં તે ફતેહ પામ્યો નહીં. ઇ. સ. ૧૫૦૬માં આલ્ફોન્સો આલ્ફુર્ક, બીજો સૂબો થઇ આવ્યો. કાલિકટ લેવાને ફાકટ પ્રયત્ન કર્યો પછી એણે ઇ. સ. ૧૫૧૦માં ગોવા, જે આ વખતે બિજાપુરના રાજા કાષ્ઠાલીમ આદિલશાહના હાથમાં હતું, તે જતી લીધું. ત્યાર પછી તેજ વરસમાં દરની અખાતમાં એ મંજબેટ અને ઇ. સ. ૧૫૧૧માં મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જતી લીધા. એની જગ્યાએ બીજો સૂબો નિમાયાથી આલ્ફુર્ક એ ઘણો દિલગીર થયો, અને ૧૫૧૫માં ગોવા આગળ મરણ મરણ પામ્યો- પામ્યો આ પ્રમાણે પોર્ટુગીઝ લોકે હિંદુસ્તાન અને આસપા- ૧૫૧૫. સની જગ્યામાં પોતાના થાણાં ઘણાં જલદીથી વધાર્યાં પણ પાછળથી હરિકાદને લીધે તેઓ ઘણાં ખરાં ખોઇ ખેડા. હાલ તેમના હાથમાં ગોવા મલબાર કિનારે, દિવ-કાઠીયાવાડની દક્ષિણે અને દમણ-મુંબઇની ઉત્તરે છે.

(૨) ડચ અથવા વલંદા.

પોર્ટુગીઝ લોકો પછી વલંદા લોકો સત્તરમી સદીમાં વેપાર કરવાને આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૯૬માં હોટમેન નામે એક હોલાંડનો રહેવાસી હોટમેન ૧૫૯૬. કેપ એફ ગુડ હોપને રસ્તેથી મુમાત્રા જઇ પહોંચ્યો. અને ત્યાં વેપાર કરવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં ડચ લોકોએ પોર્ટુગીઝ લોકોને મસાલાના ખેટમાંથી (ઇ. સ. ૧૬૧૦માં) હાંકી કાઢ્યા, અને

જાવાની ઉત્તરે બેતેવિયા વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. ઇ. સ. ૧૬૪૦માં મલાક્કામાંથી પણ પોર્ટુગીઝ લોકોને હાંકી દાદ્યા અને પોતે ત્યાં એકમા વેપાર પોર્ટુગીઝ પાસે કરવા લાગ્યા; પણ આ વેપાર લાંબો વખત તેમના હાથમાં મલાક્કા હતી રહ્યો નહીં. આ વખતે અંગ્રેજો પણ વેપાર અર્થે આવ્યા હતા. લીધો, ૧૬૪૦. વલંદાઓનાં મુખ્ય થાણાં નિગાપટમ, મદ્રાસની નેરત્યે સાદ્રાસ, મદ્રાસની ઉત્તરે પુલિકટ, અને હુગલી નદી આગળ ચિન્નુરા હતાં, જે સથળાં અંગ્રેજોએ પાછળથી લઈ લીધાં-૧૭૮૩.

(૩) અંગ્રેજો.

પોર્ટુગીઝ અને વલંદાઓની માફક અંગ્રેજો પણ સોળમી સદી અધવા તાં હિંદુસ્તાન ખાતે વેપાર કરવા આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૭૯માં રિટવન્સ ૧૫૭૯. રિટવન્સ નામે એક સાહસિક અંગ્રેજ પેહેલો હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો હતો; અને પાંચ વર્સ પછી ફ્રિચ, ન્યુગેરી અને લીડસ વેપારીની હિંદુસ્તાનમાં વેપારી તરીકે રાણી ઈલીઝબેથ પાસેથી મંડળી ૧૬૦૦. એક પત્ર લઈ અકબર પાસે આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૬૦૦ના વર્સમાં અર્લ ઓફ કમરલેન્ડના ઉપરીપણાં નીચે વેપારીઓની એક મંડળી ઉભી થઈ, અને તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને માટે રાણી ઈલીઝબેથ પાસેથી પટ્ટા મેળવ્યો. એ મંડળીનું નામ 'ઈસ્ટ ઇન્ડીસમાં વેપાર કરનારી કંપની અને અધિકારી' હતું.

ઈ. સ. ૧૬૧૬માં અંગ્રેજોએ પેહેલાં જાવાની અંદર બેન્ડમાં, અને પછી સુરત, કાલિકટ, અને મદ્રાસપટણમાં ન્હાની ન્હાની કોઠીઓ ધાલી. અંગ્રેજોનાં આ પરાક્રમોથી વલંદા લોકોને તેમની અદેખાઈ આવી અને ૧૬૨૩ માં મસાલાના બેટોમાંના આમ્બોયના નામે એક બેટમાં ૧૦ આમ્બોયનામાં અંગ્રેજ, ૯ જાપાની, અને ૧ પોર્ટુગીઝો દ્વેષભાવથી કાંઈ કતલ-૧૬૨૩. કરવાનું કાઢી કતલ કર્યો. આ બનાવથી અંગ્રેજોનાં મન ધણું ઉશ્કેરાયાં, અને તેઓએ આખરે જે સથળા માંગ્યા તેમના વારસોને તુકસાને પેટે આસરે ૪૬,૦૦૦રૂપિયા વલંદા પાસેથી અપાવ્યા.

ઈ. સ. ૧૬૩૯માં આર્મોગામમાં ૦ જે અંગ્રેજોની કોઠી હતી તે ત્યાંથી તેઓએ કાઢી નાંખી, અને ત્યાંના અધિકારી મી. ક્રાન્સિસ ડેવિડ સેન્ટ જ્યોર્જ બાંધ્યો અને મદ્રાસ વસાવ્યું. ડેવિડ સેન્ટ જ્યોર્જ બાંધ્યો અને મદ્રાસ વસાવ્યું.

ઈ. સ. ૧૬૬૨માં પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની દીકરી કેથેરાઇનની પહેરામણીમાં ઈંગ્લાંડના બીજા ચાર્લસ રાજાને

* આર્મોગામ—મદ્રાસની ઉત્તરે ૬૬ મૈલ દૂર.

કંપનીને મુંબઈ મુંબઈ આપ્યું. ઇંગ્લાંડના આ રાજ્યએ આ બેટ ઇ. સ. મળ્યું ૧૬૬૮.

ફ્રાંસેન્ડ ૧૬૬૮માં “કંપની”ને વરસ દહાડે અમુક રકમ લેવાની દેવિડ બાંધ્યો. બોલીએ પોતાનો હકક વેચ્યો.

૧૬૬૧. ફ્રાંસે ૪. સ. ૧૬૬૧માં પોન્ડિચરીની દક્ષિણે દેગતાપેટમમાં જગ્યા સેંટ વિલિયમ બાંધ્યો. ૧૭૦૦. ખરીદ કરી “કંપની”એ ફ્રાંસેન્ડ દેવિડ, અને ૧૭૦૦માં કલકત્તામાં ફ્રાંસે વિલિયમ નામે કિલ્લા બાંધ્યા.

૪. સ. ૧૬૬૮માં ઉભી થયેલી વેપાર કરનાર બીજી કંપની જેને “હરીફ” કંપની કહેતા તે, અને ૧૬૦૦માં ઉભી થયેલી

ધી યુનાઇટેડ “હસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કંપની અને અધિકારી” હસ્ટ ઇન્ડિયા આ બે કંપનીઓ ૪. સ. ૧૭૦૬માં જોડાઈ ગઈ, અને તેનું કંપની ૧૭૦૬. નામ “બી યુનાઇટેડ હસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની” રાખ્યું.

(૪) ફ્રેન્ચ.

ફ્રેન્ચ લોકે પણ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને ૪. સ. ૧૬૦૪માં એ માર્ટિને પોન્ડિચરી કંપની સ્થાપી. આ પછી ૪. સ. ૧૭૧૬ સુધીમાં એક પછી વસાવ્યું. ૧૬૭૪. એક જ ફ્રેન્ચ કંપનીઓ થઈ. ફ્રેન્ચ લોકે પેહેલાં ૧૬૬૪માં ચંદ્રનગર પોતાની ડોડી સુરતમાં અને પછી ૧૬૬૯માં મહાલીપટણમાં ૧૬૮૮માં, ને- સ્થાપી. ૧૬૭૪માં બિજાપુરના રાજા રામરાજ પાસેથી માહી ૧૭૨૫ માં થોડી જગ્યા લઈ ફ્રેન્ચ ગવર્નર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું. વસાવ્યાં. થોડી જગ્યા લઈ ફ્રેન્ચ ગવર્નર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું. ૧૬૮૮માં તેઓએ ચંદ્રનગર પાસેથી ચંદ્રનગર લીધું અને ૧૭૨૫ માં પશ્ચિમ કિનારે માહી વસાવ્યું.

પોર્ટુગીઝ, ડચ અથવા વલંદા, અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ શિવાય ડેન્માર્કના રહેવાસી ડેન લોકોએ પણ વેપારને અર્થે (૧૬૧૨-૧૬૭૦) ડેન લોકોનાં હિંદુસ્તાનમાં કંપનીઓ ઉભી કરી હતી. એમનાં સંસ્થાનો ચાણા-ટંકિવખાર કોરોમાંડલ કિનારાપર ટંકિવખાર અને સેરામપુર હતાં, જે અને સેરામપુર અંગ્રેજોએ ૧૮૪૫માં તેમની કનેથી વેચાતાં લીધાં.

સત્તરમી સદી અધવારતાં હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે મોટી હરીફાઈ ચાલવા લાગી. બન્ને પ્રજાએ એક બીજાને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને ઉપાયો લીધા, અને લાંબો વખત સુધી કર્ણાટકમાં બે મોટી લડાઈઓ કરી, જેમાં આખરે અંગ્રેજોને જય થયો. હાલ ફ્રેન્ચ લોકોના હાથમાં પોન્ડિચરી અને કારિકલ (કોરોમાંડલ કિનારાપર), માહી (મહાબાર કિનારે), ચંદ્રનગર (હુક્લી નદીપર), અને થાનાડન (ઓરિસ્સા આગળ) છે.

પ્રકરણ ૭મું.

બાબ ૧ લો.

*કર્ણાટકમાં રહેલો વિગ્રહ ૧૭૪૪-૧૭૫૪.

વિગ્રહનું કારણ:—પોન્ડિચરીનો ફ્રેન્ચ ગવર્નર દુપ્લી અંગ્રેજોના યાત્રા ઉપર હુમલો કરી તેમને હિંદુસ્તાનની બાહર હાંકી કાઢવાની તક જોવા કરતો હતો, તેથી ત્યારે યુરોપમાં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે “આર્મિસ્ટિયન સંક્રમણ” (આર્મિસ્ટિયાની ગાદી માટે)ની લડાઈ સળગી, ત્યારે આ તક જોઈ દુપ્લીએ ઇ. સ. ૧૭૪૬માં બુરખોન અને મોરિશિયસના હાકેમ લામોડોનેની સરદારી નામે એક મોટું નૌકાસૈન્ય અંગ્રેજો સામે મોકલ્યું.

લામોડોનેએ અંગ્રેજોના ફ્રેટ સેન્ટ જ્યોર્જ ઉપર હલ્લો કર્યો અને તે ૧૭૪૬માં લઈ લીધો; પણ તેણે ચાર લાખ રૂપિયા લઈને તે ફ્રેટ સેન્ટ જ્યોર્જ પાછો આપ્યો, અને મોરિશિયસ પાછો ગયો. દુપ્લી આથી છતી લીધો— સીંચાઈ ગયો અને તે આપવા ના કહી. લામોડોને મોરિશિયસથી ૧૭૪૬.

ફ્રાન્સ ગયો, ત્યારે તેને આ કામને માટે ત્રણ વરસ બંધી બાંધે રહેવું પડ્યું, અને ત્યાંથી ફેરવા પછી તે ૧૭૫૩માં મરણ પામ્યો.

ફ્રેટ સેન્ટ ઇ. સ. ૧૭૪૬માં દુપ્લીએ ફ્રેટ સેન્ટ દેવિડ ઉપર હુમલો દેવિડ ઉપર હુમલો ૧૭૪૬. કર્યો, પણ તેમાં તે ફતેહ પામ્યો નહીં, અને ૧૭૪૮માં ઈંગ્લાંડ એકસા-લા-શા-અને ફ્રાન્સ વચ્ચે “એકસ લા-શાપેલ”નું તહનામું થયું તેથી ૧૭૪૮. તેમની વચ્ચે દુશ્મનાઈ થોડોવાર બંધ પડી.

ઇ. સ. ૧૭૪૮માં શિવાજીના ભાઈ વેન્કાજીનો વંશજ તાંજેરનો રાજા અંગ્રેજોને શાહુજી, જેને એના ભાઈ પ્રતાપસિંહે ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો ફેવિકોટ મળ્યું હતો, તેણે ગાદી મેળવવાને અંગ્રેજોની મદદ માગી. આ કામને ૧૭૪૮

માટે અંગ્રેજોને દેવિકોટ ‡ મળ્યું; પણ ફતેહ શાહુજીને મહાત્મી ન હતી તે માટે અંગ્રેજોએ પ્રતાપસિંહને રાજા કબુલ કર્યો.

દક્ષિણનો સુબો નિઝામ ઉલમુલ્ક સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી ૧૮૪૪ વરસની વચે ૧૭૪૮માં મરણ પામ્યો. તેના વડા દીકરાએ હેદ્રાબાદ અને રાજ્યગાદી લીધી નહીં, પણ પોતાના દીકરા મુબ્શરજાને આપી. આ ઉપરથી નિઝામ ઉલમુલ્કનો ખીન્ને દીકરા માટે વટવાદ— ૧૭૫૦ નાજિરજા તેની સામે થયો, ઇ. સ. ૧૭૫૦. એજ વરસમાં

* કેટલાક ઇતિહાસ કલાંઓએ આ લડાઈના એ બાગ કર્ણાટ-પેદલી ૧૭૪૪થી ૧૭૪૮ સુધી અને બીજી ૧૭૪૯થી ૧૭૫૪ સુધી; આ પ્રમાણે તેઓ કર્ણાટકમાં ત્રણ લડાઈઓ ગણેછ. ‡ દેવિકોટ—પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૭ મૈલ પશ્ચિ

કર્ણાટકની રાજધાની આર્કટમાં † પણ ગાદી બાજત લડાઈ સળગી. આર્કટની ગાદી માટેના હરીફો અનવારફીન અને ચંદાસાહેબ હતા. નાજિરજંગ અને અનવારફીને પોતાનાં લશ્કર ભેગાં કર્યાં, અને મુન્શરજંગ અને ચંદા સાહેબ, જેમને દુષ્ણીની મદદ હતી, તેમની સામે લડ્યા. અનવારફીન અમુરની x લડાઈમાં માર્યો ગયો, અને તેનો દીકરો

અમુરની મહમદઅલી ત્રિચિનાપોલી નહાસી ગયો. નાજિરજંગ પણ લડાઈ (બીજી) પોતાની છાવણીમાં પોતાનાજ સિપાઈઓને હાથે માર્યો ગયો, ૧૭૫૦.

તેથી હવે વગર હરકતે મુન્શરજંગ હૈદરાબાદનો અને ચંદાસાહેબ કર્ણાટકનો નવાબ થયો. મુન્શરજંગ પણ થોડા દિવસમાં માર્યો ગયો. તેથી નાજિરનો ભાઈ રાલાળતજંગ ગાદીએ બેઠો, ૧૭૫૧. આ ફતેહથી પ્રલામ્બ

જઈને દુષ્ણીએ એક સ્તંભ ઉભો કર્યો અને ત્યાંની જગ્યાનું દુષ્ણી ફતેહ- નામ “દુષ્ણી ફતેહ આબાદ” આપ્યું. ચંદાસાહેબે આબાદ-૧૭૫૧. અનવારફીનો દીકરો મહમદઅલી, જે ત્રિચિનાપોલી નહાસી

ગયો હતો, તેની ઉપર ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ લઈ હવે ચલાઈ કરી. અંગ્રેજોને મહમદઅલીના મળતી આ હતા, પણ આ બંનેનાં લશ્કર સામે તેઓ

લડી શકે એવું હતું નહીં, કારણ કે ફ્રેન્ચ લોકો આ વખતે ઘણા પ્રયત્ન ગણાતા હતા. જ્યારે ફ્રેન્ચ અને ચંદા સાહેબે ત્રિચિનાપોલી પર ઘેરો ઘાત્યો,

ત્યારે કલાઈવ, જે હિંદુસ્તાનમાં શુમાસ્તાની નોકરી કરવા ઇંગ્લાંડથી આવ્યો હતો, તેણે મદ્રાસના હાકેમ મિ. સેન્ટર્સને એવું કહ્યું કે જે આપણે

આ બંને મોટાં લશ્કર સામે લડવા ક્રમાં ચંદાસાહેબ જે પોતાનું લગભગ સઘળું લશ્કર લેઈ લાવા આવ્યો છે તેની રાજધાની આર્કટ પર હુમલો કરીએ,

તો તે તુરંત ત્રિચિનાપોલીમાંથી નિકળી પોતાના રાજ્યનો ખ્યાલ કરવા દોડી આવશે. આ વાત તે હાકેમ પસંદ કીધી, અને કલાઈવનેજ ફક્ત ૨૦૦

યુરોપીયન અને ૩૦૦ દેશી સિપાઈઓ આપી આર્કટ પર મોકલ્યો. એણે ત્યાં જઈ પહોંચતાંજ આર્કટ લઈ લીધું. આ બખર સાંભળીને ચંદાસાહેબે

પોતાના દીકરા મળ સાહેબને દશ હજાર માણસનું લશ્કર આપી મોકલ્યો. કલાઈવે આવાં મોટાં લશ્કર સામે સાત અઠવાડિયાં સુધી ટકાવ કર્યો, અને મરેઠા સરદાર મોરારીરાવની મદદ મળતાંજ તેણે રાજ સાહેબને

આર્કટની ૧૭૫૧ માં આર્કટ આગળ અને ૧૭૫૨ માં કોવેપાકી આગળ હરાવ્યો; પાછા ફરતાં કલાઈવે કંઈવરમ+જીતી લીધું.

† આર્કટ-મદ્રાસની પશ્ચિમે ૬૫ મૈલ દૂર x અમુર-આર્કટની ઉત્તરે ૫૦ મૈલ દૂર
* આર્કટ-મદ્રાસની નૈઋત્ય કોણે ૭૪ મૈલ દૂર. † કોવેપાકી-ત્રિચિનાપોલી આગળ
† કંઈવરમ-મદ્રાસથી ૫૦ મૈલ દૂર

અને દુષ્લીનો બંધાવેલો “દુષ્લી ક્ષેત્રઆપાદ” નો સ્તંભ તોડી નાખી ક્રેન્ચ લોકોનું અપમાન કર્યું.

બેન્ગર લોરેન્સ ૧૭૫૨માં એક મોટું લશ્કર લઈ હિંદુસ્તાન આવ્યો; તેણે કલાધવ સાથે મળી જઈ ત્રિચિનાપોલીપર હુમલો કર્યો. વળી મહમદઅલીની મદદે તબ્બેરનો રાજા પ્રતાપસિંહ, મહેસરના રાજ્યનો સરદાર નડીરાજ, અને મરાઠા સરદાર મોરારીરાવ પણ આવ્યા હતા. આણું મોટું લશ્કર બેન્ગર ક્રેન્ચ લોકો ત્રિચિનાપોલીમાંથી નહારી ગયા, અને શ્રીરંગામના કિલ્લામાં ભરાયા; પણ થોડાં અઠવાડિયામાં તેમને તાબે થવાની ફરજ પડી. ૧૭૫૨. ચંદાસાહેબને ચંદાસાહેબને તેના લશ્કરે તજી દીધો, તેથી તે તબ્બેરના લશ્કર મારી નાખ્યો. ના સંદારને શરણ થયો, જેણે તેને મારી નાખ્યો (૧૭૫૨) અને ૧૭૫૨. કલાધવે કાતે- તેનું માથું મહમદઅલી આગળ મોકલાવ્યું. એજ વરસમાં લોંગ અને ચિં-ખાહુર આગળ એક યુદ્ધ થયું તેમાં લોરેન્સે ક્રેન્ચ લોકોને લગપટ હત્યા કરાવ્યા, અને કલાધવે ૧૭૫૩માં કોલેલોંગર અને ૧૭૫૩.

ચિંગલપટ રનામના બે કિલ્લા છતી લીધા અને પોતે વિલાયત ગયો.

છંગલાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આ વખતે સલાહ હોવા છતાં દુષ્લી અંગ્રેજો સામે કાવત્રા કરતો માલમ પડ્યો. તેથી ક્રેન્ચ સરકારે ૧૭૫૪માં એને પાછો બોલાવી લીધો, અને એની જગ્યાએ ગોધુને નિમ્ણો.

દુષ્લી મરણ હિંદુસ્તાનમાં ક્રેન્ચ સત્તાનો અટકાવ થયાથી દુષ્લીની પામ્યો ૧૭૬૪. ફ્રાન્સમાં ઘણી ગેરઆગર યદ, અને તે ઇ. સ. ૧૭૬૪માં ઘણી ગોધુ ૧૭૫૫. ગરીબ હાલતમાં પેરિસ ખાતે મરણ પામ્યો. ગોધુએ ૧૭૫૫ માં અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી જે અંગ્રેજોને લાભકારી હતી.

બાબ ૨ નો.

બંગાળમાં પહેલો વિમલ ૧૭૫૬-૧૭૫૭.

શ્રીરંગજીના મરણ પછી બંગાળના સૂબા મુર્શીદ કુલીખાં અથવા જાફરખાંએ સ્વતંત્રપણે ત્યાં રાજ્ય કર્યું. એના મરણ પછી એનો પુત્ર સુબખાં ૧૭૨૫માં ગાદીએ બેઠો અને સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો.

એના પછી એના પુત્રના હાથમાંથી સુબખાંના લાઇ

સુરાબદો ૧૧ અલિવર્ડીખાંએ એજ વરસમાં ગાદી છિનવી લીધી. એ ઘણો નવાબ થયો ૧૭૫૬. પ્રથમ નવાબ હતો. એનાં મરણ પછી ૧૭૫૬માં એનો પૌત્ર

કુશીરગામ-ત્રિચિનાપોલીની પાસે ખાહુર-પે નિઝરીની પાસે. ૨ કોલેલોંગ અને ચિંગલપટ-મદ્રાસની દક્ષિણે ૨૧ મેઘ દ્વર, સમુદ્રને કાંઠે.

સુરાજીદેલા ૧૮ વરસની વયે અંગાળા, બહાર અને
ઓરિસાનો નવાગ થઈ ગાત્રી બે બેઠા.

વિમલના કારણ:- ૧-સુરાજીદેલા અંગ્રેજોને ઘણો પિક્કારતો હતો.
૨-એના રાજ્યમાંથી એક શ્રીમંત ડીંદુ શાહુકાર એના બુલમને લીધે પોતાને
જીવ તથા દોલત બચાવવાને કલકત્તે નહાસી ગયો, ત્યારે એણે અંગ્રેજો પાસેથી
તેને માંગ્યો; પણ જ્યારે તેઓએ તેને સ્વાધીન કરવા ના કહી, ત્યારે એની
રાજધાની મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમબજારમાં અંગ્રેજોની
કાસીમબજાર જે કોટી હતી તે એણે લૂટી, અને એક મોટાં લશ્કર
સંઘટ્ટ ૧૭૫૬. સહિત કલકત્તા પર ચઢી આવ્યો.

અંગ્રેજોએ આવાં મોટાં લશ્કર સામે લડવાની કંઈપણ તૈયારી કરી
નહતી, લોપચુ ચાર દિવસ સુધી સામા થયા પછી તેમાંના ઘણાક વહાણો પર
નહાસી ગયા. માત્ર ૧૪૬ માણસ હોલબેલ નામના મરદારનજ હાથ નીચે સામે
થવા ફ્રાઈ વિજિયમમાં રહ્યા; તેઓને પણ તુરત તાબે થવાની જરૂર પડી.

“બેક હોલ” ૧૭૫૬—“બેક હોલ” અથવા અધારી કોટડી:-આ
અથવા અધારી ૧૪૬ માણસોને સુરાજીદેલાએ પકડી એક અધારી કોટડીમાં
કોટડી ૧૭૫૬. રાતે ઘોંચી ધાલ્યા. તે કોટડી માત્ર ૧૮ ચોરસ ફીટ હતી,

અને તે ફ્રાઈ વિજિયમનું એક સાધારણ કેદખાનું હતું. સવારે
જ્યારે તે કેદખાનાનું બારણું ઉઘાડ્યું, ત્યારે માત્ર ૨૩ જણ જીવતા દેખાયા;
બાકીના ખરાબ હવાથી, ગરમીથી, તેમજ પાણી ન મળવાથી મરણ પામ્યા.

આ સમાચાર જોવા મદ્રાસમાં પહોંચ્યા કે તરતજ અંગ્રેજો-
તુલાજી આંગ્રિ-એ સુરાજીદેલા સામે લડવાની તૈયારી કરી. આ વખતે
યાને ઘેરિયાગઢ કલાઇવ પણ એમિરલ વોટસનની અરમાર સહિત
જીત્યા-૧૭૫૬. ઇંગ્લાંડથી આવ્યો હતો, ૧૭૫૬. એણે આવતાં વાર પશ્ચિમ
કિનારા ઉપરના તુલાજી અંગ્રિયા નામે મરેઠા ચાંચિયાનો ઘેરિયાગઢ જીતી
લીધો, અને અધારી કોટડીનું વેર લેવાને ગયો.

કલાઇવે ૧૭૫૭ માં હુગલી કિલ્લો, અને પછી તુરત
કલાઇવે ચંદ્રનગર કલકત્તા પાછાં જીતી લઈ સુરાજીદેલાને સલાહ કરવાને
જીતી લીધું-૧૭૫૭. જરૂર પાડી એજ વરસમાં કલાઇવે કલકત્તાની ઉત્તરે
ફ્રેન્ચ લોકોનું થાણું ચંદ્રનગર હતું તે પણ જીતી લીધું.

સુરાજીદેલા ઉપલી હારોથી ઘણું અપમાન થયલું સમજીને છુપી રીતે
મોટું લશ્કર ભેગું કરવા લાગ્યો અને ફ્રેન્ચ લોકોને પોતાની તરફ લેવાને
બ્રહ્મીક કોશીશ કરી. કલાઇવે આ વાત સાંભળી ત્યારે પોતે પણ છુપી તૈયારી

સેનાપતિ મિ-
રજીર અને
ખજાનચી રા-
યદુલ્લા.

કરી, અને સુરાજીદાલાના લશ્કરના સેનાપતિ મિરજીરને નવાખની ગાદીએ બેસાડવાની કબુલ્લાતથી, તેમજ તેના ખજાનચી રાયદુલ્લાને પૈસાની મોટી આશા આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા. આ કામ પાર ઉતારવામાં અમિયંદ નામનો એક હિંદુ વચ્ચે પડ્યો હતો. જ્યારે લડાઈની સઘળી તૈયારી પૂરી થઈ ત્યારે છેલ્લી ઘડીએ અમિયંદ બહાર આવ્યો, અને કલાઈવને કહ્યું કે જો મારી મહેનતને માટે મને ૩૦ લાખ રૂપિયા નહીં આપશે તો હું કલાઈવે અમિ- આ સઘળી વાત નવાખને કહી દઈશ. આથી કલાઈવે ચંદને છેલ્લો. લુચ્યાઈ કરી પોતાને હાથે એડમિરલ વોટસનની સહી કરીને એક બીજો દસ્તાવેજ અમિયંદને આપી તુરતવેળા તેને શાંત પાડ્યો.

કલાઈવે પછી સુરાજીદાલા પર ફ્રેન્ચ લોક સાથે ખટપટ કરવાનો, અને તરતની થયલી સલાહ તોડવાનો વાંક કાઢી નુકશાનીનો બદલો માગવા એક કાગળ લખ્યો. આથી નવાખ એકદમ પોતાનાં સઘળાં લશ્કર સહિત લડવા બાહર નિકળી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૭માં પ્લાસીના* મેદાનમાં બન્ને પ્લાસીની લ- લશ્કરો સામસામાં થયાં. કલાઈવ મિરજીરનાં લશ્કરની ડાઈ ૧૭૫૭. મદદને માટે રાહ જોતો બેઠો, પણ જ્યારે તે નહીં આવ્યું ત્યારે પોતેજ પોતાનાં લશ્કર સાથે સુરાજીદાલાના લશ્કર સામે કૂચ કરી. સુરાજીદાલાને થોડા વખતમાં સુરાજીદાલાનું લશ્કર દ્વારી જઈ પ્લાસી મારી નાખ્યો. ગયું અને નવાખ પોતે પ્લાસી જતાં પકડાયો, અને ૧૭૫૭. મિરજીરના દીકરા મિરાનએ મારી નાખાવ્યો, ૧૭૫૭.

મિરજીરે જોકે લડાઈમાં મદદ કરી નહતી, તોપણ કલાઈવે તેને સુરાજીદાલાને ઠેકાણે બંગાળા, બહાર અને એરિસાનો નવાખ કબુલ કર્યો. સુરાજીદાલાનો બંગાર જે પુષ્કળ હતો, તે કરાર પ્રમાણે સઘળાઓએ વહેંચી લીધો; લશ્કરી અમલદારો તથા સિપાઈઓને પણ સારી બક્ષિસ મળી. કલાઈવનો એકલાનો હિસ્સો આસરે ૩ લાખ રૂપિયાનો હતો. કમ્પનીને નુકશાનને પેટે મિરજીરે ૧ કરોડ રૂપિયા, તેમજ કલકત્તાની આસપાસનો દેશ, જે હાલ ચીવીસ પ્રગણાને નામે ઓળખાય છે, તે આપ્યા.

અમિયંદને કાંઈ મધ્યુ નહીં તેથી તે મૂર્છાંગત થયો અને મેલાપણામાં મરણ પામ્યો.

કલાઈવ ૧૭૫૮ માં બંગાળાનો પહેલો ગવર્નર નિમાયો, કલાઈવ બ- અને ૧૭૬૦ સુધી નોકરી પર રહી એણે કમ્પનીની સારી ગાળાનો ત્રવ- નેર ૧૭૫૮. સેવા બજાવી.

પ્લાસી-લશ્કરની ઉત્તરે ૭૦ મેલ અને સુર્યાદાબાદની દક્ષિણે ૩૦ મેલ પર

બાબ ૩ બે.

કર્ણાટકમાં બીજો ત્રિઅહ ૧૭૫૬-૧૭૬૧.

વિમલભુવં કારણુ:—ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે “ધી
ગેવન ઇયર્સ ઉવોર” નામની લગ્ન સગમી, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં પણ
આ બે હરીફ પ્રગ્નઓ વચ્ચે લગ્ન ચાલી.

લાલોએ ફોર્ટ ઇ. સ. ૧૭૫૮માં ફ્રેન્ચ સેનાપતિ લાલી ફ્રાન્સથી એક મોટું
સેન્ટ દેવિડ લશ્કર લઇ પોન્ડિચરી આવ્યો, અને ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ઉપર
તોડી નાખ્યો. હુમલો કરી તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાખ્યાં. આ પછી તરત તેણે
૧૭૫૮. દક્ષિણમાંથી યુરિસને પોતાની મદદે બોલાવીને ફોર્ટ સેન્ટ

ન્યોર્થ ઉપર હલ્લો કર્યો, પણ એ બન્ને સરદારોમાં કુસંપ હોવાથી, તેમને
માર બાદ પાછું પોન્ડિચરી ફરવું પડ્યું. આ કિલ્લાને બચાવ કરનાર
લોરેન્સ અને કેલિયડ સરદારો હતા.

૧૭૫૮માં બ્યારે યુરિસને લાલીએ ઉત્તર સરકારથી બોલાવ્યે,
કન્ડોરની લ- ત્યારે કલાઇવે કનંલ ફોર્ડને ત્યાં મોકલ્યો, બ્યાં તેણે ફ્રેન્ચ
૮૫૬ ૧૭૫૮. લોકોને કન્ડોર આગળ હરાવ્યા અને મછલીપટમ લઇ લીધું.

એજ વરસમાં અંગ્રેજ સરદાર સર આયર કુટ ઈંગ્લાંડથી એક
વાંડીવાશની લગ્ન ૧૭૫૮. મોટું લશ્કર લઇ આવ્યો અને એણે વાંડીવાશની* મોટી
લગ્નમાં ફ્રેન્ચ સરદારો લાલી અને યુરિસને સળંગ હાર ખવડાવી. અને
યુરિસ કેદ પકડાવ્યો. આ વખતથી ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી જતી રહી.

કનંલ કુટે ત્યારપછી ૧૭૬૧માં પોન્ડિચરી ઉપર હુમલો કર્યો,
અને ફ્રેન્ચ લોકોને ત્યાં હરાવી તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાખ્યા.
અંગ્રેજોએ પો- અને ફ્રેન્ચ લોકોને ત્યાં થિયાગદન અને ગિંજુ નામના બીજા બે કુંગારી
ન્ડિચરી જતી વળી થિયાગદન અને ગિંજુ નામના બીજા બે કુંગારી
લીધું-૧૭૬૧. કિલ્લા પણ અંગ્રેજોએ હાથ કરી લીધા, તેથી ફ્રેન્ચ લોકોનું

હિંદુસ્તાનમાં એકે લશ્કરી થાણું રહ્યું નહોં, અને તેમની હસ્ત ઇન્ડિયા
કંપની પણ ૧૭૬૮ માં જાંગી પડી.

ઇ. સ. ૧૭૬૬ માં લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો; એના
લાલીને ફાંસી વખતમાં ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદ્દન જતી રહી
દીધી ૧૭૬૭. તેથી એને ગેરવાજબી રીતે ફાંસી દીધી, ૧૭૬૭.

*વાંડીવાશ-મદ્રાસની નેજાતે ૭૩ મેલ પર.

+ થિયાગદ અને કિંજુ પોન્ડિચરીની વાયબકોણે ૩૫ મેલ પર.

આમ ૪ થો.

બંગાળામાં બીજો વિમલ ૧૭૫૬—૧૭૬૭.

શાહઆલમ જે દિલ્હીના બાદશાહ આલમગીર બીજાનો દીકરો હતો તેણે બંગાળાપર દાવો કર્યો, અને અયોધ્યાના સુખા મુખદાલા સાથે મળી જઈ મિરજીર સામે એક મોટું લશ્કર લઈ ગયો, અને પટણાને ઘેરો ઘાલ્યો. રામનારાયણ નામના એક હિંદુ સંપ્રદાયે તેનો બદાદરીથી બચાવ કર્યો; અને કલ્લાઈવ પોતે પટણાના બચાવને માટે આવેછે એવું સાંભળતાંજ તેઓ નદાસી ગયા. મિરજીરે આથી ખુશી થઈને કલ્લાઈવને અમીર-ઉલ-ઉમરાવને ખેતાબ આપ્યો, અને કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું બાકું, વસ્ત્રના ત્રણ લાખ રૂપિયા, જે કંપની પાસેથી તેને મળતું હતું, તે તેણે તેને આપી દીધું.

મિરજીર અંગ્રેજોની માંગણીથી, તેમજ તેમની સત્તાથી

૩૪.

કાયર થઈ ગયો, તેથી તેણે તેમના હાથમાંથી છુટવાને

૧૭૫૯માં છુપી રીતે ૩૪ લોકોની મદદ માંગી. ચિન્સુરાના

૩૪ લોકે એતેવિયામાં એ વિષે લખાણ કર્યું, અને કલકત્તાપર હુમલો

કરવાને એક લશ્કર તૈયાર કર્યું; પણ આ વાતની ખબર

ચિન્સુરાની મળતાંજ કલ્લાઈવે અને કર્નલ ફ્રાંસે તેમને હરાવી ચિન્સુરાને બહાર ૧૭૫૬. ઘેરો ઘાલ્યો. આથી ૩૪ લોકે મારી માંગી અને લડાઈને

ખરચ આપી અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.

એક વરસ પછી (૧૭૬૦) કલ્લાઈવ પાછો ઈંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તેનો રાજ તેમજ પ્રજા તરફથી બહુ માન મળ્યું, અને તેને અમીરની પદવી પણ મળી. એની જગ્યાએ કામ ચલાવવા વાન્સિટાર્ટ નિમાયો. એનામાં કલ્લાઈવ જેવી અમલ ચલાવવાની શક્તિ હતી નહીં, તેથી બંગાળા ધણી માઠી હાલતમાં આવી પડ્યું:—બંગાળાની માઠી હાલતના કારણો:—

૧—મિરજીર ધણો ઉગ્રહિ ખરચ કરવાથી પૈસાની તંગીમાં આવી પડ્યો, અને એનો દીકરો મિરાન ૧૭૬૦ માં વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો, તેથી એ વધારે નિરાશ થયો.

૨—મિરજીરે પોતાના જમાઈ મિરકાસિમને કંપનીના લેણદેણનો બદોબસ્ત કરવા કલકત્તા મોકલ્યો, ત્યારે તેની હોશિયારી મિરકાસિમ. જેણે વાન્સિટાર્ટે મિરજીરને કલકત્તા તેડી લઈ તેની જગ્યાએ તેને નવાબ બનાવ્યો. એ પણ મિરજીરની માફક અંગ્રેજોની ફરી ફરીની પૈસાની માંગણીથી કાયર થઈ તેમનો શત્રુ થયો.

× ચિન્સુરા હુમલો નહીં આમજ.

૩—મિરકાસિમે ગાદીએ બેસતાંજ પટણાના સુયા રામન રાયણ પર બળવેતેમથી લોકો પાસેથી પૈસા લેવાનું તેહમત મૂકા તેને મારી નાંખ્યો. આ કામના વચ્ચે અંગ્રેજોને પડ્યા નહીં તેથી દેશીઓ ઘણા ગુરસે થયા.

૪—મેજર મત્રોના હાથ નીચેના સિપાઈઓએ ૧૭૬૪માં જાંડ હકાબુ અને વધારે પગાર માંગ્યો; પણ મત્રો સરદાર દુદરહો, અને બ્યારે તેમનામાંના ૨૦ બળવે તેપણે મોઢે કબડી દીધા, ત્યારે તેઓ શાંત થયા.

મિરકાસિમ પોતાનું રાજ્ય ખુલ્લાં ઘણી સારી રીતે ચલાવવા લાગ્યો.

ગાદીએ બેસવાની ખુશાલીમાં એણે અંગ્રેજોને છુપી બક્ષિયા ઉપરાંત કમ્પનીને મિદનાપુર, ૧ ખર્દવાન, ૨ અને બિનેગંગર આપ્યાં. શાહઆલમ અને સુનદેલા પાછા બહારમાં પર આપ્યાં. ચઢી આવ્યા પણ તેમને કનાક સરદારે હરાવ્યા. પાછળથી અંગ્રેજોના સમન્તવ્યાથી તેઓ પરણા ગયા, બ્યાં મિરકાસિમે શાહઆલમને વરસ દહાડે ૨૪ લાખ રૂપિયા આપવા કહ્યા ત્યારે તે પાઠશાહે તેને બગાળા, બહાર અને ઝોરિસાનાં નવાજ કણક કર્યા.

વિગ્રહ કારણ:—બાગ વખતમાં અંગ્રેજો અને મિરકાસિમ વચ્ચે પણ બકાત વધે ગિયાડ થયો. નવાજના અમલદારોએ અંગ્રેજ માત્રના પહાણો અટકાવ્યાં, તેથી સી૦ એલિસ અને બીજા અમલદારોએ પટણા લઈ લીધું; પણ મિરકાસિમના લશ્કરે તે પાછું છતી લીધું, અને ત્યાંના સંઘર્ષો અંગ્રેજોને કંઠ કર્યા. આથી કલકત્તાની ફ્રેન્ચિસ મિરકાસિમને ગાદીએથી હટાડીને ઘરડા મિરજનદરને પાછો નવાજ પતાવ્યા; પણ આથી નવાજ કાંઈ અટક્યો નહીં.

અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ વચ્ચે કેટલીક ન્હાની ન્હાની લડાઈઓ થયા મુઠી ઘેરિયાન આગળ એક મોટી લડાઈ ૧૭૬૩માં થઈ,

જેમાં મિરકાસિમ હારી ગયો. અને અંગ્રેજોએ મોગિરનંદા લીધું. આ હારથી ગુસ્સે થઈને મિરકાસિમે પટણાના સંઘર્ષો અંગ્રેજોને કતલ કરવાનો હુકમ કર્યો. આ નિર્દય કામ વોલ્ટર મેન્ડાર્ડ, સોમર્સ અથવા સમર નામથી ઝોળખાતા એક જર્મન દુરુ; એમાં ૪૮ અંગ્રેજો (જેમાં સી૦ એલિસ પણ હતો) અને ૧૦૦ સિપાઈઓને ઝોળાથી મારી નાંખ્યા, ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ આથી ન ડરતાં પટણા ઉપર હુમલો કરી ૧૭૬૩ માં તે પાછું છતી લીધું, તેથી મિરકાસિમ અયોધ્યા સુનદેલાની જાવણીમાં ન્હાસી ગયો. આ વખતે સુનદેલાની

૧-કલકત્તાના પશ્ચિમે ર-હુગલી નદીની કિનારે. ડિગ નાખા. ઉપસાગરના ઉશાન કોણના કિનારાપર. * ઘેરિયા—ગોવાની ઉત્તરે આશરે ૮૨ મૈત્ર પર નં મોગિર—ગંગા નદીના કિનારાપર.

જાવણીમાં શાહઆલમ પણ હતો. એક મોટું લશ્કર લઇને સુગઢૌલા અને મિન્કોસિમે પટણા પર પાછો હુમલો કર્યો, પણ મેજર કુનાંક તેમને હરાવ્યા, ૧૭૬૪. પછી તેજ વરસમાં સોન નદી પર બક્ષાર+આગળ મેજર મત્રોએ તેમને પાછા હરાવ્યા; આથી શાહઆલમ અંગ્રેજો સાથે હવે મળી ગયા. સુગઢૌલા દિલ્હી ન્હાસી ગયો અને મરેઢાઓની મદદ માગી, પણ કુનાંક અક્બાહ્યાદ છતી લઇ તેને (કોરા) કાઢી + આગળ પાછો હરાવ્યો, ત્યારે તે પણ અંગ્રેજોને શરણ થયો; ૧૭૬૪.

પ્રકરણ ૮ મું.

હિંદુસ્તાનમાં સુધારા અને ફેરફાર.

મિર્જાફર ગ- ઘરડા નિરમ્મફર ૧૭૬૫માં મરણ પામ્યો, અને તેની રણ પ્રાપ્તિ ૧૭૬૫. કલા- બચ ત્રીજીવાર નવાબ બનાવ્યો; પણ બંગાળમાં પહોંચીને ધણું અધર હિંદુસ્તાન આલતુ હતું તેથી તેનો બદલોસ્ત કરવાને ઘસ્ટ ધનિયા ખાતે આવ્યો. કમ્પનીના અધિકારીઓએ કલાબવને ત્રીજીવાર ૧૭૬૫ માં હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલ્યો. એણે નીચે પ્રમાણેના સુધારા કર્યા :—

૧.—અયોધ્યાના નવાબ સુગઢૌલાને ખરચને પેટે ૫૦ લાખ રૂપિયા લઇ તેની ગાદી પાછી આપી, અને તે અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહ્યો.

સ્વાઇવના ૨.—દિલ્હીના શાહનશાહ શાહઆલમને કોરા* સુધારા.

અને અક્બાહ્યાદ પાછાં આપ્યાં.

૩.—શાહઆલમે બંગાળા, બક્ષાર અને એરિસા (એઢિયા) વરસ દલાડે ૨૬ લાખ રૂપિયા લેવાની બેલીએ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યા; આથી નાઝીમહદ-ઢૌલાને પેન્શન લઇ ગાદી છોડવી પડી.

૪.—સરકારી નોકરોનો પગાર વધારી આપ્યો, પણ તેમને ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરી.

૫.—અમલદારો વ્યારે લગ્ન પર હાથ ત્યારેજ તેમને બમણું લખ્યું મળે એવું કલાબવે હુકમ કર્યો; આથી બસ અમલદારોએ રાજનામું આપ્યું; પણ કલાબવે તેમની દરકાર કર્યા વગર તેમની વગ્યા મદ્રાસથી માણસો મંગાવી પૂરી.

+ બક્ષાર—બવારસનરિ વાલિયા કાંણે પટ મેલ પર.

* કાલપી—અમના ખદીના કિનારાપર, દાનપુરથી ૪૦ મેલ દૂર.

* કોરા—અક્બાહ્યાદથી ૪૫ મેલ દૂર.

કલ્હામવ ઇ. સ. ૧૭૬૭માં છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાન છોડી ઇંગ્લાંડ
હવાઈવ મરણ ગયો, ત્યાં તેને ધણું જ માન મળ્યું. એ એના હરીફ દુષ્વી
પામ્યો ૧૭૭૪. પછી દસ વરસે ઇ. સ. ૧૭૭૪માં મરણ પામ્યો.

કલ્હામવના ઇંગ્લાંડ જવા પછી ૧૭૬૭-૬૯ સુધી બંગાળના હાકેમ
હેરિવરેસ્ટ અને ૧૭૬૯-૭૨ સુધી જોન કોર્ટિયર થયા.

હેરિવરેસ્ટ એમના વખતમાં પાણું બંગાળામાં બારે અંધેર ચાલ્યું.
૧૭૬૭-૬૯. અમંગેજ અમલદારો એકદમ પૈસાદાર થવાને તરેહ તરેહના
જોનકોર્ટિયર ઉપાયો લેતા; તેથી આખરે ૧૮૭૨માં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા
૧૭૬૯-૧૭૭૨. કંપનીના અધિકારીઓને ત્યાં સુધારો કરવાને ચાંપતા
ઉપાયો લેવા પડ્યા. તેઓએ બંગાળાનો વહિવટ પોતાના હાથમાં લીધો,
અને જોરન હેરિટંગ્સને ત્યાંનો હાકેમ બનાવ્યો. હેરિટંગ્સ કલ્હામવ પછી
સાત વરસે એટલે ૧૭૭૨માં જન્મ્યો હતો. ૧૭૫૦ માં

હેરિટંગ્સ એ દિવાની ખાતાના અમલદાર તરીકે હિંદુસ્તાનમાં
૧૭૭૨-૭૪. આવ્યો. મુરાબદ્દાલાએ મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમ બજારની

અંગ્રેજોની કોઠી ભૂટી, ત્યારે એ ત્યાં પકડાયો હતો. પણ ત્યાંથી એ ન્દાસી
આવ્યો, અને ૧૭૫૭ની રજાસીની લડાઈ પછી એ મુર્શીદાબાદનો “રેસિડન્ટ”
નીમાયો. ૧૭૬૪માં એ ઇંગ્લાંડ ગયો, અને ૧૭૬૮માં મદ્રાસની કૌન્સિલમાં
એક સભાસદ તરીકે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. ચાર વરસ પછી તે
કલકત્તાનો હાકેમ નીમાયો; એના વખતમાં ધણાક સુધારા થયા.—ઇ. સ.

રેઝ્યુલેશન ૧૭૭૩માં “રેઝ્યુલેશન એક્ટ” એટલે રાજ્યકારભાર
એક્ટ ૧૭૭૩. અલાવવાનો કાયદો પસાર થયો; તેમાં એવા ઠરાવ થયા કે:-

૧.—કંપનીએ ઇંગ્લાંડની સરકારને વરસ દેહાડે ૪,૦૦,૦૦૦
રૌંડ આપવા.

૨.—મુબદ્દ તથા મદ્રાસમાં કૌન્સિલ સાથે એક ગવર્નર રાખવો,
પણ એ હાકેમોની ઉપર બંગાળામાં એક ગવર્નર જેનરલ કૌન્સિલની
મદદથી અમલ ચલાવે.

૩.—કલકત્તામાં એક અદાલત સ્થાપવી, અને ત્યાં એક વડો અને
તેના હાથ નીચે ત્રણ ન્યાયાધીશો રાખવા.

૪.—કોઈપણ સરકારી નોકરે કોઈ પાસેથી કંઈ પણ જાતની
બક્ષિસ લેવી નહીં.

હેરિટંગ્સ ૫. જોરન હેરિટંગ્સ આ ધારાની રૂએ ૧૭૭૪માં પહેલો
હેલો ગવર્નર ગવર્નર જેનરલ નિમાયો એની કૌન્સિલના ચાર મેમ્બરો,
જેનરલ ૧૭૭૪. મીન્સન, કુબેરિંગ, કૌન્સિસ અને જ્યારવેલ હતા.

આરવેલ માત્ર એકમત થઈ હેરિટ'ગ્સને સર્વ કામમાં મદદ કરતો, પણ બાકીના ત્રણ જણ દરેક બાબતમાં તેની સાથે થતા હેરિટ'ગ્સે રાજ્યને વધતો જતો ખર્ચ ઓછો કરવાને, તેમજ અગતી લડાઈઓથી કંપનીના ખર્ચને ખાલી થયેલો પાછો બરવાને નીચલા ચાર ઉપાયો લીધા:—(૧) બંગાળના નવાબને જે પેન્શન મળતું હતું તે અડધું કરી નાંખ્યું. (૨) કંપનીનો ખર્ચ ખાલી થઈ ગયો હતો તે પાછો બરવાને

કાશીના ચૈય-કાશીના જમીનદાર રાજ ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાના ચતસિંહ અને નવાબ મુજદદારના દીકરા અબ્દુલ્લાખાન પર કંપનીના ભાગતા અયોધ્યાના અબ્દુલ્લાખા રૂપિયાની ઉધરાણી કરી ૧૭૮૧-કાશી પ્રાંત કંપનીએ કંઈ અમુક રકમ લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને આપ્યો હતો, અને અબ્દુલ્લાખાએ પોતાની બોલી પ્રમાણે ખંડણી ભરી

ન હતી. આ બાબતને બંદોબસ્ત કરવા હેરિટ'ગ્સ પોતે કાશી ગયો, ચૈયતસિંહ ન્હાસી જતાં પકડાએ, તેથી ત્યાંના લોકો ધણા ઉસ્કેરાયા, અને પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા, તેમાં હેરિટ'ગ્સ સેહેજ બચી ગયો. લશ્કરની મદદ આવતાંજ ચૈયતસિંહ ગ્વાલિયર પાછો ન્હાસી ગયો, તેથી હેરિટ'ગ્સે એના ભત્રિજને વધારે ખંડણી આપવાની સરતે ગાદીએ બેસાડ્યો.

અબ્દુલ્લાખાએ પણ કંઈ ઉપાય ન સૂજાથી પોતાની હેરિટ'ગ્સે રા-મા અને ઘદી પાસેથી પૈસા કઢાવી કંપનીને ભર્યા. (૩) દિલ્હી લોકોને દિલ્હીના પાદશાહને અંગ્રેજો બંગાળ, જામશદ અને હાંકી કાઢ્યા એમ રિસાને માટે જે રકમ લાખ રૂપિયા આપતા હતા તે

હવે બંધ કર્યા, કારણ કે પાદશાહ મરેહાઓના હાથમાં કેદ પકડાયો હતો. (૪) હેરિટ'ગ્સે ૧૭૭૪માં અયોધ્યાના નવાબ પાસેથી (૧૭૭૩માં બનારસ આગળ તેમની વચ્ચે જે સંધિ થઈ હતી તે પ્રમાણે) ૪૦ લાખ રૂપિયા લઈ રેહિલલા લોકોને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢ્યા, રેહિલા એ અહમદશાહ અમદલીની સ્વારી સાથે આવેલા અફગાનો હતા. એ લોકોએ અયોધ્યાની વાયવ્ય દિશાએ ૧૭૪૪માં પોતાની સત્તા સ્થાપી

કટરા અથવા હતી, અને એમની સંખ્યા ૨૦,૦૦૦ની હતી, એમને હાંકી સમુદ્રની કાઢવાને કનૈસ એમ્પિઅના એક લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો. તેણે ૧૭૭૪. રેહિલાના સરદાર હુદિઝરહેમતને ૧૭૭૪માં કટરા અથવા સમુદ્રની લડાઈમાં હરાવ્યો, અને એ સમયગાને દેશમાંથી હાંકી કાઢ્યા.

કૈનિસલના મેઝરોની ઉસ્કેરણીથી હુગલીના ફોજદાર રાજા નન્દકુમાર નામના એક ખાલણે હેરિટ'ગ્સ પર લાંચ લેવાનો આરોપ મૂક્યો, અને તે વિષેની તપાસ ચાલતી હતી. તેટલામાં એજ ખાલણ ઉપર જુદા દસ્તાવેજો

જનાન્યાનું તદોગત મકાયું, અને નવી અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ નન્દકુમારને ફારી સર એલીન ઇન્પી આગળ તેની તપાસ ચાલી-૧૭૭૫. તેની દીધી ૧૭૭૬. ઉપર આ તદોગત સાબિત થવાથી તેને ફારી દીધી-૧૭૭૬.

એવતસિદ અને અર્ધીધ્યાની એમનો પાસેથી કમ્પનીના ખર્ચનો ભરવાની મતલબથી હેસ્ટિંગ્સે પેસાની મદદો પગવી લીધી તેથી, તેમને એલિલા સામે લડી તેમને લાકી કાદવાથી અને ઉપર કહેલાં બીજાં કારણોથી કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સે એ અને ઉપર દીધો, તેથી એ રાજનામું હેસ્ટિંગ્સનાં આપી વિત્રાયન ગયો; ત્યાં એના ઉપર અન્યાયનો આરોપ તપાસ ૧૭૮૮-૮૯ મુદ્દા અદાલતમાં એનો ઇન્સાફ ચલાવ્યો. એ ઇન્સાફ સાત ૧૭૮૫-૮૬ મ- વરસ (૧૭૮૮-૧૭૮૫) સુધી ચાલ્યો, પણ અતે કોર્ટ રજુ પામ્યો. પણ ગુન્હો એના ઉપર સાબિત થયો નહીં. એ ઇ. સ. ૧૮૧૮. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો.

એના વખતમાં હિંદુસ્તાનનો રાજ્યકારભાર ચલાવવાને માટે એ બિલ (કાયદાના મુસદ્દા) રજુ કરવામાં આવ્યા. એ બિલ ફ્રેક્સ અને મિર પિટનાં બિલને નામે ઓળખાય છે.

મિં ફ્રેક્સનું બિલ ૧૭૮૪-હિંદુસ્તાનમાં બરાબર રાજ્યકારભાર ચલાવવા ત્રિપે ઇંગ્લાંડમાં વારંવાર તકરારો ચાલતી. આ મિં ફ્રેક્સનું બિલને ઇંગ્લાંડના વચ્ચર મિં ફ્રેક્સે જે બિલ રજુ કર્યું બિલ ૧૭૮૪. તેમાં એ હતું કે કમ્પની પાસેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય લઇને ઇંગ્લાંડની ગાદીને સ્વાધીન કરવું અને તેનો વહિવટ ૧૬ માણસની મંડળી ચલાવે. આ ૧૬ માંના ૬ જણ રાજ્યકારભાર, અને બાકીના ૭ વેપાર ચલાવે. પણ આ બિલને ટેકો ન મળવાથી તે રદ ગયું.

મિં પિટનું બિલ ૧૭૮૪-મુખ્ય પ્રધાન મિં પિટે ઉપરના બિલમાં ફેરફાર કરીને તે પાછું મૂક્યું. અને તે પસાર થયું.

મિં પિટનું તે બિલમાં કલમો એવી મતલબની હતી કે (૧) કમ્પની બિલ ૧૭૮૪. પોતાનો અધિકાર જેમ છે તેમ રાખે, પણ “ ઓર્ડ ઓફ કુટોલ ” નામે એક જ મેમ્બરોની નવી મંડળી કરવી, જે મંડળી રાજ તરફથી નિમાય અને તે “ કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ ” ના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખે, તથા તેમનાં કામકામો જે ગેરવાજબી લાગે તે અટકાવી શકે; (૨) અવર્નર જેનરલની કૌન્સિલના ચારના ત્રણ મેમ્બરો રાખવા; (૩) કોઇપણ દેશી રાજ સાથે “ કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ ” ના હુકમ વગર લડાઈ અથવા સંધિ કરવી નહીં; અને (૪) મદ્રાસ અને બેંગલોરમાં પણ એક કૌન્સિલારાખવી.

પ્રકરણ ૯ મું.

આખ ૧ લો.

હેસૂરનો પહેલો વિગ્રહ ૧૭૬૭-૧૭૬૮.

હેરઅક્ષી હેસૂરના રાજ્યનો ધણી થયો તે પહેલાં તે રાજ્ય હિંદુ રાજ્યોના હાથમાં હતું, જેઓ “બુધ્યાર” એટલે સરદાર અથવા ધણીના નામથી ઓળખાતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૧૦માં રાજબુધ્યાર નામના હાકિમે શ્રીરંગપટ્ટણ હતી લીધું અને એના વંશજોએ તેમાં મુખ્ય કરી દેવરાજે હેસૂરને પાલુ આપાદ અને મગમન કર્યું. હેરઅક્ષી જે ૧૭૦૨માં જન્મ્યો હતો તે બ્યારે આ રાજ્યનો ધણી થઈ પડ્યો તે વખતે

દેવરાજ અને નંદરાજ નામે દિવાન ત્યાં રાજ્યશરણાર હેરઅક્ષી. ચક્રાવતા હતા, કારણ કે રાજા કૃષ્ણરાય ન્દાની વયનો હતો. આ દિવાનના હાથ નીચે હેર પહેલાં નાયક તરીકે ૨૭ વંસની વયે તોફારી કરવા લાગ્યો. હેરનો દાદા કોઈ પાંચવનો ફકીર હેર હેસૂર હતો, અને એનો આપ ફતેહ મહમદ હેસૂરના રાજમાં ના ધણી થયો નાયક હતો. નંદરાજે હેરની હોશિયારી જોઈને તેને ઉંચી પદવી-૧૭૬૧.

એ ચક્રાવ્યો. એણે ધીમે ધીમે લૂંટ અને લુચ્ચાઈથી પાતાનું લશ્કર વધાર્યું, અને દેવરાજના મરણ પછી નંદરાજને દૂર કરી રાજા કૃષ્ણરાયને વરસ દહાડે ત્રણ લાખ રૂપિયા આપવા કરી હેસૂરની શાહીના એ ધણી થઈ પડ્યો-૧૭૬૧. ૧૭૬૩માં હેરે એડોર* ઉપર હુમલો કરી તે લૂંટ્યું અને નંદરાજને પાછળથી કંઈક વાંકતે માટે અંધીઆને નાંખ્યો.

વિગ્રહનું કારણ—હેરનું પણ દિનપરદિન વધતું ગયાથી તેની આસ-પાસના રાજ્યોને ડર લાગ્યો. તેને આગળ વધતાં અટકાવવાને પૈશ્વા, નિઝામ, અને અંગ્રેજોએ એકસંપ કર્યો, પણ હેરે નિઝામ અને મરેહાને સાથ આપી પોતાના પદમાં લીધા, અને અંગ્રેજનાં થાણાં ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો.

કનક સિમ્રા જે મદ્રાસમાં હતો તેની ઉપર હેરે પહેલાં હુમલો કર્યો. ચંગામ અને પણ ૧૭૬૭માં ચંગામ અને પછી ત્રિનોમાલીની લગ-ત્રિનોમાલીની ઇમાં એણે સખ્ત હાર ખાધી એજ વરસમાં એણે અમ્મુ-લડાઈ ૧૭૬૭. રમટ ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં પણ એ ફાળ્યો તરી. આ વખતે હેરનો દીકરો લીધુ જે માત્ર ૧૭ વરસની વયનો હતો, તે થોડુંક લશ્કર લઈ મદ્રાસ સુધી લૂંટકાટ કરતો વધી ગયો.

* એડોર—હેસૂરની નીચેથી. ચંગામ અને † ત્રિનોમાલી મદ્રાસની દક્ષિણે આરુદમાં ‡ અમ્મુર-આરુદની પશ્ચિમે પાંચ મેલ દૂર.

નિઝામના રાજ્યપર કબ્જા પાંચે ૧૭૧૮માં હુમલો કર્યો ત્યારે નિઝામ હૈદરનો પક્ષ ઊડી અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો, અને તેમની સાથે સંધિ કરી. હૈદરે પણ અંગ્રેજોને લડાઈના ખર્ચ બદલ ૧૦ લાખ રૂપિયા તેમજ કેટલીક જગ્યા આપીને સંધિ કરવા માંગી, કારણ કે તેને તેના હમેશના દુશ્મન મરેઠાની ચઢાઈની ધાસ્તી લાગતી હતી. પણ અંગ્રેજોની માગણી ધણી મોટી હોવાથી તેણે તે કબૂલ કરી નહીં, અને બન્નેએ લડાઈ માટે પાછી તૈયારી કરી.

મુબઇથી એક ન્હાતું લશ્કર હૈદર સામે મોકલવામાં આવ્યું, પણ તે મદાઈની તદ્દન હારી ગયું. કર્નલ રિમથે ધણી ચપલતાથી હૈદરના સંધિ ૧૭૬૬. કેટલાક કિલા છતી લીધા, પણ હૈદર જ્યારે એકદમ મદાસ તરફ ધસી ગયો, ત્યારે અંગ્રેજોને તેની સાથે સંધિ કરવી પડી, ૧૭૬૬.

સલાહની સરતો. ૧. લડાઈની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.

૨. જે કોઇપણ શત્રુ બેમાંથી એકના રાજ્ય ઉપર ચઢી આવે તો બીજાએ તેને મદદ કરવી.

બાબ ૨ નો.

મરેઠા સાથે જુલેા વિમલ ૧૭૭૬—૧૭૮૨.

જ. સ. ૧૭૭૩માં પાંચમા પૈશ્વા નારાયણરાવનું કાસળ કાઢી તેને કાકો રાધોબા પૈશ્વા તરીકે સત્તા ચઢાવતો હતો. જ્યારે મરેઠાઓ એની સત્તા સમા થયા, અને નારાયણરાવનો દીકરો માધવરાવ, જે એના બાપના મરણ પછી જન્મ્યો હતો તેને તેઓએ પૈશ્વા કબૂલ કર્યો, ત્યારે એણે મુબઇમાં અંગ્રેજોની મદદ માંગી, અને તેમની સાથે ૧૭૭૫માં સુરત આગળ સંધિ કરી.

જેથી અંગ્રેજોને મદદ કરવા બદલ મુબઇની ઉત્તરે સલાસેટ, સુરતની વસાઈ, અને મુબઇની આસપાસની કેટલીક જગ્યા આપવા સંધિ ૧૭૭૫ એણે કબૂલ કીધું. રાધોબાને પૈશ્વાની ગાદીએ બેસાડવાને અંગ્રેજોએ કર્નલ કીટિંગને મોકલ્યો, જેણે ૧૭૭૫માં મરેઠાઓને માઢી નહીં.

આરાસની આગળના આરાસના મેદાનમાં હરાવ્યા. વોરન હેસ્ટિંગ્સે લડાઈ ૧૭૭૫. આ કામ ધણું જોખમ ભરેલું જણીને ૧૭૭૬માં ૬૫૦૦ પૈશ્વા

પુરધરનું માધવરાવ નારાયણની તરફથી સ્કારામ બાપુ અને નાનક લલનામુ ૧૭૭૬ ફેબ્રુઆરી સાથે પુનાથી આસરે ૨૪ મેલ દૂર પુરધર આગળ સંધિ કરી, જેથી અંગ્રેજોને માત્ર સલાસેટ મળ્યું.

વિમલ હુલું કરેલું.—અંગ્રેજો પાસેથી સલાસેટ પાછું લઈ લેવા.

અને તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢવાને પુનામાં પેશ્વા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે મળી જઈ કાવત્રાં કરતો જણાયો, ત્યારે હેસ્ટિંગ્સે રાધોબાને પેશ્વા કબુલ કરી તેને પુનાની ગાદીએ બેસાડવાને લગાઈ પ્રગટ કરી.

મુંબઈથી કર્નલ કોક્ષનની સરદારી નીચે એક લશ્કર પુના તરફ મોકલવામાં આવ્યું, પણ તે તલેગામ આગળ ૧૭૭૯ માં તલેગામની તદ્દન હારી ગયું, તેથી વડગામ આગળ સંધિ થઈ; એમાં ૧૭૭૯. વડગામની સંધિ ૧૭૭૯. એવો કરાર થયો કે ૧૭૭૩ પછીથી મરેઠાઓની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ લીધી હોય, તે પાછી આપવી, એટલે કે અંગ્રેજોએ સાલસેટ આપી દેવો.

બોરન હેસ્ટિંગ્સે આ સંધિ કબુલ રાખી નહીં, અને તુરત કર્નલ ગોડાઉને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો. ગોડાઉં સુરત ગયો, ત્યાંથી આગળ વધી ડભોઈ તથા અમલવાદ જતી લીધાં, અને ૧૭૮૦માં સિંચિયા, હોલકર અને પેશ્વાના લશ્કરને હરાવ્યું. એજ વરસે કર્નલ પોપહેમે કાલપીની ઉત્તરે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર સર કર્યાં. આ સાલનાઈની હારથી જ્યારે નિઃશ્રામ અને હૃદયમ્મી પેશ્વાની મદદે જવા સલાહ ૧૭૮૨. તૈયાર થયા, ત્યારે અંગ્રેજોને સલાહાઈ આગળ ૧૭૮૨માં સલાહ કરવી પડી.

સલાહખાઈની સલાહની સરતે—૧. અંગ્રેજોએ માધવરાવ નારાયણને પેશ્વા કબૂલ કરવો.

૨. પેશ્વાએ રાધોબાને ૨૫,૦૦૦ રૂપિયાને મદદિયા આપવો, અને તેની મરજીમાં આવે ત્યાં રહેવા દેવો.

૩. પુરંધર આગળ તદ્દનામું ચયા પછીની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ જીતી લીધી હોય, તે પાછી આપવી.

૪. અંગ્રેજ તથા પૈદુશીઝ શિવાય બીજા પુરોપીયનોને મરેઠી રાજ્યમાં રહેવા દેવા નહીં.

૫. વડગામની સંધિ વખતે સિંધિયાએ અંગ્રેજોની સારી સેવા બજાવી તેથી તેને હારજ આપવું.

અખ ૩ બે.

ગૃહસૂરનો બીજો વિમલ ૧૭૮૦—૧૭૮૪.

વિમલના કારણ—૧. જ્યારે મરેઠા લોકોએ હૈદરને ૧૭૭૨ માં ચેરકુલીની લડાઈમાં હરાવ્યો, ત્યારે તેણે ૧૭૮૬ની મદાસની સંધિ પ્રમાણે

+ ડભોઈ—બરોડાથી ૧૮ મેલ દૂર. * સાલખાઈ—ગ્વાલિયરની પ્રાંતે.

અંગ્રેજોની મદદ માંગી; પણ અંગ્રેજોએ તેને તે આપી નહીં તેથી હૈદર
ખળો ગુસ્સે થયો.

૨. ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ સળંગયાથી અંગ્રેજોએ ૧૭૭૮માં
પોન્ડિચરી છત્તી લેઈ ૧૭૭૮ માં જ્યારે માહી લીધું, ત્યારે હૈદર એમ કહી
તેમની સામે થયો કે માહી મારા રાજ્યનો ભાગ છે.

અંગ્રેજોએ જ્યારે તેનું કાંઈ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે હૈદર ૯૦ હજાર
માણસનું એક લશ્કર લઈ શ્રીરંગપટ્ટણથી નિકળ્યો, અને
હૈદરે કર્ણાટક કુલુદક છત્તી લઈ મદ્રાસથી ૫૦ મૈલ દૂર કુલુવરમ આગળ
છટ્યું ૧૭૮૦. ધસી આવ્યો; અ વખતે તેની ઉમ્મર ૭૮ વરસની હતી.

૧૭૮૦—કર્નલ ખેલીનો પરાજય.—કર્નલ ખેલી ૨,૮૦૦ માણસ
લઈ ગતર જવા નિકળ્યો, અને હૈદર મનો, જે અંગાળાની લડાઈમાં
પ્રખ્યાત થયો હતો, તેના લશ્કર સાથે મળી જવાનો હતો; પણ તે મળી
જાય તે પહેલાં હૈદર પોલીશોરની (પેલી) લડાઈમાં હરાવી તેને અને
તેના ૨૫૦ માણસોને જાંધીવાત કીધા. જે ફ્રેન્ચ લોકો
જો પોલીશોરની વચ્ચે પડ્યા નહોત તે જાંધીવાતોને દુશ્મનોએ કાપી
નાંખ્યા હોત કર્નલ ખેલીની હાર થયાથી, હૈદર મનોને
પોતાના લશ્કર સહિત મદ્રાસ તરફ પાછું ફરવું પડ્યું.

હૈદરે આ માહા સમાચાર સાંભળતાં જ ગયલી આમર પાછી
મેળવવાને મોટી તૈયારી કરવા માંડી, અને ત્રણ અઢવાડિયામાં એક મોટું
લશ્કર ભેળું કરી તેની સરદારી અંગાળાના સેનાપતિ સર આયર ફૂટને
આપી મદ્રાસ મોકલ્યો. હૈદરે ૧૭૮૧ માં આર્કટ પર ઘેરો ઘાલ્યો, અને
જ અઢવાડિયામાં તે છત્તી લીધું.

ફૂટ મદ્રાસથી નિકળી દુશ્મનોના થળા દિશા છત્તી લીધા, પણ
ચિલામખમ + લેતાં હાર ખાધી. હૈદર ફૂટને એક સખત હાર
વિલામખમની આપવાના પિચારથી તેની સામે પોતાનું મોટું લશ્કર લઈ
લડાઈ ૧૭૮૧. ગયો. જાનનેતાં સૈન્યો પોર્ટોનોચો x આગળ સામસામે થયાં
પોર્ટોનોચોની અને જોકે ફૂટના લશ્કરની સંખ્યા ઘણી નહોતી હતી
લડાઈ ૧૭૮૧. તોપણ તેણે હૈદર ઉપર પૂરું જય મેળવ્યો. આ લડાઈમાં
હૈદરનાં ૧૦ હજાર માણસ નાશ થયાં, ૧૭૮૧.

હૈદરે એક ખીચું નહાતું લશ્કર પોલીશોરની સરદારી નીચે
મોકલ્યું, અને તે ફૂટના લશ્કર સાથે મળી ગયું, પોલીશોરનું મેદાન

પોલીશોરના રાત્રી પશ્ચિમે કુલુવરમથી પાસે + ચિલામખમ-પોન્ડિચરીની
દિશાએ ૩૫ મૈલ પર x પોર્ટોનોચો—પોન્ડિચરીની દિશાએ ૩૨ મૈલ પર.

લક્ષ્મીનારન જેમાં કર્નલ ગેલીનો પરબલ થયો હતો ત્યાં ૧૭૮૧ માં
સપ્ટેમ્બર ૧૭૮૧ હૈદર કરીથી કુટલા લશ્કર સામે લડ્યો હૈદરનાં બે ડે
ખેલ)

૨,૦૦૦ માણસો માર્યા ગયાં તોપણ કુટલી પૂર્ણ જય મેળવી

શોહિંગરની શકાયો નહીં. ત્યાર પછી તુરબ શોહિંગર આગળ ખીચ
સપ્ટેમ્બર ૧૭૮૧ એક મોટી લડાઈ થઈ જેમાં હૈદર તબ્દ હારી ગયો.

અગ્રેજ અને ડચ લોકો સાથે લડાઈ સળગ્યાથી ડચ લોક હૈદરને
મદદ આપવા તૈયાર થયા; પણ કમ્પનીનાં લશ્કરે તેમના સંસ્થાનો ઉપર
નકામ હાવી, અને નિઃશપ્તમ તથા સિંહલદીપમાનું ત્રિકોમાલી છત્રી
લીધાં, ૧૭૮૨.

હૈદરઅલી આટલી દાર ખાત્રા છતાં હિમ્મત હાર્યો નહીં, અને
લડવા માટે તેણે પાછી તૈયારી કરી.

કર્નલ બ્રેથેરનો પરબલ ૧૭૮૨—કર્નલ બ્રેથેર એક નહાતા
લશ્કર સહિત તાબેરમાં છત મેળવતો હતો, પણ હૈદરના દીકરા ટીપુતા
બેદુઓના કહેવાપર ભરેલાં રાખતાં ફરી ગયો અને દશમણા લશ્કરથી એ
ધેરાઈ ગયો, જેથી એને આખરે તાબે થયાની જરૂર પડી આ વખતે પણ
કેન્ય લોકો વચ્ચે પડ્યા, અને પકડાએલાઓના છત અચાગ્યા.

હૈદર મલગાર કિનારાપર તેલિચરિને ઘેરા ઘાતવા એક
તેલિચરિના
નાયર લોકોની લશ્કર મોકલ્યું, પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ એ લશ્કર સામે
ખડાઈડી.

ધણી બહાદુરીથી ટકાવ કર્યો, અને મુંગમથી મદદ મળતાંજ
હૈદરનાં લશ્કરપર ઘસારો કરી તેનાં ૧,૨૦૦ માણસોને કેદ પકડ્યાં, ૧૭૮૨.

હૈદર મરણ હૈદર ઇ. સ. ૧૭૮૨માં ૮૦ વરસની વયે ચિનોડમાં
પારંગે ૧૭૮૨ મરણ પામ્યો. એ અભણ અને ક્રૂર હતો, પણ હિમ્મતી
અને કદ મનનો હોવાથી લાખો વખત સુધી એણે આ મેટી પદ્ધતિ ભોગવી
પૂર્નિયા અને હૈદરના મરણના સમાચાર પૂર્નિયા અને કૃષ્ણરાવ નામના
કૃષ્ણરાવ. એના એ કારભારીઓએ છુપાવી રાખ્યા, અને ટીપુ જે ૬૦૦

મેલ દૂર મલગાર કિનારે હતો તેને છપી ખબર આપવાથી તે ક્રોધાળે ત્યાં
ગયો. હૈદર મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પાસે ૧ લાખ માણસોનો ફોજ, ૩ કરોડ
રૂપિયા, અને પુષ્કળ ઝવેરાત હતું. આ સંધેળોનો ટીપુ ધણી થયો, અને
તેના ખાપની માફક અગ્રેજો સામે લડવા તૈયાર થયા.

૧૭૮૨માં તે એકદમ પશ્ચિમ કાંઠે ગયો. મેજર એગિંગ્ટને
પનિયાનીની લડાઈ ૧૭૮૨. કાલિકટ છતી લીધું, અને કેન્ય લોકોની મદદ સહિત ટીપુ

૧ શોહિંગર—મદ્રાસની પશ્ચિમે.

તેની સામે આવે છે એમ સાંભળતાં જ પનિયાનીમાં પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. ટીપુ તેની સામે લડ્યો, પણ તેમાં એણે સખત હાર ખાધી.

જેનરલ મેથ્યુ- જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય—૧૭૮૩માં જેનરલ સનો પરાજય મેથ્યુસે મહેસૂરમાં બેડોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; આથી ૧૭૮૩.

ટીપુ પોતાનું સધળું લશ્કર લઇ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લાને ઘેરી લાલ્યો. મેથ્યુસ તથા તેના લશ્કરને વગર ઇજા કરવે જવા દેવાની સરત કરી તેને તાબે થવા કહ્યું. જ્યારે મેથ્યુસે કંઈ ઉપાય ન મળવાથી તેમ કર્યું અને તે કિલ્લો ટીપુના હાથમાં આવ્યો, ત્યારે આ દગલબાજે તે બધાને ધણી કૂરીતે મારી નાંખ્યા, ૧૭૮૩.

માંગેરની ૧૭૮૪માં ટીપુએ પાછી મલબાર કિનારે માંગેરપર ચઢાઇ સલાહ ૧૭૮૪. કરી. પણ આઠ અઠવાડિયાં સુધી કર્નલ કેમ્પબેલે તેનું બહાદૂરીથી સંરક્ષણ કર્યું. એટલામાં ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થવાથી ફ્રેન્ચ લોકો ટીપુને છોડી ગયા; અને કર્નલ કુલર્ટને છેક મહેસૂરપર લશ્કર લઇ ચઢી ગયો, ત્યારે ટીપુએ અંગ્રેજો સાથે માંગેર મુકામે તહનામું કર્યું, ૧૭૮૪.

સલાહની સરતો—૧. ટીપુએ અંગ્રેજ તરફના સધળા કૌદીઓને છોડી દેવા.

૨. દરેક પક્ષવાળાએ આ લડાઇની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.

બાબ ૪ થી

મહેસૂરનો ત્રીજો વિગ્રહ ૧૭૯૦—૧૭૯૨.

વોરન હેસ્ટિંગ્સ પછી ૧૭૮૬ માં લોડ કોર્નવેલિસ લોડ કોર્નવેલિસ ગવર્નર જેનરલ થઇ હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો. એને લડાઇ ૧૭૮૬-૧૭૯૩. ટંડાથી દૂર રહી સમાધાનીથી રાજ્ય ચલાવવાને સૂચના થઇ હતી, પરંતુ ટીપુના જીલમ અને આડી વર્તણૂકને લીધે એને તેની સાથે પાછી લડાઇ કરવી પડી.

ટીપુએ અંગ્રેજો સાથે સંધિ હોવાથી પોતાનું ધાતકીપણું કેનેડા અને કુર્ગના* લોકોપર ચલાવ્યું અને ત્યાં બે ચઢાઇઓ કરી એક લાખ રહેવાસીઓને બંધીવાન કરી તેમને જોર જીલમથી મુસલમાન કર્યું. એમને આ સગ કરવાનું કારણ એ હતું કે જ્યારે અંગ્રેજ અને હંદુ વચ્ચે લડાઇ ચાલી હતી, ત્યારે તેઓ હંદુની જીસરીમાંથી નિકળી જઇ સ્વતંત્ર થયા હતા. અરેઠા અને

પનિયાની—મલિકની નેશનલે ૩૬ મલ ૫૨.

૧૦ મલ.

નિઝામે ટીપુનું જોર તોડી નાંખવાને તેના રાજ્યપર ચઢાઈ કરી, પણ તેમાં તેઓ જય પામ્યા નહીં. આ ક્રિતેહથી કુત્તાઇ જઈને ટીપુએ મલબારના નાયર લોકોની ઉપર ચઢાઈ કરી તેમને જોર જીલમથી મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરાવ્યો; અને જ્યારે તેમનામાંના કેટલાક ત્રાવણકોર નહાસી ગયા, ત્યારે ટીપુએ ત્યાં ચઢાઈ કરી—૧૭૮૯, પણ ત્યાં એની સખત હાર થઈ. પણ મલિનામાં એ પાછું એક મોટું લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો, ૧૭૯૦; પણ ત્રાવણકોરનો રાજા થોડાંક વરસપર અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો હતો, માટે લોર્ડ કેર્નવોલિસે ટીપુને એ કામથી હાથ ઉઠાવવાને સમગ્નવ્યો. ટીપુએ જ્યારે તેની કાંઈ દરકાર કરી નહીં, ત્યારે એને લડાઈ કરવી પડી.

વિગ્રહનાં કારણ.—૧. ૧૭૮૪માં માંગ્લોર મુકામે સલાહ થઈ હતી તોપણ ટીપુ અંગ્રેજો સામે લડવાની તૈયારી કરતો હતો.

૨. ત્રાવણકોરનો રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર હતો, તેના ઉપર અંગ્રેજોના ના કહેવા છતાં ટીપુએ ચઢાઈ કરી.

અરિકેરાની લ— લોર્ડ કેર્નવોલિસે નિઝામ અને મરેઠાને પોતાના ડાહ ૧૭૬૧. પક્ષમાં લીધા, અને પોતે એક મોટું લશ્કર લઈ ટીપુનાં રાજ્યમાં કુચ કરી મેંગ્લોર જાણે મારી લઈ લાવું. ટીપુ તુરત ત્યાં લડવા ગયો, પણ ૧૭૯૧માં શ્રીરંગપટણથી થોડે દૂર અરિકેરાની લડાઈમાં તે હારી ગયો. લોર્ડ કેર્નવોલિસ આ તકનો લાભ લઈ સીધો શ્રીરંગપટણ પર આવ્યો, પણ ખોરાક ઘટી જવાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું.

સિમોગા જતું બીજી તરફથી હાઈલી અને લિટલ નામના સરદારોએ ૧૭૬૧. શ્રીરંગપટણની વાયવ્ય દિશાએથી સિમોગા અને બીજી જગ્યાએ હતી લીધી,—૧૭૯૧.

૧૭૯૨ માં લડાઈની સંવળી તૈયારી કરીને લોર્ડ કેર્નવોલિસે પાછા શ્રીરંગપટણ પર ચઢાઈ કરી. એની મદદે આસાદઅલીની સરદારી નીચે નિઝામનું લશ્કર અને હરીપતંતની સરદારી નીચે મરેઠા લશ્કર આવ્યાં હતાં. બીજી બાજુએથી જેનરલ એગરફોર્મી અને કુર્ગના રાજા, જેને ટીપુએ બંધીખાને નાંખી ઘણું દુઃખ દીધું હતું, તે બન્ને કેર્નવોલિસના લશ્કર શ્રીરંગપટણની સાથે મહા મુશીબતે મળી ગયા. આથી ટીપુ હિમ્મત સલાહ ૧૭૯૨. હારી ગયો, અને શ્રીરંગપટણ આગળ કેર્નવોલિસની કહેલી સખત સરતો કબુલ રાખી સલાહ કરી. ૧૭૯૨.

સલાહની સરતો—૧. ટીપુએ અંગ્રેજો અને તેમના મદદગારોને પોતાનું અર્ધું રાજ્ય આપવું.

૨. કુર્ગના રાજાને તેનો મુલક પાછો આપવો અને ત્રાવણકોરના અને અંગ્રેજો સાથે દોરતી રાખનાર બીજા રાજાઓને એણે ઉપદ્રવ કરવો નહીં.
૩. લગાઇના ખરચ બદલ ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપિયા આપવા.
૪. ઉપલી સરતો પુરી થાય ત્યાં સુધી એણે પોતાના બે દીકરા અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવા.

છ વરસ પછી જ્યારે ઉપલી સરતો પૂરી થઇ ત્યારે દીપુના બન્ને દીકરાઓ પાછા તેમના આપ પાસે મોકલવામાં આવ્યા હતા. લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૯૩માં વિલાયત ગયો તેની જગ્યાએ સર જોનશોર (૧૭૯૩-૧૭૯૮) ગવર્નર જનરલ નિભાવ્યો. એણે લગાઇ ટંટાથી દૂર રહી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. ૧૭૯૭માં અયોધ્યાનો નવાબ મરણ પામ્યો, તેની જગ્યાએ વઝીર અલી નવાબ થયો; પણ તે હકકદાર વારસ નથી એવું માલમ પડવાથી તેની જગ્યાએ અસોફદોલાના બાઇ સાદતઅલીને સર જોનશોરે નવાબ કબુલ કરી આદીએ ખેસાડ્યો, ૧૭૯૮. આ કામ માટે કમ્પનીને ૧૨ લાખ રૂપિયા મળ્યા.

બાળ પ મો.

મહેસૂરના થાથા વિગ્રહ ૧૭૯૮-૧૭૯૯.

દીપુ મોરંગપટણ આગળની સલાહથી ધણો નયજો થઇ ગયો ખરો, પણ તે વશ થયો નહતો. સલાહ થઇ ત્યારથી તે અંગ્રેજોપર કડું વેર રાખી જાની તૈયારીઓ કરતો ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકોની લોર્ડમેન્ટિંગ્ટન મદદ વાસ્તે છુપો કાગળ પત્રનો વ્યવહાર ચલાવવા લાગ્યો. ૧૭૯૮-૧૮૦૫. તે એટલે સુધી કે ૧૭૯૯ માં ફ્રાન્સના વિખ્યાત નેપોલિયન બોનાપાર્ટે પોતે એને મદદ આપવાને એક કાગળ લખ્યો. આ જોઇ ગવર્નર જનરલ લોર્ડ મેન્ટિંગ્ટને તેને આથી હાથ ઉઠાવવાને એક એલચી મોકલ્યો, પણ દીપુએ તેનું અપમાન કરી તેને પાછો કાઢ્યો, તેથી લગાઇ પ્રગટ થઇ.

વિગ્રહનું કારણ—દીપુએ અંગ્રેજોને તેના રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢવાને ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ માંગી અને તેને સમજાવવા મોકલેલા એલચીનું અપમાન કર્યું.

લગાઇની સઘળી ગોઠવણ મદ્રાસમાં થઇ. ૨૦,૮૦૦ માણસનું એક લશ્કર બેગું થયું, તેની સાથે મિરઆલમની સરદારી નીચે ૨૦,૦૦૦ માણસનું નિઝામનું લશ્કર આવી મળ્યું; એ લશ્કરની સરદારી કર્નલ લેલેરિસ ને પાછળથી કયુક આફ લેલિંગ્ટન થયો તેની આપી.

મુંબઈથી એક ખીજાં ન્હાનાં લશ્કરે ખીજાં છુટાં પડેલાં બે ન્હાનાં લશ્કર સાથે મળી દીપુનાં રાજ્યમાં દૂચ કરી. આ લશ્કરનો સહાસિર અને સરદાર જેનરલ રેટ્ઝર્ટ હતો, અને આ સધળાં લશ્કરનો માલ્લેલીની સેનાપતિ જેનરલ હેરિસ હતો. પેટેલી લડાઈ ૧૭૯૯ માં લડાઈ ૧૭૯૯. સહાસિર (સીડસ) આગળ થઈ જેમાં જેનરલ રેટ્ઝર્ટ દીપુનો પરાજય કર્યો. ખીજા મોટી લડાઈ માલ્લેલી આગળ તેજ વરસમાં થઈ, જેમાં હેરિસે તેને હરાવ્યો. આ લડાઈમાં દીપુનાં ૧,૦૦૦ અને અંગ્રેજોનાં માત્ર ૬૯ માણસ માર્યા ગયાં.

જેનરલ હેરિસ હવે એકદમ શ્રીરંગપટણ ઉપર ધસી ગયો. દીપુ આ જોઈ ધણો નિરાશ થયો, અને સલાહ કરવા માગી, પણ શ્રીરંગપટણની હેરિસે એક કરોડ રૂપિયા બે દિવસમાં દીપુએ આપવા તથા તેના ચાર દીકરા અને ચાર સરદાર આગળમાં આપવા એવી ધણીજ સખત સરતો તેની આગળ મૂકી તેથી તે ત્યાંથી પાછો ગયો, અને લડાઈ ચાલુ કરી. જેનરલ જે

જેને ચાર વરસ સુધી દીપુએ શ્રીરંગપટણમાં બંધીખાને રાખ્યો હતો તે લશ્કર લઈ શહેરમાં છુટી ગયો અને થોડા વખતમાં તે શહેર છૂટી લીધું. દીપુ બહાદુરીથી પોતાના શહેરનો બચાવ કરતાં માર્યો ગયો. દીપુ મરણ પામ્યો ૧૭૯૯. એટલી લામ્બ ધણા દમામથી લાલચાગ જે હૃદયે બંધાયો હતો, ત્યાં ઘાટવામાં આવી હતી.

મહેસૂર અંગ્રેજો જીત્યા પછી, પણ તેઓ તે સધળી જગ્યાના ધણી થયા નહીં. મહેસૂરનો થોડો ભાગ તેમન બાકી. મદદગાર નિઝામને આપ્યો; કેનડા, કોષ્ટમબેદુર, * વાઘનાદ

અને ખીજા થોડીક જગ્યા પોતે રાખી અને થોડોક ભાગ જે હિંદુ રાજા કનેથી હૈદરે રાજ્ય લઈ લીધું હતું તેના વારસ કૃષ્ણરાજને આપ્યો. કૃષ્ણરાજ માત્ર પાંચ વરસનો બાળક હતો. અને ધણી ગરીબી હાલતમાં તે કોષ્ટ ગામડાંમાં રહેતો હતો. કૃષ્ણરાજ ન્હાની વયનો હોવાથી પૂર્નિયા, જે પ્રધાન પૂર્નિયા. હૈદરના વખતમાં પ્રધાન હતો તેણેજ લાંબો વખત સુધી પ્રધાન

તરીકે આ રાજ્યનો કારોબાર સારી રીતે ચલાવ્યો. ઉમરે પુગતાં કૃષ્ણરાજે તેના પ્રધાન પૂર્નિયાને કાઢી એલી રાજ્ય કારબાર એવો તો અરાજ રીતે ચલાવ્યો કે ૧૮૩૨માં લોર્ડ બેન્ટિનકે સધળો હક તેની પાસેથી લઈ લીધો અને રાજ્ય અંગ્રેજ આશરા તળે રાખી ૧૮૮૧માં તેના દત્તક

* સહાસિર અને માલ્લેલી—શ્રીરંગપટણથી આસરે ૩૦ મેલ પર.
* નીલગિરિની પાસે.

આમરાજે ક્રોને સ્વાધીન કર્યું.

સિકંદ્રાબાદમાં જે અંગ્રેજ લશ્કર હતું તેનો પગાર નિકામથી નિકામ સાથે આપી શકાયો નહીં, તેથી તેણે મહેસૂરનો મંજેલો ભાગ તહનાસુ ૧૮૦૦. અંગ્રેજોને પાછો આપી દઇ પોતાનું દેવું પતાવ્યું.

ઉમદત-અલ-ઓમરાવ (મહમદઅલીના પુત્ર) ના મરણ પછી તેનો દીકરો અલીહુસેન નવાબ થયો; પણ દીપ્ત સાથેના તેના આપના કાર્યાટક ખાલ- કાવત્રાં અંગ્રેજ લોકોને માલમ પડવાથી તેઓએ તેની સાથે સાંધ્યું ૧૮૦૧. સખત સંધિ કરવા માંગી જે તેણે કબુલ કરી નહીં. આ ઉપરથી તેઓએ તેના પિત્રાઇ ભાઇ અબ્દુલ્લાને નવાબ કબુલ કરી ખરચ બાદ કરતાં મહેસૂલનો પાંચમો ભાગ તેને આપવાની બોલીએ તેનો આખો મુલક લઇ લીધો, ૧૮૦૧.

બાબ ૬ કો. ૧.

મરઠા સાથે બીજો વિમલ ૧૮૦૨-૧૮૦૩.

આ વખતે ગ્વાલિયરનો સિંધિયા હાલતરાવ અને ધન્દોરનો હોલ્કર જસવંતરાવ બન્ને જણા ઝગડતા ભોગવવાને માંહોમાંહે લડતા હતા; એમાં હોલ્કરને જય મળતો નહોતો, કારણ કે પૈશ્વા સિંધિયાનો પક્ષ લેતો હતો. આથી ઇ.સ. ૧૮૦૧માં હોલ્કર એક લશ્કર લઇ એકદમ પુના ઉપર ચઢી આવ્યો, અને ત્યાં આગળ પૈશ્વાને હરાવ્યો. બાહુરાવ પૈશ્વા ન્હાસી વસાઇ ગયો, અને ત્યાં પોતાની ગાદી પાછી મેળવવાને અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૨માં સંધિ કરી.

વસાઇની સંધિ—૧. પૈશ્વાએ પુનામાં અંગ્રેજની જાવણી નાંખવા દેવી, અને તેના ખરચ માટે વરસ દહાડે ૨૬ લાખ રૂપિયા આપવા.

વસાઇની સં- ૨. એણે પોતાના રાજ્યમાં અંગ્રેજો સાથે દુસ્મનાઇ થિ ૧૮૦૨. રાખનાર કોઇપણ યુરોપીઅન પ્રજાને રહેવા દેવી નહીં.

૩. મુરત અને તેની આસપાસની જગ્યા, જે આ વખતે અંગ્રેજોના હાથમાં હતી, તેના ઉપર પૈશ્વાએ કંઇપણ દાવો કરવો નહીં.

૪. પૈશ્વાએ અંગ્રેજોનો વિશ્વાસુ મિત્ર થઇ રહેવું.

વિમલનાં કારણ—૧. હાલતરાવ સિંધિયા અને વરાહનો રમુજ બોંસલે વસાઇની સંધિ વિરૂદ્ધ થયા, અને તે તેઓએ કબુલ કરી નહીં, તેથી અંગ્રેજોને તેમની સામે લડવું પડ્યું.

૨. હોલ્કર જે પુનામાં હતો તેને ખહાર કાઢી પૈશ્વાને ગાદીએ બેસાડવા માટે અંગ્રેજોએ લશ્કર મોકલ્યું.

જેનરલ વેલેસ્લિ અને સિટવનસનની સરદારી નીચે જે મોટાં લશ્કર તૈયાર કર્યાં. હોલ્કર આ સાંભળી પુનાથી માંગવા નહાસી ગયો, અને ત્યાં લૂટ ફાટ કરવા લાગ્યો. આથી પેશ્વા નિર્વિદ્ધે પુનાની ગાદીએ બેઠો, પણ સિંધિયા અને રઘુજી ભોંસલે અંગ્રેજો સામે લડવાને તૈયાર થયા.

આ વખતે મરેડી રાજ્યનો વિસ્તાર દિલ્હીથી તે કાવેરી નદી સુધી, અને મહાનદીના મૂખ આગળથી તે ખંભાતના અખાત સુધીનો હતો.

એસેની લડાઈ ઇ. સ. ૧૮૦૩—લડાઈની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોએ ૧૮૦૩. અહમદનગર છૂટી લીધું, અને સિટવનસને ખજાલના હસ્ત કર્યું. આ પછી જેનરલ વેલેસ્લિએ મહેસૂરમાંથી આવીને મરેઠાનાં મોટાં લશ્કરને

એસે* આગળ હરાવ્યું, જેથી દોલતરાવ અને રઘુજી નહાસી ગયા.

ઇ. સ. ૧૮૦૩—કર્નલ સિટવનસને ખાનદેશમાં અશીરગઢ અને ખરાનપુર છૂટી લીધાં; લોડ લેકે કાનપુરમાંથી નિકળી અલિગઢ ખાખે મારી લઈ લીધું, અને ૨૮૧ તોપે કબજે કરી. એજ સરદારે પછી

અલિગઢની લ- સિંધિયાનાં મોટાં લશ્કર સામે દિલ્હી આગળ એક મોટી જીત ડાહ ૧૮૦૩. મેળવી દિલ્હી તાબે કર્યું, અને શાહ આલમ બીજો, જેને મરે-

દિલ્હીની લ- ડાહ ૧૮૦૩ દાઓએ કેદ કર્યો હતો, તે અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યાથી તેઓએ

તેને છુટો કરી સારું પેન્શન આપ્યું. દિલ્હીની લડાઈમાં

સિંધિયાની તોફરીમાં રહેલા કેટલાક ફ્રેન્ચ સરદારો પકડાયા. આમાં પણ આ લડાઈ પછી લેકે તરત જીતી લીધું. આ શહેરમાંથી પુષ્કળ ખજાનો મળ્યો જે સિપાઇઓમાં તેણે વહેંચી નાંખ્યો.

ભારવારીની ત્રીજી વખતે લોડ લેકે સિંધિયાનાં બીજાં લશ્કર સામે દૂધ લડાઈ ૧૮૦૩. કરી. આ લશ્કરનું નામ “દક્ષિણનું અજીત” લશ્કર હતું.

ભારવારી આગળ બન્ને લશ્કરો સામસામા થયાં, જેમાં સિંધિયાના અજીત લશ્કરનો પરાજય થયો.

આરગામની જેનરલ વેલેસ્લિએ એસે આગળ જીત મેળવ્યા પછી લડાઈ ૧૮૦૩. આરગામ* આગળ સિંધિયાનાં લશ્કરનો પાછો પરાજય કર્યો,

અને વરાડના રાખનો ગાવિલગઢ+ જીતી લીધો. રઘુજી ભોંસલે આ હારોથી ભાચાર થયો, અને તેણે અંગ્રેજો સાથે દેવગામ આગળ સંધિ કરી, ૧૮૦૩.

* ખજાના—આરગામમાંથી ૩૦ મેલ દૂર.

* એસે—પૂર્ણા નદી ઉપર અફરાબાદની પશ્ચિમે.

† અલિગઢ—આમ્રાની ઉત્તરે ૫૩ મેલ પર.

‡ ભારવારી—આમ્રાની વાયવ્ય કોણમાં ૭૩ મેલ પર.

* આરગામ—વરાડ પ્રાંતમાં. ગાવિલગઢ—એલિયપુરની વાયવ્ય

દિશાએ આશરે ૧૫ મેલ પર.

દેવગામની સલાહની સરતો—૧. રાજાએ કટક પ્રાંત, તેમજ વંધા નદીના પશ્ચિમ કાંઠાનો ભાગ, અને ગાવિલગઢ તથા તેની આસપાસની જગ્યા અંગ્રેજોને આપવી.

૨. નિઝામ અને પેશ્વા સાથે જે કાંઈ વાંધો હોય તેનો ચુકાદો અંગ્રેજો પાસે કરાવવો.

૩. અંગ્રેજો સાથે દુસ્મનાઈ રાખનાર કાંઈપણ પારકી પ્રજાને પોતાનાં રાજ્યમાં રાખવી નહીં.

સિંધિયાએ પણ કાંઈ બીજો ઉપાય ન મળવાથી અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૩માં સંધિ કરી. એ સંધિને સિરજીઅનગામની સંધિ ૧૮૦૩. નગામની સંધિ કહે છે.

સિરજીઅનગામની સલાહની સરતો—૧. ગંગા અને જમના નદી વચ્ચે આવેલો મૂલક, જોધપુર, બેધપુર, અને જોહાનવી ઉત્તરનો પ્રદેશ, તેમજ અહમદનગર, ભરૂચ અને ગેઢાવરી આગળનો કેટલોક મૂલક અંગ્રેજોને આપવો.

૨. અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ (નિઝામ, ગાયકવાડ, અને પેશ્વા) ઉપર કાંઈપણ રીતનો દાવો કરવો નહીં.

૩. પેશ્વા સાથે જે કાંઈ વાંધો હોય તેનો ચુકાદો અંગ્રેજો પાસે કરાવવો.

બાબ ૭ મો.

મરેઠા સાથે ત્રીજો વિચાર ૧૮૦૪—૧૮૦૫.

વિચારનાં કારણ—૧. હોલ્કરે પેશ્વાને પુનામાંથી નહસાડી મૂક્યો.

૨. હોલ્કરે કાંઈની દરકાર ન કરતાં માળવામાં લૂંટ ચલાવી.

જ્યાં સુધી હોલ્કરનું જોર નરમ પડે નહીં ત્યાં સુધી પેશ્વા, જે હાલ અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો હતો, તે નિર્ભયપણે ગાદીએ બેસવાનો નથી, એવો વિચાર કરી અંગ્રેજોએ તેની સામે લડવાને હવે તૈયારી કરી. હોલ્કર પાસે સિંધિયા અને વરાડના રાજાની નોકરી છોડી ગએલા સિપાઇઓ મળીને ૭૫,૦૦૦ માણસનું કંવાયત પામેલું ભસ્કર અને ૧૯૨ તોપો હતી.

કર્નલ મોન્સનની ૧૮૦૪.—લગાઈની સરઆતમાં હોલ્કરે કેટલીક જીતો હાર ૧૮૦૪.

મેળવી કર્નલ મોન્સન ચુકાદાની નાળમાં ઘેરાઈ ગયો અને તેને પોતાનો સઘળો સરસામાન મુકી દઈ નહાસવું પામું, જેથી તેનાં ધણા માણસો માર્યા ગયાં. આ હાર વડગામની સંધિ (૧૭૭૯)

‡ સિરજીઅનગામ—બેલિયપુરની પાસે

અથવા કર્નલ બેલીની હાર (૧૭૮૦) જેવી અંગ્રેજોનાં નામને દિલ્હી સગાડનારી હતી.

હોલ્કરે આથી પુલાઇ જઇ દિલ્હી ઉપર એકદમ હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ ઓકલ્ટોની અને બન્ને ધણી બહાદુરીથી તેનો ખચાવ કર્યો, જેથી હોલ્કરને સાત દિવસમાં ત્યાંથી પાછું ફરવું પડ્યું.

દીગ તથા ૩- ૧૮૦૪-જેનરલ ફ્રેઝર અને કર્નલ મોન્સને દીગઃ રાજાનાં ૧૮૦૪. આગળ હોલ્કરના સરકારનો પરાજય કરી તેની ૮૭ તોપો

સહ લીધી, જેમાંની ૧૪ તોપો કર્નલ મોન્સને શુક્રાંશની નાળમાં ખોદ દીધી હતી તે હતી. હોલ્કરે ફરકાળાદ- આગળ તેની ખીજ ફોજને સખત હાર આપી દીગગઢ છત્તી લીધી, અને પછી ૧૮૦૫ માં ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો કર્યો.

દીગગઢ અને ભરતપુરનો કિલ્લો ભરતપુરના જાટ

ભરતપુરના રાજા રણજીતસિંહનો હતો. તેણે આ સગાઇઓમાં હોલ્કરને કિલ્લાપર હુમલો ૧૮૦૫. મદદ કરી હતી, તેથી અંગ્રેજોએ તેના કિલ્લાઓ ઉપર હુમલો કર્યો. ભરતપુરનો કિલ્લો ધણો મજબૂત અને તેનો ઘેરાવો આશરે સાત કે આઠ મેસનો છે, એને ફરતી દિવાલ ધણી મજબૂત હોવાથી દેશી ભોકાનો એવો નિચાર હતો કે એ કોઈથી છત્તી શકાય એવો નથી.

હોલ્કરે એ કિલ્લાપર ચાર વખત હુમલો કર્યો, પણ

ભરતપુરના રાજાએ બહાદુરીથી તેનો ખચાવ કર્યો. આખરે હોલ્કર રાજા સાથે સં- પોતાની સઘળી જગ્યા ખોદા તે બધી રાજાએ પિ, ૧૮૦૫. અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.

સસાહની સરતોઃ—૧૮૦૫, -૧. ભરતપુરના રાજાએ અંગ્રેજોને ૨૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૨. હોલ્કર સાથેના સઘળા સંબંધ તોડી નાંખવો.

૩. દીગ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવું, અને જો રાજા અંગ્રેજોને મિત્ર થઇ રહે તો તે તેઓએ તેને પાછું આપવું.

હોલ્કરના ચંદોર* અને બલના† તેમજ ઉજ્જન, ઇંદોર અને આખો માળવા પ્રાંત અંગ્રેજોએ છત્તી લીધાં, તેથી હોલ્કર ધણો નિરાશ થયો, અને અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરવા તૈયાર થયો; પણ જ્યારે હોલ્કરના

* દીગ—આગ્રાની વાયવ્ય કોણે ૫૭ મેલ પર.

† ફરકાળાદ—અંજા નદીને પશ્ચિમ કાંઠે—અંજાથી ૬૦ મેલ પર.

‡ ભરતપુર—આગ્રાની વાયવ્ય કોણે ૩૦ મેલ પર.

* ચંદોર અને બલના—ઝારંગાળાદની વાયવ્ય દિશાએ ૮૭ મેલ પર.

સિંધિયા પાછો અંગ્રેજની સામે લડાઈ કરવા હોલ્કરનો મળતીઓ થયો (કારણ કે અંગ્રેજોએ જીતેલો ગ્વાલિયર તથા જોહદના રાજ્યનો ભાગ એને પાછો આપ્યો નહીં) ત્યારે લડાઈ પાછી ચાલુ થઈ.

લોર્ડ કોનવોલિસ ૧૮૦૫માં લોર્ડ મેનિંગ્ટન (લોર્ડ વેલેસ્લિ) સ્વદેશ ૧૮૦૫-૧૮૦૫. ગયો, જ્યાં એની સારી મોકરીને માટે એને વીસ લાખ રૂપિયાનું ધનમ મળ્યું; એની જગ્યાએ લોર્ડ કોનવોલિસ

ખીજવાર ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો એને લડાઈ કરવાથી દૂર રહી દરકોષ પ્રકારે સલાહસંપથી રાજ્ય ચલાવવા માટે મોકલ્યો હતો, પણ બે માસમાં એ ખતાનસ આગળ ગાજપુરમાં મરણ પામ્યો (૧૮૦૫), તેથી

ખીજો ગવર્નર જેનરલ નિમાઈ આવે તેટલો વખત તેની જગ્યાએ જોન્સનના વડા મેમ્બર સર જ્યોર્જ બાલોએ ૧૮૦૫-૧૮૦૭. રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો એણે લોર્ડ કોનવોલિસના વિચાર

પ્રમાણે ચાલીને સિંધિયા તથા હોલ્કર સાથે સંધિ કરી, જે એ બન્ને રાજ્યોને ઘણી ફાયદાકારક હતી.

સિંધિયા સાથે

ખીજવાર સંધિ

૧૮૦૫.

૧૮૦૫—સિંધિયા સાથે સલાહની સરતો:—

૧. ૧૮૦૩માં સિરજયંગનગમ આગળના કરેલા કોલકાર સિંધિયાએ બહાલ રાખવા.

૨. સિંધિયાને ગ્વાલિયર અને જોહદના રાજ્યનો ભાગ પાછો આપવો જસવંતરાવ હોલ્કર પગલ નહાસી ગયો હતો, ત્યાં તેણે અંગ્રેજો સામે લડવાને શીખ લોકની મદદ માગી, પણ જ્યારે તેની ધારણા પાર પડી નહીં, ત્યારે આખરે તેણે પણ ખિયાસ નદીને કાંઠે રાયપુરઘાટ આગળ સંધિ કરી.

હોલ્કર સાથે

સંધિ ૧૮૦૫

૧૮૦૫—હોલ્કર સાથે રાયપુરઘાટની સલાહની સરતો:—

૧. હોલ્કરે અંબળ નદીની ઉત્તર તરફની જગ્યા પર કંઈપણ દાવો કરવો નહીં.

૨. હોલ્કરે કાંઈ ખીજ ચુરોપીઅન પ્રજાને પોતાનાં રાજ્યમાં રાખવી નહીં.

૩. હોલ્કરના સઘળા જીતેલા મુલકો અંગ્રેજોએ એને પાછા સ્વાધીન કરવા સર જ્યોર્જ બાલોની આવી રાજ્યનીતિથી દેશીઓમાં અંગ્રેજો વિષે

† જોહદ—ગ્વાલિયરની ઉત્તરે ૨૩ મૈત્ર પર.

સારો વિચાર રહ્યો નહીં; અને જેપુર, જુદી અને બીજા રજપૂત રાજાઓ, જેઓએ અંગ્રેજોના મિત્ર બધ લડાઈની વખતે સારી મદદ કરી હતી, તેમની ઉપર જ્યારે સિમિયા અને હોલકરે ચઢાઈ કરી ધણો જુલમ ગુનગ્યો, ત્યારે અંગ્રેજો તેમને બચાવવાને વચ્ચે પડ્યા નહીં, તેથી દેશી રાજાઓના મન ધણાં ખાટાં થયાં.

૧૮૦૬—સર જ્યોર્જ બાલોની કારકીર્દિમાં દેશી સિપાઈઓએ વેલોરમાં જાંડ કર્યું. આ જાંડનું કારણ એ હતું કે તેમને ચોકસ ઘાટની પાવડી ધાલવાનો તેમજ દાદી મુજબ એકસરખાં રાખવાનો નેત્રોરમાં જાંડ તથા કપાળપર ટીળું નહીં કરવાનો હુકમ થયો હતો, જે

૧૮૦૬. તેમને પસંદ પડ્યો નહીં. જાંડનું ખરું કારણ તો એવું ધારવામાં આવે છે કે ટીપુના બે દીકરા જેમને વેલોરમાં નજરંદા રાખ્યા હતા, તેઓએ સિપાઈઓને ઉશ્કેર્યા દેશી સિપાઈઓએ પોતાની છાવણીમાંથી બહાર નિકળી ૧૧૩ યુરોપીયનેને કાપી નાંખ્યા. કર્નલ ગિલેસ્પિ જે ૧૬ મેલ દૂર આફંટમાં હતો તેણે તુરત આવી એ જાંડ બેસાડી દીધું; અને જ્યારે પાછો સંઘળો બહોળસ્ત થયો ત્યારે ટીપુના દીકરાઓને કલકત્તે મોકલાવ્યા. ૧૮૦૭માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જનરલ થઈ

લોર્ડ મિન્ટો આવ્યો, ત્યારે સર જ્યોર્જ બાલોને મદ્રાસનો ગવર્નર નિમ્મે. ૧૮૦૭-૧૮૧૩. જ્યાં તેણે છ વરસ અમલ ચલાવ્યો. અહીંયાં પણ એના મદ્રાસમાં

જાંડ ૧૮૦૭. “ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ” એટલે લશ્કરના સરદારોને તેમના સિપાઈઓને માટે તંબુ પૂરા પાડવા બદલ પૈસા મળતા તે ધારે રદ કર્યો તેથી લશ્કરમાં જાંડ ઉઠ્યું, જે જલદી સમી ગયું; પણ સેનાધિપતિ મેકડોવલ રાજનામું આપી વિલાયત ગયો.

બામ ૮ મો.

નેપાલ સાથેના વિમહ ૧૮૧૪—૧૮૧૬

લોર્ડ મિન્ટો પછી મોહરનો અલ્ જો પાછળથી મોહરનો અલ્ માકિવંસ જોડ હેસ્ટિંગ્સ થયો, તે ગવર્નર જનરલ નિમાયો. ૧૮૧૪-૧૮૧૩. એના વખતમાં નેપાલ સાથે લડાઈ સળગી. નેપાલના રહેવાસી ગુર્ખા લોકો ઇ. સ. ૧૭૬૭માં નેપાલના ધણી થયા તે વખતે તેમનો સરદાર ખુશુનારાયણ હતો. આ સરદારે સુવંસતી રાજા જે ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો તેને હરાવ્યો અને પોતે ગાદીએ બેઠો.

* જુદા—માળવાની હતારે. † નેલોર—મદ્રાસ પ્રેસિડેન્સીમાં આફંટ પાસે.

હતો પુત્રનારાયણનો વંશજ વિક્રમશાહ ૧૮૦૫માં ન્હાની વયે માદીએ બેઠો તેથી રાજ્યકારભાર શિમસિંહ નામનો સરદાર ચલાવતો હતો.

વિમલના કારણ:—૧. ગુર્ખા લોકે અંગ્રેજોના મુલક પર ચડી આવી લૂંટ ચલાવી.

૨. અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી રાખનાર ભોટવાળના જમીનદારને કંઈ કરી તેની જગ્યા તેઓએ લઈ લીધી.

૩. ૧૮ અંગ્રેજ અમલદારોને ભોટવાળમાં મારી નાંખ્યા.

અંગ્રેજોએ લશ્કરની ચાર ટુકડીઓ ગિલેસ્પિ, ઉડ, માલેં, અને ઓકટલોનીની સરદારી નીચે જૂદે જૂદે રસ્તેથી નેપાલમાં મોકલી; પણ કિંચા કુંગરા, ખરાય દવા, તેમજ ગુર્ખા લોકોની બહાદુરીને લીધે અંગ્રેજોને પહેલાં કાંઈ મોટો જય મળ્યો નહીં. વેસોરનું બંડ બેસાડી નાખનાર કર્નલ ગિલેસ્પિ કલંગા ઉપર હુમલો કરતાં માર્યો ગયો; જેનરલ ગિલેસ્પિ, ઉડ, માલેંએ જોટક ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ

માલેં અને ઓકટલોની થયો. જેનરલ ઉડ પૂર્વ તરફથી ગયો હતો, તે પણ હારી ગયો, અને તેનાં ઘણાં માણસો માર્યાં ગયાં. માત્ર કર્નલ મલ્હનની લડાઈ ઓકટલોનીએ ધણીજ મુશ્કેલીથી ૧૮૧૫માં મલ્હન ૧૮૧૫. જીતી લીધું.

ખીજ સ્વારી કર્નલ ઓકટલોનીનીજ સરદારી નીચે નેપાલમાં કરવામાં આવી. ગુર્ખા સરદાર અમીરસિંહ તેની સામે લડવા રામગઢ અને આવ્યો; પણ આખરે તે હારી ગયો, અને રામગઢ અને અહમોરાના કિલ્લા અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યા. નેપાલના રાજાએ હવે સલાહ કરવા માંગી, પણ અંગ્રેજોની સરત ધણી કઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબુલ કરી નહીં, અને

મકવાનપુરની લડાઈ ૧૮૧૬. ૧૮૧૬માં લડાઈ પાછી ચાલુ કરી, કર્નલ (હાલ સર ટેવિડ)

ઓકટલોની ગુર્ખા લોકો સામે મકવાનપુર આગલ લડ્યો, અને તેમના સરદાર સમશેરરાણાને બેવાર હરાવી રણજેરસિંહ

સરદાર પાસેથી હરિદરપુરનો કિલ્લો જીતી લીધો. આથી રાજાએ આખરે અંગ્રેજો સાથે સિગાઉલી આગળ સધિ કરી, ૧૮૧૬.

સિગાઉલીની સલાહની સરતો:—૧. અગ્નિ કાણુમાં સિંક્રિમ, કે જે રાજા રોકી બેઠો હતો, ત્યાંથી તેણે નિકળી જવું.

૨. નૈશ્વકાણુ તરફની કેટલીક જગ્યા રાજાએ અંગ્રેજોને આપવી.

• ભોટવાલ—અયોધ્યામાં.

આ બીજી સરતથી અંગ્રેજોને સિમલા, મસુરી, અને નૈનિતાલ નામની શીતળ ટેકરીઓ મળી.

બાબ ૯ મો

પિંદારા સાથનો વિચલ ૧૮૧૬—૧૮૧૭.

વિચલનું કારણ:—પિંદારા લોક અંગ્રેજ સરકાર તથા તેમના મિત્રોના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા અને ત્યાં તેઓએ ધણી કૂરતા વાપરી. આ લોક મૂળ મરેઠા લશ્કરના સિપાઇઓ હતા.

પિંદારા.

હોલકર અને સિંધિયાને અંગ્રેજો સાથે સંધિ થવાથી આ બાકુતી સિપાઇઓ વૂંટારાનો ધંધો કરવા લાગ્યા, જે ઉપરથી તેઓ પિંદારા કહેવાતા. તેઓ કાંઈ એક નાત જાનના નહોતા તેમનામાં હલકી વર્ણના હિંદુ તેમજ મુસલમાનો હતા. આ પિંદારાઓનું રહેઠાણ ભાગવામાં હતું અને તેમના સરદારો અમીરખાં, ચિતુ(છટ્ટ) અને ફરીમ હતા. ૧૮૧૬માં આ વૂંટારાઓને મેજર લેશિંગ્ટન અને મેકડોવલ સરદારનાં લશ્કરોએ ધણી હાનિ કરી તેમને વિખેરી નાખ્યા હતા, પણ તેઓ શાંત થયા નહીં હતા. આથી લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે ૧૮૧૭માં તેમનો નાશ કરવાને એક ધણું મોટું લશ્કર સરદારમસ હિરલોપની સરદારી નીચે મોકલ્યું. આ જોઈ અમીરખાં તુરત અંગ્રેજોની પક્ષમાં ગયો અને પોતાનાં લશ્કરનાં માણસોને નોકરીપરથી કાઢી મેલી પોતાનું લશ્કર તોડી નાંખ્યું, જેના બદલામાં અંગ્રેજોએ તેને કંઈક જગ્યા અમીરખાં. આથી ચિતુ અને ફરીમ હવે બધી તરફથી ઘેરાઈ ગયા. અને તેમનાં લશ્કરોનો નાશ થયો. ફરીમ અંગ્રેજોને શરણ આપી શાંત સ્વભાવનો જાગીરદાર થઈ બેઠો, અને ચિતુ જંગલોમાં નંદાસી ગયો, જ્યાં તેને વાઘે મારી નાંખ્યો.

બાબ ૧૦મો

મરેઠા સાથે થોથો વિચલ ૧૮૧૭—૧૮૧૮.

વિચલનું કારણ:—ન્યારે પેશ્વા અંગ્રેજોથી છૂટો થવાને હોલકર, સિંધિયા, અને લોંસલે જોડે જાની મસલત કરતો જણાયો, ત્યારે અંગ્રેજોએ તેની સાથે સખ્ત સરતોપર સંધિ કરવા માંગી, જેથી પેશ્વા સ્તબ્ધ ગયો.

ધ.સ. ૧૮૧૭માં બાજીરાવ પેશ્વાની દરબારમાં મોન્ટેગ્યુએલ્ફિન્સ્ટન રેસિડન્ટ નિભાયો હતો. બાજીરાવ અંગ્રેજોથી છૂટો થવાને હોલકર, સિંધિયા

અને ભોંસલે જેઠે જે જાની મસલત કરતો હતો તેની. અને ૧૮૦૨માં વસાઈ આગળ થયેલા કોલકરારો તોડી નાંખવાને લડાઈની તૈયારી કરતો હતો તેની આ રેસિડન્ટને ખબર હતી. આ ઉપરથી ૧૮૧૭માં પુના આગળ એક નવો પેશ્વા સાથેના પશ્ચ સમ્પત કોલકરાર પેશ્વા સાથે થયો જેથી (૧) ગાયકવાડ પુના આગળ સ્વતંત્ર થયો; (૨) પુનામાં વધુ લશ્કર રાખવાના ખર્ચ પેટે નવા કરાર ૧૮૧૭. અંગ્રેજોએ માળવા, ગુજરાત અને અહમદનગર સ્ત્રીમાં; (૩) રેસિડન્ટની પરવાનગી શિવાય બીજા રાજાઓ જેઠે વ્યવહાર રાખવો નહીં; અને (૪) પેશ્વાએ પોતાના પ્રધાન ત્રિંગળ ડેંગ્લેને રેસિડન્ટના સ્વાધીનમાં આપ્યો, એવા કરાવ થયા. આ સમ્પત સરતોથી પેશ્વા ઘણો ચીડવાઈ ગયો અને પિંદારા સામે અંગ્રેજોને મદદ આપવાને બહાને એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી રાખ્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંગળ ડેંગ્લે કોઈ હલકી વર્ણનો પુરૂષ હતો. અને તે અંગ્રેજો સામે દ્વેષ રાખતો હતો. જ્યારે ૧૮૧૩માં કુંદહસિંગરાવ ગાયકવાડને પેશ્વા સાથે માંગના લેણાનો વાંધો પડ્યો ત્યારે તેનો નિવેદા લાવવાને ગાયકવાડે પોતાના પ્રધાન ગંગાધર શાસ્ત્રીને પુને મોકલ્યો; પણ આ પ્રધાને તેને પંદરપુરમાં મારી નાંખાવ્યો.

૧૮૧૭—પેશ્વા તરફથી લડાઈની તૈયારી થતી જોઈને અંગ્રેજ રેસિડન્ટ પુના છોડી ખડકી* ગયો. આથી પેશ્વાએ ખડકી ઉપર ખડકીની લડાઈ હુમલો કર્યો. પેશ્વાનું લશ્કર ૨૬,૦૦૦ માણસનું હતું, ૧૮૧૭.

અને અંગ્રેજનું મેજર ફ્રાઈડની સરદારી નીચે ૨,૮૦૦ માણસનું હતું. લડાઈ પેશ્વા હારી ગયો. અને પુના અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું. પેશ્વા પહેલાં સતારે, અને પછી પંદરપુર નહાસી ગયો,

૧૮૧૮ માં પેશ્વાએ એક બીજું લશ્કર ભેગું કર્યું, અને ફારેગામની અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટનનાં લશ્કરપર ફારેગામ આગળ લડાઈ ૧૮૧૮. હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તેની પૂર્ણ હાર થયાથી તે કર્ણાટક અને પછી શિવાપુર નહાસી ગયો.

અંગ્રેજોએ ૧૮૧૮માં સતારા જીતી લીધું; અને એક ઢંઢેરે અંગ્રેજોએ સ- પીટાવી બાજરાવ અને તેના વારસોનો હક્ક જિનવી લીધો, તારા જીત્યું. અને સતારાના રાજા શાહુના દીકરા પ્રતાપસિંહને ૧૮૧૮.

નિરા અને વારણા નદીની વચ્ચેનો મુલક આપ્યો.

+ પંદરપુર—૭૦ માં નદીપર. *ખડકી—પુનાથી ૪ મેલપર.

† ફારેગામ—બીમા નદી ઉપર—પુનાથી ૧૭ મેલ દૂર.

૧૮૧૮માં પેશ્વાના સેનાધિપતિ ગોખલેએ શેલાપુર અને પુરંધરની વચ્ચે આશટે ગામ આગળ અંગ્રેજો સામે છેલ્લી લડાઈ કરી, આશટેની લ- જેમાં ગોખલે અને તેનાં ધણાં માણસો માર્યા ગયાં. આથી ડાઘ ૧૮૧૮. બાછરાવ હવે લાચાર થઈ સર જોન માલ્કમને શરણુ પેશ્વા મરણુ પામ્યો ૧૮૫૩. થયો, જેણે એને કાનપુર પાસે બિથુરમાં રાખ્યો, અને વરસ દહાડે ૮ લાખ રૂપિયાનું પેન્શન આપતું કર્યું. જ્યાં એ ૧૮૫૩ ના જાનેવારી માસમાં મરણુ પામ્યો.

સતારાના રાજા બીજા શાહુના દીકરા પ્રતાપસિંહ જેને પેશ્વાની ગાદી સતારા ખાત- આપી, તે પણ પોતાનું લલ્લું કરનાર અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં સા થઈ ૧૮૪૬. કરવા લાગ્યો, તેથી તેને પદબ્રષ્ટ કરી તેના લાઈ શાહજીને નામનો પેશ્વા કરી બેસાડ્યો અને એના મરણુ પછી ૧૮૪૬ માં સતારા ખાલસા કર્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંગલજી ડંગે જેને થાણાના કિલ્લામાં અંગ્રેજોએ બંધીવાન કર્યો હતો અને જે ત્યાંથી ન્હારી ગયો હતો તે પણ પાછો અંગ્રેજોના હાથમાં સપડાયો; તેને ગંગા નદી ઉપરના ચુનારગઢમાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે મરણુ પામ્યો.

બાછરાવને કંઈ સંતાન ન હોવાથી તેણે નાના સાહેબને દત્તક લીધો, પણ અંગ્રેજોએ તેને કબુલ રાખ્યો નહીં. એજ દુર અને પાપી માણસે ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બળવાની વખતે કાનપુરમાં ત્રાસદાયક નાના સાહેબ. કામો કર્યાં હતાં (જુઓ પ્રકરણ ૧૦ મું). આ પ્રમાણે બાલાજી વિશ્વનાથના વંશનો છેડો આવ્યો.

નાગપુરનો રાજ્યકારભાર:—નાગપુરનો રાજા પરસાજી, ઘેલો અને ન્હાની વયનો હોવાથી એનો પિત્રાઈ લાઈ આપાસાહેબ રાજ્ય પ્રતિ- નિધિ થયો હતો. એણે એ બાળકનું કાસળ કાઢ્યું અને પોને રાજપાટનો માલેક થઈ (૧૮૧૭), અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો.

સિતાબલીની થોડા વખતમાં એણે નાગપુરની પશ્ચિમે સિતાબલીની લડાઈ ૧૮૧૭. ટેકરી આગળ અંગ્રેજી લશ્કરપર હુમલો કર્યો, ૧૮૧૭, પણ કર્નેલ સ્કોટ અને ફ્રિટઝરલ્ડે તેનો પરાજય કર્યો, અને નાગપુરની લ- જેનરલ ડવટનનું લશ્કર આવી પહોંચતાંજ તેને પાછો ડાઈ ૧૮૧૭. નાગપુર આગળ હરાવ્યો. જ્યારે જેનરલ હાર્ડિમેને તેને જાન્યુઆરી ૧૮૧૭. ત્રીજી વખત જાન્યુઆરી આગળ હરાવ્યો ત્યારે તે અંગ્રેજોને શરણુ થયો, જેઓએ તેની સાથે સરનો કરી તેને ગાદી પાછી આપી.

૧૮૧૭. ગાદીએ બેસતાંજ આપાસાહેબ અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો; આથી ત્યાંના રેસિડન્ટ મિ. જેન્કિન્સે તેને પકડી અલાહાબાદ મોકલ્યો, પણ માર્ગમાં તે નહાસી ગયો, અને અશીરગઢમાં ચિતુ પિંદારા સાથે મળી ગયો. જ્યારે અશીરગઢ અંગ્રેજોએ જીતી લીધું ત્યારે તે ત્યાંથી શીખ રાજ્યને આશ્રય જઈ રહ્યો, અને વળી ત્યાંથી જોધપુર નાકો, જ્યાં તે ૧૮૪૦માં મરણ પામ્યો. અંગ્રેજોએ રઘુજી ભોંસલેના પૌત્રને નાગપુરની ગાદીએ બેસાડ્યો, અને ૧૮૫૩માં તે અપુત્ર મરણ પામવાથી નાગપુર પણ અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું.

હોલ્કરના સરદારોનું ખંડ ૧૮૧૭—જસવંતરાવ હોલ્કર ઇ. સ. ૧૮૧૧માં ગાંડો થઈ મરણ પામ્યો, અને એનું રાજ્ય ઘણી માંડી હાલતમાં આવી પડ્યું. એનો દીકરો મહારાવ હોલ્કર ન્હાની વયનો હોવાથી એની મા તુલસીયાઈ રાજ્યકારભાર સંભાળતી હતી. પણ તેણી તે કામ ચલાવવાને લાયક ન હોવાથી તેણીનું લશ્કર ફિતુરી થયું, અને અંગ્રેજો સામે લડવા તત્પર થયું. તુલસીયાઈએ તેમની સાથે અંગ્રેજો સામે લડવાને સામિત થવાની આનાકાની કરી, ત્યારે તેના સરદારોએ તેને મારી નાંખી, અને અંબલ નદીની શાખા સિપરા આગળ માહિદપુરમાં લશ્કર ભેગું કર્યું; પણ અંગ્રેજ સરદાર હિરલોપ અને માલ્કમે તેમની સામે લડી તેમને હરાવ્યા (૧૮૧૭), અને મહેસર આગળ ન્હાના મહારાવ જોડે તહનામું કર્યું.

૧૮૧૮—મહેસરની સલાહની સરતો:—

મહેસર આગળ તહનામું, ૧૮૧૮.
૧. હોલ્કરે રજપૂત રાજ્યો પાસેથી ખંડણી લેવાને ઘાવો કરવો નહીં.

૨. હોલ્કરના રાજ્યને અંગ્રેજના રક્ષણ નીચે રાખવું.

બાબ ૧૧ માં.

બ્રહ્મી લોક સાથે પહેલો ૧૮૨૩—૧૮૨૬.

માર્કિવસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ પછી લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩માં ગવર્નર જનરલ નિમાયો. એને હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી થોડા દિવસમાં બ્રહ્મી લોક સાથે લડાઈ કરવાની જરૂર પડી.
ઇ. સ. ૧૭૫૩માં એલોમ્પ્રા નામે એક સહાસિક પુરષે

૧ મહેસર-માહિદપુરની હતરે-૧૮૫૩નામાં.

એલોમ્બા. એક મોટું લશ્કર લઇ થેનુમાંથી નિકળી આવ્યા સર કર્યું, અને મણીપુર, આરાકાન તથા આસામ જતી લઇ પોતાના રાજ્યની હદ વધારી. એલોમ્બાની પછી થયેલા અધિપતિઓએ ધીમે ધીમે આખો બ્રહ્મ દેશ જીત્યો, અને પછી બંગાળના બ્રિટિશ સંસ્થાનોપર ધસ્યા.

વિમ્બહુનાં કારણ:—૧. બ્રહ્મ લોકે ૧૮૨૩માં શાહપુરીનાર બેટમાં અંગ્રેજ રૈયતના બચાવને માટે રાખેલા ૧૩ સિપાઇઓને મારી નાંખ્યા. ૨. તેઓએ અંગ્રેજના મિત્ર કાયરનાડ રાજાના મુલ્કપર સ્વારી કરી. આવી અધરિત ચાલ ચલાવવાથી દૂર રહેવાની આવાની દરબારમાં લોડ આમ્હસ્ટે લખાણ કર્યું, પણ તેનો જવાબ તેમણે તિરસ્કારથી વાળ્યો, ત્યારે આખરે ૧૮૨૪માં લડાઈ પ્રગટ થઇ.

એન્ડ્રેમેન ટાપુના કેનિવેલિસ બંદરમાં મદ્રાસ અને બંગાળનાં લશ્કર રંગુન જતી ભેગું થયું, અને ત્યાંથી તે લશ્કર એકદમ રંગુન પર ચઢી લીધું ૧૮૨૪. ગયું. આ લશ્કરનો સરદાર સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલ હતો. ૧૮૨૪. આ સરદારે રંગુન જતી લીધું, અને બ્રહ્મી લોકના કેટલાક મોરચા તોડી તેમને નહસાડી મુક્યા. આગળ વધીને અંગ્રેજોએ કેમ્પેન્ડન જત્યું. આ પછી ચોમાસું ખેતવાથી અને લશ્કરમાં મંદવાડ હોવાથી લશ્કર આગળ વધ્યું નહીં, પણ તે મરી જતાંજ ૧૮૨૫માં કર્નલ ગોડવિને માર્દાપાન સર કર્યું, અને પછી તરત અંગ્રેજ લશ્કરે ડોનાખ્યુ પર ચઢાઇ કરી અહિંયાં બ્રહ્મી લોકનો સરદાર મહાબંદુલા તેમની સામે લડવા આવ્યો. પણ તે માર્યો ગયો. ડોનાખ્યુ લીધા પછી ગ્રોમપર ચઢાઇ કરી, અને પછી કર્નલ મોરિસને આરાકાન જતી લીધું.

હવે બ્રહ્મી લોકના રાજ્યે સંધિ કરવા માગી, પણ સરતો કઠણ હોવાથી રાજ્યે તે કબુલ કરી નહીં, અને લડાઇ પાછી ચાલુ કરી.

અંગ્રેજ લશ્કર લડાઇ પ્રગટ થતાંજ મેલનપર હુમલો કરી પગામ શહેર તરફ વધ્યું; અહિંયાં એક મોટી લડાઇ થઇ જેમાં પગામની હ- સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલે ૨૦૦૦ માણસ સહિત ૧૮,૦૦૦ ડાઈ ૧૮૨૬. બ્રહ્મી લોકનો પ્રાણ્ય કર્યો. આ લડાઇમાં બ્રહ્મી સરદાર મહાનેમિયો હતો. ૧૮૨૬માં તેમની રાજધાની આવ્યા ઉપર અંગ્રેજ લશ્કરે ક્રૂર કરી. ત્યારે તે લશ્કર રાજધાનીથી માત્ર ૪૫ મૈલ દૂર ચન્ડલુ શહેર આગળ આવ્યું, ત્યારે રાજા હિમ્મતદારી ગયો, અને અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી.

૨ શાહપુરી-આરાકાનની વાયવ્ય દિશાએ. ૩ કાયર-આરાકાનની ઉત્તરે.

ચન્ડયુની સલાહની સરતો:—૧૮૨૬.

ચન્ડયુની સ- ૧. રાજ્યએ આસામ, કાચાર અને જિન્ડિયા ઉપરથી
લાહ ૧૮૨૬. સમૂળગો હાથ ઉઠાવવો.

૨. અંગ્રેજોને આરાકાન, તેનાસરિમ વિગેરે કેટલાક પ્રાંતો આપવા

૩. લડાઈના ખર્ચ બદલ રાજ્યએ એક કરોડ રૂપિયા આપવા.

આ લડાઈની વખતે ૪૭મી દેશી પલટણે કલકત્તા આગળ ખરાખપુરમાં
ખરાખપુરમાં બંડ કર્યું; એમને બ્રહ્મદેશમાં જવાનો હુકમ મળવાથી તેઓ
બંડ ૧૮૨૫ ત્યાં જતાં ખીધા, કારણ કે તેમની અગાઉ ગયલાં લશ્કરના
ધણાંક માણસો તાવ, ખરાખ હવા, અને પાણીની તંગીથી મરી ગયાં હતાં.
ત્યારે હુકમ માનવાની તેમને ફરજ પાડી, ત્યારે તેઓએ બંડ કર્યું; પણ
સેનાધિપતિ પેન્ડે તેમના ઉપર તોપોના ગારો ચલાવી તેમને વિખેરી
નાખ્યા, અને તેમનામાંના કેટલાકને ફાંસી દીધી, ૧૮૨૫.

આખ ૧૨ મો.

ભરતપુરને ઘેરો ધાલી છતી લીધું ૧૮૨૫—૧૮૨૬.

બળદેવસિંહ. ભરતપુરનો રાજા ૧૮૨૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો તેથી તેનો
ભાઈ બળદેવસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ એનો ભત્રિજો
દુર્જનસાહ ગાદી માટે દાવો કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજોએ બળદેવસિંહનો હક્ક વાજખી
ગણ્યો. અને તેને ગાદીએ બેસવા દીધો. ઇ. સ. ૧૮૨૫ માં તેના મરણ પછી
તેનો દીકરો બળવંતસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ દુર્જનસાહ તરત તેને કેદ કરી
બળવંતસિંહ. રાજ્યનો ધણી થઈ પડ્યો. આ ઉપરથી ગવર્નર જનરલ લોર્ડ
દુર્જનસાહ. આમ્હરટો થોડીકવાર આનાકાની કર્યા પછી બળવંતસિંહને
પાછી ગાદી અપાવવાને એક લશ્કર આપી લોર્ડ કોમ્પાર્મિયરને મોકલ્યો. આ
સરદારે ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૨૫ને દિને તે કિલ્લાપર ઘેરો ધાલ્યો. કિલ્લો
ધણો મળખૂત હોવાથી તોપના મારાની તેનાપર કંઈ અસર થઈ નહીં ત્યારે
સુરંગ ફેડી તેનો કેટલોક ભાગ ઉરાડી દીધો, અને પછી અંદર દાખલ થઈ
૧૮૨૬ના જાનેવારી માસમાં તે છતી લીધો. ૧૮૨૫માં લોર્ડ લેકે જે
કિલ્લાપર વ્યર્થ હલ્લો કર્યો હતો, અને જે દેશીઓ એવું ધારતા હતા કે ન
ભરતપુરનો છતાય એવો છે તે એજ કિલ્લો હતો. દુર્જનસાહને ગાદી-
કિલ્લો છત્યો. એથી ઉઠાડી બળવંતસિંહને પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો, અને
૧૮૨૬. દેશમાં સલાહ શાંતિ થઈ.

જાત લોકો જેમનું રાજધાનીનું શહેર ભરતપુર હતું. તેઓમાં એવી

દંતકથા હતી કે જ્યાં સુધી એક કુંજીર અથવા સુસનાટ એ શહેરની આસપાસની ખાદનું પાણી સઘળું પી જાય નહીં ત્યાં સુધી એ જગ્યા કોઈ જીતી શકવાનો નથી. લોર્ડ કામ્યર્નિયરે “મોતી જહોડી” એટલે મોતી સરોવર જેવું પાણી તે ખાદમાં જતું હતું તેનો સઘળો કિનારો ખુલ્લો કરી નાંખ્યો, જેથી ત્યાંનું પાણી જૂદી જૂદી જગ્યાઓમાં વહી ગયું અને તેથી તે ખાદનું પાણી એક સુસનાટ પી ગયું હોય તેમ સુકાઈ ગયું. લોર્ડ કામ્યર્નિયરે આ પ્રમાણે તે શહેર જીતી લીધું.

લોર્ડ આમલ્ટરના હિંદુસ્તાન છોડ્યા પછી લોર્ડ વિલ્કિન્સન બેન્ટિન જેને રૂપેન, પોર્ટુગલ અને મિસિલીમાં બહુ બહાદૂરી બતાવી હતી તેણે ૧૮૨૮-૧૮૩૫ સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે અમલ ચલાવ્યો. એના વખતમાં કોઈ પણ લગાઈ થઈ નહીં. અને એણે રાજ્ય કારભાર સલાહ સંપત્તી ચલાવી રીયતને બહુ સુખી કરી. ૧૮૦૬માં વેલોરમાં જ્યારે બંડ થયું ત્યારે એ મદ્રાસનો હાકેમ હતો. એણે ૧૮૩૪માં કુર્નુલું રાજ્ય અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાખ્યું, અને સર્ત થવાની, બાળકલ્યાણી અને એવી બીજી ભુંડી રસમોનો અટકાવ કર્યો. એના પછી લોર્ડ એક્લેન્ડે ૧૮૩૬-૧૮૪૨ સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે રાજ્ય કારભાર ચલાવ્યો.

બાબ ૧૩ મો.

અફઘાન લોક સાથે પહેલો વિગ્રહ ૧૮૩૮-૧૮૪૨.

વિગ્રહનું કારણ—અફઘાનિસ્તાનમાં અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર

શાહસુળ રાજ્ય કરતો હતો, તેને તેના ભાઈ મહમદે

શાહસુળ. પોતાના વજીર ફતેહખાની મદદથી પટથઈ કરી પોતે રાજ્યનો

ધણી થયો, ૧૮૩૧. થોડા વખતમાં આ ગમનએ ફતેહખાને

આંધળો કરી કાંઈ વાંક માટે મારી નાંખ્યો, તેથી બરકઝાદ બતના લોકે મહ-

મદને મારી નાંખી તેમના સરદાર દોસ્ત અહમદને કાબુલની ગાદી આપી.

૧૮૩૪માં શાહસુળએ ગાદી પાછી મેળવવાને ફાકટ પ્રયત્ન

દોસ્ત મહમદ કર્યો પછી હિંદુસ્તાનમાં આવી અંગ્રેજોનો તે મિત્ર થઈ

હુદિયાનામાં* રહ્યો, જ્યાં અંગ્રેજોએ તેને ૪૦૦૦ રૂપિયાનો મહિનો ખાંધી

આપ્યો. આ વખતે રશિયન લોકો દોસ્ત મહમદ સાથે મળી જઈ અંગ્રેજો

સામે કાવત્રા કરતા હતા, તેથી ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ

લોર્ડ એક્લેન્ડે એક્લેન્ડે તે અમીર સાથે દોસ્તી કરવાને એલેક્ઝાન્ડર

૧૮૩૬-૧૮૪૨. બ-સને મોકલ્યો, પણ તે નાકેમ થઈ પાછો ફર્યો. કાબુલના

* હુદિયાના—સતલજ નદી આગળ.

અમીરની આવી વર્તણૂક જોઈ બ્રિટિશ-ને પંજાબના મહારાજા રણજીતસિંહ અને શાહસુલ્તનને ૧૮૩૮માં સંધિ કરી, અને શાહસુલ્તનને કાબુલની ગાદી પાછી અપાવવાને લડાઈ પ્રગટ કરી.

સર જોનકીન. મુંગ્ઘ, ખંગાળા, અને મદ્રાસના લશ્કરોને કાબુલ જવાને હુકમ થયો. એ ત્રણે લશ્કરની સરદારી સર જોનકીનને આપી.

આ ત્રણે લશ્કર કંદહારમાં ભેગાં થવાનાં હતાં. મુંગ્ઘનાં લશ્કરને ત્યાં જતાં સિંધના અમીરો, જેઓ આ વખત સુધી સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવતા હતા, તેઓએ હરકત કરી, આથી આ દુકડીએ તેમની કરાંચી હત્યું. સામે લગાઈ કરી તેમને હરાવ્યા અને કરાંચી છતી લઈ ૧૮૩૬.

કંદહારમાં ગએલાં લશ્કર સાથે તે મળી ગઈ, ૧૮૩૬. એજ વરસમાં અંગ્રેજોનો મિત્ર અને મદદગાર પંજાબનો મહારાજા રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો. કંદહારમાંથી અંગ્રેજ લશ્કર કાબુલ તરફ ગિઝની હત્યું. આલ્યું. રસ્તામાં જતાં ગિઝની છતીલીધું, અને ત્યાંથી ૧૮૩૬.

મહા મુશિયતે કાબુલમાં દાખલ થયું. દોસ્ત મહમદ લડ્યા વગર બેખાત તરફ નહાસી ગયો તેથી શાહસુલ્તનને પાકો તેની ગાદી પર બેસાડ્યો, અને મિં મેકનોટનને શાહસુલ્તનની દરબારમાં વકીલ નિમ્ણો.

અંગ્રેજોએ લડાઈનો અત આગ્યો એવું જાણીને શાહસુલ્તનના ખ્યાલને માટે જેનરલ નોટ અને કર્નેલ સેલ્ઝની સરદારી નીચેનું ખંગાળાનું થોડુંક લશ્કર રાખી, બાકીનું સંધનું પાછું હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધું.

અફઘાન લોકો બાકી રહેલાં લશ્કરને ઘણો ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા, અને વારંવાર તેમની જોડે નહાની નહાની લડાઈઓ થતી. દોસ્ત મહમદ એક

લશ્કર લઈ શાહસુલ્તન સામે લડવા આવ્યો, પરંતુ તેનો કર્નેલ પરવાનની લ- સેલ્ઝે કાબુલની ઉતરે પરવાન આગળ ૧૮૪૦માં પરાજય ડાઘ ૧૮૪૦.

કર્યો, જેથી તે આખરે મિં મેકનોટનને શરણ થયો. જેણે તેને માન આપી પોતાની સાથે થોડી મુદત રાખીને કલકત્તે મોકલાવ્યો, જ્યાં તેને એક સારું પેન્શન આપવામાં આવ્યું.

કાબુલમાં દંગો લગલગ બે વરસ સુધી અફઘાનિસ્તાનમાં શાંતિ રહી; પણ ૧૮૪૧. અફઘાન લોકો અંગ્રેજોને પોતાના દેશમાં રહેલા જોવા

ધ્રુવતા નહતા તેથી, અને જૈયર ઘાટ વેપાર માટે ખુલ્લો રાખવાને આપવા કહેલા પૈસા ઓછા કરવાથી, ૧૮૪૧ માં કાબુલમાં એક દંગો થયો. આ દંગાનો ઉશ્કેરનાર દોસ્ત મહમદનો દીકરો અકબરમાં હતો. રોબર્ટ સેલ્ઝને હિંદુસ્તાનમાં આવતાં વાટમાં બળવાખોરોથી બહુ

નુકશાન ખમવું પડ્યું અને તે ઘણી મસિયતે જલાલાબાદમાં દાખલ થઈ ત્યાંનો કિલ્લો સમરાવી પોતાનો બચાવ કરતો બેઠો. એટલામાં બન્ને અને મે. કાબુલમાં બળવાખોરોએ સર એલેક્ઝાન્ડર બન્ને અને બીજા કનેનને મા-અમલદારોને કાપી નાંખ્યા. સર વિલ્યમ મેકનોટન અને રી નાંખ્યા.

તેના સાથીઓને અકબરખાંએ સલાહ કરવાને બહાને દગાથી મારી નાંખ્યા, અને બીજાઓને જલાલાબાદ સહીસલામત લઈ જવાનું વચન આપી કેદ કર્યા. જેઓ કેદી થયા હતા તેમાં સેલ, મેકનોટન અને કેટલાક અમલદારોની બેરીઓ પણ હતી. બાકીનાં લગભગ ૧૬,૦૦૦ માણસો નાસલાગમાં પડી હિંદુસ્તાન ખાતે આપવા નિકળી પડ્યાં. રસ્તામાં આ ખૂની અકબરનોથી તેમજ ઠંડીથી તેમને એટલું તો દુઃખ ખમવું પડ્યું, કે તેમનામાંથી

શાહસુબ્બને ડોક્ટર આઝડન માત્ર સહીસલામત જલાલાબાદ જઈ મારી નાંખ્યા પછે, અને ૧૨૦ કેદી શિવાય બાકીનાં સવળાં મરણ ૧૮૪૨.

પાખ્યાં શાહસુબ્બને બળવાખોરોએ ૧૮૪૨ માં મારી નાંખ્યા, અને તેનું મુઠકું કાઢી ખાઈમાં નાંખી દીધું.

આ વખતે સેલ સરદાર જલાલાબાદમાં, પૌલક પેશાવરમાં, અને નોટ કંદહારમાં પોતાના લશ્કર સહિત હતા. ૬. સ. ૧૮૪૨ લોડ એલેન્ડ- માં લોડ એલેન્ડ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો, અને તેની જગ્યાએ રી ૧૮૪૨- લોડ એલેન્ડરો ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો. તેણે ગવર્ની ૧૮૪૪. આગર પાછી મેળવવાને આંખતા ઉપાયો લીધા.

રોબર્ટ સેલ જલાલાબાદમાં હતો તેને મારી કાઢવાને અકબરખાં પોતે એક લશ્કર લઈ ગયો; પણ આ બહાદૂર સરદારે પોતાનાં થોડાં માણસથી તેને હરાવી નહસાડી મુક્યો રોબર્ટ સેલને મદદ આપવાને જેનરલ પૌલકને મોકલ્યો; આ સરદાર ખેંચરઘાટને રસ્તે જતાં દુશ્મનો રસ્તો રોકી બેઠા હતા તેમની સામે ઘણી ચાલાકીથી લડ્યો, અને તેમને પહાડની ગાળે આગુપરથી વિખેરી નાંખી જલાલાબાદમાં સેલના લશ્કર સાથે મળી ગયો. જલાલાબાદથી

આ બન્ને લશ્કર આગળ ચાલ્યાં; અકબરખાં તેમની સામે ટેકીનઘાટની એક મોટું લશ્કર લઈ પાછો લડવા આવ્યો, પણ ટેકીનઘાટમાં લડાઈ ૧૮૪૨. તેના લશ્કરનો પરાજય થયો, અને પૌલક તથા સેલ સરદારો વગર અડકાવે કુડ કાબુલમાં પેઠા, (૧૮૪૨).

જેનરલ નોટ કંદહારમાંથી કાબુલ જવા નિકળ્યો. ગિઝનીથી આસરે ૨૦ મૈલ દૂર નોની આગળ જતાં ગિઝનીનો સુબો સમસુદી

× જલાલાબાદ—કાબુલ નદીપર, પેશાવરની પશ્ચિમે ૬૦ મૈલ દૂર.

નોનીની લડા- નામાં પોતાનું ૧૨,૦૦૦ ખાર હજાર માણસનું લશ્કર લઈ તેની
 ઘ ૧૮૪૨. સામે લડવા આવ્યો. એક ભારે લડાઈ થઈ, જેમાં
 સમસુદ્દીનખાં તદ્દન હારી ગયો, ૧૮૪૨. જેનરલ નોટ હવે આગળ ધસ્યો, પણ
 સમસુદ્દીનખાં પાછો એક મોટું લશ્કર લઈ નૈદાન આગળ
 નદાનની લ- લડવા આવ્યો, અને નોટે પાછો તેનો પરાજય કર્યો. આ પછી
 ડાઘ ૧૮૪૨. જેનરલ નોટ, પોલક અને સેલનાં લશ્કર જેડે કાબુલમાં
 મળી ગયો.

અફઘરખાં આવી હારો થવાથી ઘણો ગુસ્સે થયો, અને અંગ્રેજી
 કેદીઓને તુર્કિસ્તાનમાં ખુલ્લું ખાતે બંધીવાન કરવાનો, અથવા તેમને ગુલામો
 તરીકે ત્યાં વેચી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આ બંધીવાનો સલીહ મહમદ
 નામના સરદારના હાથમાં હતા. આ સરદારને અંગ્રેજોએ લાંચ આપી તેમને
 છોડાવ્યા, અને તેમની સલામતીને માટે કર્નલ રિચમન્ડ અને પાછળથી સેલ
 એક લશ્કર લઈ તેમને સામે મળવા ગયા, અને ખુશીના પોકાર સાથે
 તેમને કાબુલ લઈ આવ્યા.

ઈસ્તિફા લ- અફઘાનો હવે કાબુલની ઉત્તરે ઇસ્તિફા શહેરમાં નહાસી
 ટ્યું ૧૮૪૨, ગયા પણ પોતે તેમને ત્યાંથી પાછો મારી કાઢ્યા.
 આ જગ્યામાંથી ૧૮૪૧માં અંગ્રેજોનો ચોરી લીધેલો
 લગભગ સઘળો સામન તેને પાછો મળી આવ્યો.

શાહસુજનને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો હતો, તેથી હવે અંગ્રેજોને
 કાબુલમાં લાંબો વખત રહેવાની જરૂર રહી નહીં. અને આખરે સહિત પાછા
 ફર્યા; પણ અફઘાનોને તેમનાં પાપી કામને માટે શિક્ષા કરવાના વિચારથી
 ચૌરંગજેખના વખતમાં પ્રખ્યાત શિલ્પશાસ્ત્રી અલિમનિખાંએ બાંધેલું
 મોટું બજાર તેઓએ બાળી નાંખ્યું. આ બજાર લેવાનું મોટું મથક હતું,
 એ ૬૦૦ શીટ લાંબુ હતું તે એમાં ૨,૦૦૦ દુકાનો હતી. એજ બજારમાં મિ.
 એકનોટનનાં મુકામે ખુલ્લું મુકી અંગ્રેજોનું અવમાન કર્યું હતું. સઘળું અંગ્રેજી
 લશ્કર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી લોડ એલેનગરોએ દ્વાસ્ત મહમદ અને
 ખીજા કેદીઓને છોડી મુક્યા, અને લડાઈનો અંત આણ્યો.

દ્વાસ્ત મહમદ પાછો અફઘાનિસ્તાનની મદીમે એકા બ

દ્વાસ્ત મહમદ
 મરણ પામ્યો
 ૧૮૬૩.

૧૮૬૩માં મરણ પામ્યો. એને ૧૬ દીકરા હતા તેઓ નાની
 માટે માંહેમાંહે લડ્યા, અને આખરે શિરખાલી નામના
 દીકરાએ ૧૮૬૮માં રાજગાદી મેળવી.

બાબ ૧૪ માં-

સિંધ સાથે વિમલ ૧૮૪૨-૧૮૪૩.

ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં મિરફતેહખાં નામના એક બહુચિરતાનના સરદારે સિંધ પર હુમલો કરી તે જીતી લીધું હતું. અને ત્યાંના રહેવાસીઓ સિંધના ત્રણ ઉપર ભારે બુલમ ગુજ્યો હતા. સિંધના ત્રણ ભાગ હતા: ભાગ:—
 ૧ હૈદ્રાબાદ, ૨-ખેરપુર, ૩-મિરપુર; એ ત્રણે પર અંગ્રેજો અમલદાર જે અમીરને નામે ઓળખાતો તે રાજ્ય ચલાવતો. આ અમીરો જેને વેપાર ચલાવવાને અંગ્રેજ સરદારે આગળ ધણી કાશીશ કરી હતી, પણ તેઓ કાંઈ સમજ્યા નહીં હતા.

વિમલનાં કારણ:—૧. સિંધ નદી પર વગર જકાતે અંગ્રેજોને વેપાર કરવા દેવાની, અને હૈદ્રાબાદમાં રેસિડન્ટ અને મદદ વારતે લશ્કર રાખવાની જે સંધિ કબુલ કરવા તેમને ફરજ પાડી હતી, તે સંધિ અમીરો તોડી નાંખવા માગતા હતા.

૨. અફઘાનિસ્તાનની લડાઈ વખતે અંગ્રેજ લશ્કરને તેઓએ ધણી હરકત કીધી હતી, અને તેઓ અંગ્રેજોને સામે દ્વેષભાવ રાખતા જણાયા, તેથી ત્યાંના રેસિડન્ટ સર જેમ્સ ઓટ્ટેમને વધારે સખત સંધિ કબુલ કરાવવાની જરૂર પડી. આથી તેમને ધણો ગુસ્સો લાગ્યો.

૩. સખત સંધિઓ કબુલ કર્યા પછી તેઓએ રેસિડન્ટના મકાન પર એકદમ હલ્લો કર્યો. આથી લડાઈ જાગી.

અમીરોએ રેસિડન્ટના મકાન પર ઓચિંતો હુમલો કર્યો, ત્યારે ત્યાંના સિપાઈઓ તેમની સામે થોડીકવાર બહાદુરીથી લડ્યા, પણ તેમની સંખ્યા ધણીજ થોડી હોવાથી અતે તેમને સિંધ નદી પર એક અંગ્રેજ આગળોટમાં નહારી જવું પડ્યું.

અમીરોની આવી અધટિત વર્તણૂકને લીધે ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ મિયાનીની લ. એલેન્જનેએ સર ચાર્લસ નેપિયરને એક લશ્કર આપી ડાઈ ૧૮૪૩. સિંધ પર મોકલ્યો. આ સરદારે ૧૮૪૩માં મિયાની આગળ તેમને હરાવ્યા, આથી ખેરપુર અને હૈદ્રાબાદના અમીરો એને શરણે ગયા.

મિરપુરનો અમીર શિરમહમ્મ તાબે થયો નહીં, તેથી એજ વરસમાં હૈદ્રાબાદની સર ચાર્લસ નેપિયરે તેને હૈદ્રાબાદ આગળ હરાવ્યો, અને ડાઈ ૧૮૪૩. મિરપુર તથા અકળર પાદશાહની જન્મભૂમિ અમરકોટ જીતી લીધાં. આ બે લડાઈઓથી સિંધની લડાઈનો અંત આવ્યો.

• મિયાની—હૈદ્રાબાદથી ૬ મેલ દૂર.

અમીરોએ પેતાની પ્રજા ઉપર બહુ જીવન ચુનવેલો હતો, માટે એ સિંધ ખાતરા આખો પ્રાંત અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, અને અમીરોને થયું ૧૮૪૩. સાડે પેન્શન આપી ખનારસ મોકલ્યા.

બાબ ૧૫ માં.

ગ્વાલિયરમાં વિગ્રહ ૧૮૪૩.

વિગ્રહનું કારણ:—દાલતરાવ સિંધિયા ૧૮૨૭માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેની વિધવા મહારાણી બાઇજીબાઇએ ૧૮૩૩ સુધી તેણીના દત્તક જાડાઈને નામે રાજકારભાર ચલાવ્યો, જે વરસમાં જાડાઈએ પોતે ઉમરે પુગ્યાર્થી રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું. જાડાઈ પણ ૧૮૪૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેની ગાદીએ તેના દત્તપુત્ર ભગીરતરાવને બેસાડ્યો. આ બાળ રાજાની વતી રાજકારભાર ભગીરતરાવ. ચલાવવાને મહારાણી અને (જાડાઈના મામા) મામાસાહેબ વચ્ચે કલ્લો થયો. અંગ્રેજ રેસિડન્ટે મામાસાહેબનો પક્ષ ક્યો, તેથી મહારાણી અને તેણીના મિત્રોએ આ રેસિડન્ટને મામાસાહેબ. પણ ગ્વાલિયરમાંથી કાઢી મેલ્યો. લોર્ડ એલેન્બરોને આ સળગને લીધે લડાઈ કરવાની જરૂર પડી.

૧૮૪૩—સર હ્યુ ગોફ અને લોર્ડ એલેન્બરો પોતે એક મોટું લશ્કર લઈ ગ્વાલિયર બંધી ગયા. મહારાજપુર મહારાજપુરની આગળ એક મોટી લડાઈ થઈ, તેમાં મરેડી ફ્રેન્ચનો પરાજય લડાઈ ૧૮૪૩. થયો. એજ દિવસે જેનરલ ગ્રે, જેને એક લશ્કર આપી પનિયારની લડાઈ ૧૮૪૩. ખીજે રસ્તેથી ત્યાં મોકલ્યો હતો, તેણે પણ પનિયારની આગળ ખીજ મરેડી ફ્રેન્ચને હરાવી. આ હારથી સિંધિયાની તોપો, દારૂગોળો સર્વ અંગ્રેજોને હાથ આવ્યું; આથી મહારાણીએ તેમની જોડે સલાહ કરી.

સેલાહની સરતો:—૧. મહારાજા ઉમ્મરનો થાય ત્યાં સુધી રાજકારભાર એક પંચ નિમવામાં આવે તે ચલાવે.

૨. ગ્વાલિયરમાંનું અંગ્રેજ લશ્કર વધારવું, અને સિંધિયાએ રેસિડન્ટના કલ્લા પ્રમાણે ચાલવું.

૩. અંગ્રેજોનું દેવું સિંધિયાએ જલદી ભરી દેવું.

* મહારાજપુર-ગ્વાલિયરની ઉત્તરે. † પનિયાર ગ્વાલિયરની દક્ષિણે ૧૨ મૈલ દૂર.

માખ ૧૬ મો.

પંજાબમાં પહેલો વિમલ ૧૮૪૫—૧૮૪૭.

શીખ લોકો:—જેમ મરેઠા લોકો વિશે અલાહદીન ખુનીએ તેમના દેશ પર ચઢાઈ કરી ત્યારથી આપણે જાણવા લાગ્યા, તેમજ શીખ લોકો આખરના વખતથી જાણમાં આવ્યા. એમના ધર્મનો સ્થાપનાર નાનક મ. સ. નાનક જન્મ્યો ૧૪૬૯ માં લાહોર આગળ સુર્યનગરીમાં જન્મ્યો હતો. ૧૪૯૬.

એ એક સુધારો કરનાર હિંદુ ભક્ત હતો. હિંદુ તથા મુસલમાનોને એક કરવાના વિચારથી એણે બંનેના શાસ્ત્રોમાંથી સાર કાઢી આ ધર્મ સ્થાપ્યો. એક ઇશ્વરને ગાનવો, બતિબેદ કાઢી નાંખવો, સદ્ગુણ એજ ધર્મ છે, બીજા ધર્મો સામે ઈર્ષા અથવા ક્રોધ કરવાં નહીં, અને સારા કામો કરવાં, એ એનો બોધ છે. આ ધર્મમાં ઘણા લોકો ભળ્યા, અને ખાખરના રાજ્યથી તે શાહજહાંના રાજ્ય (૧૫૨૬-૧૬૫૮) સુધીમાં તેઓ ઘણા સલાહ સંપત્તી રહ્યા; પણ ઔરંગઝેબના વખતથી તેઓ મુસલમાનોના વેરી થયા, કારણ કે એ પાદશાહ તેમને ઘણું દુઃખ દીધું, અને તેમના મુખ્ય સરદારનું ગુરુગોવિંદ. અપમાન કરી તેને મારી નાંખ્યો. નાનક પછી તેના દશમા

એલા ગુરુગોવિંદે મુસલમાનો પર વેર લેવાના ઉપાયો લીધા, પણ તેમાં તે ફતેહ પામ્યો નહીં, અને ઔરંગઝેબે તેના દીકરાએને પકડી મારી નાંખ્યા. ગુરુગોવિંદે આવાં મોટાં સંકટથી ગાંડો થઈ મરણ પામ્યો, પણ તેનાં એલાએ નિરાશ થયા નહીં. ઔરંગઝેબના મરણ સુધી તેઓ પહાડોમાં રહ્યા અને પછી ધીમે ધીમે તેઓ પંજાબના ઘણી થઈ પડ્યા રણજીતસિંહ એમના રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો, અને તે ઇ. સ. ૧૭૮૦માં જન્મ્યો રણજીતસિંહ. હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં જે જૂદાં જૂદાં ૧૨ સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં તે બધાંને એક કરી એણે એક પ્રચળ રાજ્ય સ્થાપ્યું. રણજીતસિંહ, પહેલાં અહમદશાહ અબદઅલીના પૌત્ર ઝમાનશાહનો નિમેત્રો લાહોરનો હાકેમ હતો. એનું લશ્કર ફ્રેન્ચ તથા ઇટેલિયન અમલદારોથી ક્વાયત પામ્યું હતું.

ખારકસિંહ વિમલના કારણ:—ઇ. સ. ૧૮૩૯માં રણજીતસિંહના મરણ પછી તેના રાજમાં અવ્યવસ્થા થઈ. રણજીતસિંહ પછી તેનો મંદ બુદ્ધીનો કુંવર ખારકસિંહ રાજ થયો પણ લોકોએ એને ઝેર દેવાથી એ ૧૮૪૦માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો દીકરો નિહાલસિંહ ગાદીએ આવ્યો, પણ તેજ દિવસે કંઈ અકસ્માતથી તે મરણ પામ્યો, તેથી તેના કાકા શેરસિંહે ગાદી લીધી, ઇ. સ. ૧૮૪૩માં રણજીતસિંહના પ્રધાન ધ્યાનસિંહે શેરસિંહ તેમજ તેના દીકરાને

ખારકસિંહ ૧૮૩૬. નિહાલસિંહ ૧૮૪૦. શેરસિંહ ૧૮૪૦-૪૩. ધ્યાનસિંહ ૧૮૪૩-૪૫

મારી નાંખાવ્યા. આથી બે વરસ સુધી રાજ્યમાં ભારે બખેડા
 ધુલીપસિંહ થયા, અને ૧૮૪૫માં રણજીતસિંહની માનીતી રાણી
 ૧૮૪૫. ચાંદકુવરે પોતાના દીકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાઇ ફેરવી.
 રાજા નહાની વયનો હોવાથી રાજકારભાર ચલાવવાને એક સભા ઠેરવી. આ
 સભા શીખ લશ્કરને પોતાના કબજામાં રાખી શકી નહીં. શિપાઇઓ લડવાને
 આવુર થઇ રહ્યા, અને તેમણે અંગ્રેજ રાજ્યપર હુમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.
 હેન્રી હાર્ડિંગે લોડ એલેન્ગરો પછી સર હેન્રી હાર્ડિંગે ગવર્નર જનરલ
 ૧૮૪૪-૧૮૪૮. થઇ આવ્યો, ૧૮૪૪. એ ઘણો અનુભવી લડાઈયો હતો, અને
 સ્પેન સાથેની લડાઈમાં એનો એક હાથ કપાઈ ગયો હતો.
 એણે શીખ લોકોનું જોર ઘણું વધેલું જોઈ મીરાત અને સતલજ નદીની
 વચ્ચે એક મોટું લશ્કર ભેળું કર્યું.

લડાઈનું કારણ:—શીખ લોકે સતલજ નદી આજગી એકાએક
 અંગ્રેજનાં યાણા ફિરોજપુર* ઉપર હુમલો કર્યો.

મુઢકીની લ- સર હુ ગોફ લશ્કર લઇ તેમની સામે થયો. બન્ને લશ્કર
 ૩૫ ૧૮૪૫. ફિરોજપુરથી આશરે ૨૦ મૈલ દૂર મુઢકી આગળ સામસામાં
 થયાં. અંગ્રેજ લશ્કર ૧૧,૦૦૦ માણસનું હતું અને શીખ લોકોનું લાલસિંહની
 સરદારી નીચે ૩૦,૦૦૦નું હતું. આ લડાઈમાં શીખ લોકોનો પરાજય થયો,
 અને તેમની ૧૭ તોપો અંગ્રેજોના હાથમાં આવી, ૧૮૪૫. જાલાલાબાદનો
 પીર સર રોગર્થે સેવ જોણે અફઘાન લોક સાથેની લડાઈમાં ઘણી બઢાહરી
 બતાવી હતી તે આ લડાઈમાં માર્યો ગયો.

બીજી મોટી લડાઈ ફિરોજશેહેર+ આગળ ૧૮૪૫માં થઇ. આ વખતે
 ગવર્નર જનરલ પોતે હુ ગોફના લશ્કર સાથે ગયો અને
 ફિરોજ શહે- ૫,૦૦૦ માણસની મદદ મળતાંજ ગોફ સરદારે શીખ
 રની લડાઈ લોકપર હુમલો કર્યો. લડાઈ આખી રાત ચાલી અને શીખ
 ૧૮૪૫. લોકે અંગ્રેજ લશ્કરનાં ઘણાંક માણસો માર્યા; પણ પ્રભાતે

સર હેન્રી હાર્ડિંગે લશ્કર લઇ ગાળી બાબુએથી, અને સર હુ ગોફે જમણી
 બાબુએથી દુશ્મનોપર હલ્લો કર્યો, અને તેમને હરાવ્યા. અંગ્રેજોની જીત
 થઇ ખરી, પણ લશ્કર ચાકી જવાથી અને દારૂગોળો ખૂટી જવાથી નહાસી
 જતા દુશ્મનોની પુઠે તેમનાથી જઇ શકાયું નહીં.

શીખ લોકે હાર્યા છતાં નાહિમેદ થયા નહીં. એક મહિનાની અંદર તેઓ

* ફિરોજપુર—સતલજ નદી આગળ.

+ ફિરોજ શહેર—મુઢકીથી ૧૦ મૈલ દૂર.

પાછા સતલજ નદી ઝોળાંગી અંગ્રેજો સામે લડવા આવ્યા બદીવાલની (૧૮૪૬). આ વખતે એમનું લશ્કર ધણું મોટું હતું. એમને લડાઈ ૧૮૪૬.

આગળ વધતાં અટકાવવાને સર હેરિ સ્મિથને મોકલ્યો. હુદિયાના તરફ જતાં બદીવાલ આગળ શીખ સરદાર ગુલાબસિંહે એકએક અંગ્રેજ લશ્કર પર હુમલો કર્યો, તેથી અંગ્રેજોને ઘણી હાનિ પહોંચી.

અલિવાલની થોડા દિવસ પછી લશ્કર કુમકે આવી પહોંચતાં અલિવાલ* લડાઈ ૧૮૪૬.

આગળ શીખ લોક પર સર હેરિ સ્મિથે પાછો હુમલો કરી તેમને હરાવ્યા અને તેમનો સર્વે સરસામાન તેમજ ૫૬ તોપો જીતી લીધી.

હવે સર હુ ગોંડ અને હેરિ સ્મિથનાં લશ્કરો સાથે મળી જઈ સતલજ નદી ઝોળાંગી આગળ વધ્યાં. એમને આગળ વધતાં અટકાવવાને શીખ

લોકોનું લશ્કર સોબ્રોન† આગળ સામું થયું. એમનો સરદાર

સોબ્રોનની વૃદ્ધ શામસિંહ હતો. સર હુ ગોંડે તેમની ઉપર હુમલો કર્યો. લડાઈ ૧૮૪૬.

શીખ લોકો મરણિયા થઈ કલાક સુધી લડ્યા. બન્ને તરફનાં હજારો માણસો માર્યા ગયાં. અંતે શામસિંહ બહાદુરીથી લડતાં રણમાં પડ્યો,

અને શીખ લોકો હિમ્મત હારી ન્હાસવા લાગ્યા, ૧૮૪૬. અંગ્રેજ લશ્કર.

આથી લાહોર તરફ ધસી ગયું, અને શીખ લોકોને સલાહ કરવાને ફરજ પાડી.

લાહોરની સ- લાહોરની સલાહની સરતો:—૧. બિયાસ અને સતલજ લાહ ૧૮૪૬.

નદીની વચ્ચેનો જલ ધરદ્વાર આખો પ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.

૨. લડાઈના ખર્ચ બદલ ૧ કરોડ ૫૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૩ લાહોરની માદીએ રણજીતસિંહનો બાળકુમાર રહે, પણ તે ઉમરે પહોંચે ત્યાં (૧૮૫૪) સુધી રાજ્યનો સંભળો વહિવટ ત્યાં રાખેલા

અંગ્રેજ રેસિડન્ટની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે.

૪. લાહોરમાં એક અંગ્રેજ લશ્કર રાખવું.

૫. જમુનો રાજા ગુલાબસિંહ જે એક શ્રીમંત અને વગવાળો, સરદાર હતો, તેની પાસેથી અંગ્રેજોએ પૈસાની અમુક રકમ લઈ તેને કાશ્મીર અને તેની આસપાસની જગ્યાનો રાજા કબુલ કરાવ્યો.

સર હેન્રિ હાર્ડિંગ અને સર હુ ગોંડે તેમની બહાદુરીને માટે ઉમરાવની પદ્વી મળી, અને જેનરલ સ્મિથને ઘેરોનેટનો

ટાઈ ડેલહોસી મળ્યો. સર હેન્રિ હાર્ડિંગ ૧૮૪૮ માં ઇંગ્લાંડ ૧૮૪૮-૧૮૫૬.

ગયો, અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ ડેલહોસી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં કાશ્મીરમાં આંદુલ અને લાલસિંહની

* અલિવાલ—ફિરોઝપુરની પૂર્વે.

† સોબ્રોન—ફિરોઝપુરની ઉત્તરે, સતલજ નદીના કિનારા પર.

લશ્કરણીથી ગુલાબસિંહ સામે લોકોએ જાડ ઉઠાવ્યું. પણ તે તરત સમી ગયું, અને એ જન્નેને લાહોરની બહાર લઇ જવામાં આવ્યા.

ખામ ૧૭ મો

પંજાબમાં બીજો વિગ્રહ ૧૮૪૮-૧૮૪૯.

વિગ્રહના કારણ:—મુલતાનનો સૂબો લાલમૂળરાજ લાહોરમાંથી અંગ્રેજ કોબને કાઢી મુકવાને શીખ લોકો સાથે કાવત્રા કરતો જણાયો; આથી તેને ત્યાંથી કાઢી મુકી તેની જગ્યાએ સરદાર ખાનસિંગને નીમ્યો, અને તેને રાજ્યાલિપેક કરવાને મિં વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસન અમલદારને મોકલ્યા. શીખ લોકે તેમના મુલતાનમાં આવી પહોંચતાં જળવો ઉઠાવ્યો, અને તેમને કાપી નાંખ્યા. લાલમૂળરાજે આ ખુન કરનારાઓને સારું ધનામ આપ્યું એટલુંજ નહીં પણ તે અંગ્રેજ સામે લડવાને તૈયારી કરવા લાગ્યો.

આખું પંજાબ અંગ્રેજો સામે ઉઠ્યું જેમને લેફ્ટનન્ટ એડવર્ડસ જે લીહામાં* હતો તેણે પકાણુ અને બીજાઓનું તરત એક લશ્કર ઉભું કર્યું, અને લાવલપુરના નવાબની મદદ મેળવી, કર્નલ કોર્ટલેન્ડ જે ડેરા હરમાએલમાં હતો, તેના લશ્કર સાથે પોતાનું લશ્કર જેડી નાંખ્યું.

ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં શીખલોકે આ બેગાં થયલાં લશ્કરપર હુમલો કિતેરીની લ- કર્યો; પણ મુલતાનથી આસરે ૨૦ મૈલ દૂર કિતેરી આગળ ડાઈ ૧૮૪૮. તેમનો પરાજય થયો. થોડા દિવસ પછી સદુસેન* આગળ સદુસેનની લ- ડાઈ ૧૮૪૮. એક બીજી મોટી લડાઇ થઇ તેમાં લાલમૂળરાજ હારી ગયો.

પછી જેનરલ વિશનું લશ્કર કુમકે આવતાંજ અંગ્રેજોએ મુલતાન પર ઘેરો ઘાલ્યો; પણ શેરસિંગ સરદાર જે પહેલાં અંગ્રેજોનો મિત્ર બધ રહ્યો હતો તે આ વખતે તેમને છોડી દઇ ૫,૦૦૦ માણસના લશ્કર સાથે દુશ્મનને જઇ મળ્યો, તેથી આ ઘેરો ઉઠાવી લેવાની જેનરલ વિશને ફરજ પડી. આ અંગ્રેજ સરદાર મુલતાનથી સાત મૈલ દૂર પકાવ નાંખી

બીજા લશ્કરની રાહ જોતો બેઠો. એટલામાં લોર્ડ ગોર્કે

લાહોર તરફ લશ્કર સાથે ફર્ય કરી. શીખ લોકો રામનગર† લડાઇ ૧૮૪૯. આગળ જાવણી કરી બેઠા હતા, ત્યાંથી લોર્ડ ગોર્કે લડાઇ

* લીહા—સિંધુ નદી આગળ.

† લાવલપુર—સતલજ નદીની પૂર્વે લાહોરથી ૨૭૧ મૈલ દૂર

૧ ડેરા હરમાએલ—લીહાની ઉત્તરે સિંધુ નદી પર.

* સદુસેન—મુલતાનની ઉત્તરે. X રામનગર—ચિનાબ નદી પર.

કરી તેમને ચિનાયને બીજે કાંઠે હાંકી કાઢ્યા, ૧૮૪૯.

જેનરલ વિશે મુંબઈથી મદદ મળતાંજ પાછો મુલતાન લાલ મૂળરાજ પર ઘેરો ઘાલ્યો અને તે જીતી લીધું. મૂળરાજ અંગ્રેજો શરણ થયો. સામે ઘણી વાર લડ્યા પછી અંતે શરણે થયો, ૧૮૪૯.

આ શીખ સરદારને વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસનને મારી નાખાવવાને માટે લાહોરમાં જન્મપર્યંત કેદ રાખ્યો. મુલતાનમાં બંદોબસ્ત રાખવાને જેનરલ એડવર્ડસને થોડાંક લશ્કર સાથે રાખ્યો, અને બાકીનું લશ્કર લઈ જેનરલ વિશે લોડ ગોફના લશ્કર ચિલિયન વા- સાથે મળી ગયો. લોડ ગોફ શેરસિંગના લશ્કર સામે લાની લડાઈ લડવાને ચિલિયનવાલા ૨ આગળ ગયો. અહિંયાં એક મોટી ૧૮૪૯.

લડાઈ થઈ, ૧૮૪૯. શીખ લોકને ત્યાંથી હરાવી હાંકી કાઢ્યા, અને તેમની ૪૦ તોપો જીતી લીધી, પણ અંગ્રેજ લશ્કરને બહુ ખમવું પડ્યું. તેમના ૩૮ અમલદારો તેમજ લગભગ ૧૦૦ સિપાઈઓ માર્યા ગયા અને ૧૬૦૦ માણસ જખમી થયાં.

આ માત્ર નામની ફતેહથી હિંદુસ્તાનનાં તેમજ ઈસ્લાંડનાં લોકોનાં મન બહુ વ્યાકુળ થયાં, અને લોડ ગોફને તેની ઉદ્ધતાઈ અને અવિચારી કામને માટે ઠપકો આપી લશ્કરનું ઉપરીપણું સિંધ જીતનાર સર ચાર્લસ નેપિયરને આપ્યું. સર ચાર્લસ નેપિયર ઈંગ્લાંડથી

ગુજરાતની લ- લશ્કર સહિત આવી પહોંચ્યો તે પહેલાં લોડ ગોફ ઠાઈ ૧૮૪૯.

શીખ લોકો સાથે ગુજરાતમાં ૩ એક બીજી મોટી લડાઈ કરી, ૧૮૪૯. આ લડાઈમાં શેરસિંગની પૂર્ણ હાર થઈ અને લોડ ગોફ પોતાની ચિલિયનવાલાની લડાઈમાં ગયલી આગ ૩ પાછી મેળવી.

ગુજરાતની લડાઈથી શીખ લોક સાથની લડાઈનો અંત દોરતમહગદ. આવ્યો, અને ૧૬,૦૦૦ શીખ લોકો પોતાનાં હથિયાર છોડી શરણ થયા. શીખ લોકોએ દોસ્ત મહમદને પેશાવર આપી દેવાની કબુલાતે અફઘાન લશ્કરની મદદ માંગી હતી, તે લશ્કર પણ આ લડાઈમાં હારી જવાથી ન્હાસી ગયું; અને તેની પાછળ જેનરલ ગિલ્ગટ છેક ખેજર ઘાટ સુધી ગયો. ૧૮૪૯ ના માર્ચ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે પંજાબ અંગ્રેજ પંજાબ અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જેડી દીધું, અને મહારાજા રાજ સાથે જેડી ધુલીપસિંહને રૂપિયા ૫,૮૦,૦૦૦ નું વર્ષાસન આંધી આપ્યું. નાંખ્યું ૧૮૪૯. અંગ્રેજોને પંજાબમાંથી જે લૂટ મળી તેમાં કોહ-એ-નુર

૨ ચિલિયનવાલા—જેલમ અને ચિનાબ નદીની વચ્ચે.

૩ ગુજરાત—લાહોરની ઉત્તરે ૬૦ મૈલ પર.

નામનો દુનિયામાં સર્વથી મોટો હીરો હતો, તે ઇંગ્લાંડની મહારાણીને મળ્યા. આ હીરો પહેલાં માળવાના ભોજ રાજાનો હતો, જેના હાથમાંથી લોદી વંશનો, પછી મોગલવંશના રાજાઓના, અને પછી અહમદશાહ અબ્દલી, પછી શાહસુગ અને છેલ્લા રણજીતસિંહના હાથમાં આવ્યો હતો.

બાબ ૧૮ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે બીજો વિગ્રહ ૧૮૫૨-૧૮૫૩.

વિગ્રહનું કારણ:—રંગુના સૂત્રાએ કેટલાક અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે માડી ચાલ ચલાવી, અને ત્યાંના બે અંગ્રેજ વહાણોના કપ્તાનો (નાયબ)નું અપમાન કર્યું. આરાતી દરબારે એ માટે કાંઈ બંદોબસ્ત કરી પાધરો જવાબ વાળ્યો નહીં, તેથી લડાઈ થઈ.

પેશુ છતી નૌકાપતિ લેખપર્દ અને જેનરલ ગોડવિન એ બન્નેએ લીધો ૧૮૫૨. રંગુન અને આસપાસની જગ્યા પર હુમલા કર્યા. થોડા મહિનામાં પેશુ અથવા રંગુનથી પ્રોમ સુધીનો મુલક તેમણે છતી લઈ અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, ૧૮૫૨. આ પ્રમાણે પહેલી અને બીજી બ્રહ્મી લોક સાથની લડાઈમાં અંગ્રેજોએ આરાકાન, તેના પરિમ, અને તેમની વચ્ચેનો મૂલક પેશુ છતી લીધા.

ઇ. સ. ૧૮૫૩ ના જુન મહિનામાં આ લડાઈનો અંત આવ્યો, અને રાજ સાથે સંધિ થઈ.

સલાહની સરતો:—૧. રાજાએ બધા અંગ્રેજ તરફના કેદીઓને છોડી મુકવા.

૨. પેશુ અંગ્રેજોને આપવો.

બાબ ૧૯ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે ત્રીજો વિગ્રહ ૧૮૮૫-૧૮૮૬.

વિગ્રહનું કારણ:—૧-બ્રહ્મીરાજા થીયાએ પોતાની રૈયત પર બહુ જુલમ ગુજાર્યો. ૨-અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે માડી ચાલ ચલાવી. અને ૩-અંગ્રેજોને આ માટે પાધરો જવાબ આપવાને બદલે વળી ફ્રેન્ચ લોકો સાથે સંધિ કરી. આ માટે જ્યારે એ રાજાએ કાંઈ પ્રસાર પાલ બંદોબસ્ત કર્યો નહીં, ત્યારે કર્નલ સ્લેડન અને જેનરલ સાયપો-૧૮૮૬. પેન્ડરધાર્ટે તેનાં રાજ્ય પર હુમલો કર્યો, અને થોડા વખતમાં તેનું સમગ્ર રાજ્ય છતી લેઈ અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું. રાજા થીયાને હિંદુસ્તાનમાં રાખી તેને લાયકનું મોડું પેન્શન આપ્યું.

પ્રકરણ ૧૦ મું

હિંદુસ્તાનમાં બળવો—૧૮૫૭.

અર્ધ કેનિંગ લોર્ડ ડેલહેસી પછી અર્ધ કેનિંગે ૧૮૫૬—૧૮૬૨
૧૮૫૬-૧૮૬૨. સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

ધરાન જોડે લડાઇ:—ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં અંગ્રેજોએ ધરાન જોડે
લડાઇ કરી. ધરાનના શાહે જ્યારે રૂશિયાની ઉશ્કેરણીથી હેરાત જતી
લેવાને ૧૮૩૭ માં ચઢાઇ કરી, ત્યારે અંગ્રેજો તેની સામે
હેરાતપર ચ-થયાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું. આ વખતથી શાહે
૬૯ ૧૮૩૭. અંગ્રેજોપર દુશ્મનાઇ રાખી અને ૧૮૫૬ માં તેમની સામે

આડી ચાલ ચલાવવા લાગ્યો. આથી જેનરલ સર જેમ્સ ઓર્મેને ધરાનપર
ચઢાઇ કરવા મોકલ્યો. આ સરદારે એકદમ છુશાયર જતી લીધું અને આગળ
વધ્યો, એટલામાં શાહે માશી માંગી, અને અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી,
છુશાયર જતી ૧૮૫૭. આ સંધિ પેરિસમાં થઇ, તેમાં શાહે હેરાત-
લીધું ૧૮૫૬. તથા અફઘાનિસ્તાનપર દાવો કરવો નહીં, એવી કબજાત આપી.

ચીન સાથે લડાઇ:—ચીનની સરકારે અંગ્રેજો સાથે
૬૯ ૧૮૫૭. અદાવત રાખી અંગ્રેજી વેપારીઓનું એક વહાણ લૂટ્યું
અને તેમને માથું લાગે એવી રીતે વર્તી; કંતાનના હાકેમે તેો સમ્રાજ
અંગ્રેજોને કાપી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આથી લોર્ડ એલગીનની સરદારી
નીચે એક લશ્કર ઇંગ્લાંડથી મોકલવામાં આવ્યું.

કંતાન જતું આ બહાદૂર સરદારે તુરત કંતાનપર તોપનો માર ચલાવી
૧૮૫૭. ત્યાંના હાકેમને બંધીવાન કરી કબજે મોકલ્યો. અહિંયાંથી

હવે જ્યારે લશ્કર શેંઘાઇ ઉપર આવ્યું ત્યારે રાજાએ સલાહ
કરી, તેમાં નીચે મુજબના કરાર થયા:—

૧. ચીનના રાજાએ અંગ્રેજોને બે કરોડ દશ લાખ ડાલર આપવા.
૨. અંગ્રેજોને કંતાન, આમોય, શેંઘાઇ, વિગેરે પાંચ બંદરોમાં
વેપાર કરવાને છૂટ આપવી.
૩. હોંગકોંગ બેટ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવો.

આ લડાઇ જ્યારે ચાલતી હતી, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં બળવો ઉઠ્યો.
આ સાંભળતાં એલગીન સરદારે ચીનમાં બંદોબસ્ત માટે થોડું લશ્કર
રાખ્યું, અને બાકીનું હિંદુસ્તાન મોકલી આપ્યું.

૧૮૫૭ના બળવાનાં કારણો:—આ બળવાનાં કારણો જૂનાં જૂનાં

કારણો આપવામાં આવે છે. પણ લોડ ડેલિવરીની દેશી રાજ્યો અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડા દેવાની રાજનિતિ, તેમજ રાજકારભારમાં જૂદા જૂદા ફેરફારો, સિપાઇ અને અમલદાર વચ્ચેના અણુમનાવ, અફઘાનિસ્તાનની લડાઇ વખતે અંગ્રેજો પર વીતેલી વિપત્તિ, દેશીઓને અંગ્રેજો ખ્રિસ્ત કરવા ધારે છે એવો મૂર્ખાઇ ભરેલો વિચાર, તેમજ વળી દિલ્હીના પાદશાહે, આજીરાવના દત્તક નાનાસાહેબે, અયોધ્યા અને જહાંસીની બેગમોએ અને એવા ખીજાઓએ પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવાની ધારણાથી કરેલી ઉશ્કેરણી, એ આ બળવાના માનવા લાયક કારણો છે. ઇ. સ. ૧૮૫૭માં દેશી લશ્કરમાં એન્ડ્રીડ નામની બંદુકો દાખલ કર્યાથી હિંદુ તેમજ મુસલમાનોનાં મન ઉશ્કેરવાને અંગ્રેજોના દુશ્મનોએ એવી અફવા ઉડાવી કે તે બંદુકોના કારટ્રીજ (કાર્ત્રીસો) ને ગાય અને હુકકરની ચરખી લગાડેલી છે. બન્ને ધર્મવાળા-એ આ વાત ખરી માનીને બળવો ઉઠાવ્યો.

બરાનપુરમાં બરાનપુરમાં ૧૯ મી બંગાળી પલટણે ખેડેલાં બંડ કર્યું પણ બંડ.

તે પલટણેને એકદમ તોડી નાંખી. મીરતમાં મે મહિનાની ૧૦ મી તારીખે બળવાનો બહુકો ઉઠ્યો. ત્યાંના કેટલાક સિપાઇઓને અંગ્રેજ અમલદારોએ કેદ કર્યા, ત્યારે દિલ્હી પાસે આખું મીરત તે

મીરતમાં બંડ. સિપાઇઓના બચાવ માટે અંગ્રેજોને સામું થયું; જે જે યુરોપીઅન મળ્યા તેમને કાપી નાંખ્યા. અને પછી તેઓ દિલ્હી ગયા. દિલ્હીમાં બંડ. દિલ્હીમાં પણ મે મહિનાની ૧૧ મી તારીખે બંડ ઉઠ્યું.

અને ત્યાંના ધણાક અંગ્રેજોને મોગલ વંશના છેલ્લા પાદશાહ મહમદ બહાદુરશાહની સમક્ષ કાપી નાંખ્યા. આ પાદશાહે બળવાખોરોને તેમ કરતાં અટકાવવાને, અથવા તો અંગ્રેજોને બચાવવાને કંઈપણ ઉપાય લીધા નહીં.

દિલ્હી બળવાખોરોને હાથ ગયાની જેવી ખબર ખંડાર પડી, તેથીજ બંગાળા અને વાયવ્ય પ્રાંતોની પલટણોએ પોતાના અમલદારોને કાપી નાંખ્યા, અને તેઓ પણ ખંડાર પડ્યા. એમને જોઈ ફિરોજપુર, કાનપુર, મંજીમાં સર જહાંસી, શાહજહાંપુર, બનારસ, અલાહાબાદ, મોરા-જોન લોરેન્સ.

દાગાદ, જલંધર, બેરિલી, અને ખીજા ધણીક જગ્યાઓમાં બળવા ઉઠ્યા. માત્ર મંજીમાં સર જોન લોરેન્સની બાહોશીથી શીખ લોકો, તેમજ નામાંકિત પ્રધાન સર

સાલારજંગની હોંશીયારીથી હુદાબાદના મુસલમાનોએ વફાદાર

કતલ, રહી આ બળવામાં સામિલ ન થતાં સામી અંગ્રેજોને મદદ કરી; એમાં શીખ લોકના લશ્કરની મદદ ધણીજ હતી. સર્વેથી ધણે

ત્રાસદાયક બનાવ કાનપુરમાં થયો. ત્યાંના લશ્કરે બંડ કરી સવળા અંગ્રેજ

અમલદારો તથા તેમની બાયડી અને છોકરાંઓને ઘેરી લીધાં; ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી અમલદારોએ વહીવટની સરદારી નીચે બળવાખોરો સામે ટકાવ કર્યો અને મહા કષ્ટ ખમ્યાં. આ બળવાખોરોનો ઉપરી નાનાસાહેબ (બાજીરાવ રાજનો દત્તક), તથા તેનો મુખ્ય સલાહ આપનાર અગ્નિમુલ્લા હતા. જ્યારે નાનાસાહેબે આ અમલદારોને તેમના બાયડી છોકરાં સહિત અલાહાબાદ સહી સલામત લઈ જવાનું વચન આપ્યું ત્યારેજ તેઓ તેને શરણ થયા; પણ આ દગલબાજ ચંડાળે પોતાનું વચન પાળ્યું નહીં. એના ખોલપર વિશ્વાસ રાખી આસરે ૪૫૦ જણ ગંગા નદીમાં મજવામાં ખેસી અલાહાબાદ જવા નિકળ્યાં, પણ તે સઘળાંને નાનાના હુકમથી બળવાખોરોએ ગોળીથી મારી નાંખ્યાં. માત્ર ચાર જણ આમાંથી બચી ગયાં. જુલાઈ માસની ૧૫ મી તારીખે વળી એ ચંડાળે ૧૨૫ બાળકો અને સ્ત્રીઓને એક ન્હાના ઓરડામાં, પૂર્ણ અને પછી તેમને કાપી નાંખી તેમના શરીરના કુકડા કૂવામાં નાંખી દીધા સર હેબી લો- અયોધ્યાના કમિશનર સર હેબ્રિ લોરેન્સે આ બળવા રેન્સ.

વિષે સાંભળતાંજ લકનૌના કિલ્લામાં ખોરાક ભરી રાખ્યો અને ત્યાંના સઘળાં યુરોપીયનો સાથે પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. બળવા ખોરોએ ત્યાં ઘણાક હુમલા કર્યા, પણ સઘળાં વ્યર્થ ગયા આ કમિશનરના બચાવને માટે કર્નલ નીલ, ઝોરેમ અને હેવલોક સરદાર આવ્યા; અને બે મહિના રહીને કેમ્પબેલ સરદાર થોડુંક લશ્કર લઈ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેઓ ત્યાંથી ખસાર નિકળ્યા, અને વેર લેવાને તૈયારીઓ કરી.

એક લશ્કર કાનપુરમાં મોકલ્યું, જેણે ત્યાંના બંડખોર સિપાઇઓને મારી વિખેરી નાંખ્યા.

દિલ્હીમાં બંડખોરની સંખ્યા બહુ હતી. બનોડ, નિકલસન, વિલ્સન, રિમથ અને બીજા અમલદારોએ ઘણી બહાદુરીથી છોક સપ્ટેમ્બર માસમાં દિલ્હી પાછું જતો લીધું, અને મહમદ બહાદુરશાહ, તેના દીકરા અને પૌત્રને હોડસન સરદારે પકડી કેદ કર્યા. પાદશાહને પાછળથી બંધીવાન દાખલ રંગુન મોકલી દીધો, જ્યાં તે ૧૮૬૨માં મરણ મહમદ બહા- પાખ્યો; બહાદુરશાહના દીકરાઓ અને પૌત્ર પહેરેગીર ફરશાહ મરણ પાખ્યો. ૧૮૬૨. ઉપર હુમલો કરી તેમના હાથમાંથી ન્હાસી જતા હતા, ત્યારે તેમને ગોળીથી મારી નાંખવાની હોડસનને ફરજ પડી.

અયોધ્યા—દિલ્હી જતો લીધો પછી લાંબો વખત સુધી હિંદુસ્તાનના જૂના જૂના ભાગોમાં લડાઈ ચાલી. અયોધ્યાની બેગમ, બેરેલીનો નવાબ ફ્રેજાબાદનો મોલવી, અને બિથુરનો નાનાસાહેબ અયોધ્યા અને રેહિલખંડમાં

હોવાથી, ત્યાં બળવો ઘણા જોસથી હોયો. સર કોલિન કેમ્પબેલે એમાં સર કોલિન લોકના રાગ જંગમહાદ્દરની મદદથી તેમની સામે લડાઈ કેમ્પબેલ કરી, અને તેમને વિખેરી નાંખ્યા. સર હુ રોએ મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં બંડખોરને મારી નહસાડી મુક્યા; એની સામે લડવા આવેલાં નાનાસાહેબનો સગો તાતીઆટોપી અને જહાંગીરની રાણી તાતીઆટોપી હતી. જહાંગીરની મજબુત ગઢ સર હુ રોએ છતી લીધી, અને રાણી પોતે ગ્વાલિયરનો બચાવ કરતાં રણમાં પડી.

તાતીઆટોપી-તે ફાંસી દીધી. ૧૮૫૬. કતલમાં તે સામિલ હતો, માટે તેને ફાંસી દીધી.

નાનાસાહેબ પણ નેપાલનાં જંગલોમાં નહાસી ગયો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો એવું ધારવામાં આવેછે. આ પ્રમાણે આ ભયંકર બળવાનો અંત આવ્યાથી જે લોકો એમાં સામિલ થયલા પુરવાર થયા તેમાના કેટલાક આગેવાનોને મારી નાંખ્યા, અને બાકીનાઓને દેશનિકાલ કર્યા. ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગ આ બંડખોર સામે ઘણી દયાળુ રીતે વર્ત્યો, તેથી ઘણા અંગ્રેજોએ તેની નિંદા અને હાંસી કરી. તે સઘળાઓનો વિચાર એવો હતો કે આ ક્રિતુ રમાં સામિલ થનારા સઘળાઓને તેમના નિર્દય કામોને માટે મારી નાંખવા જોઈતા હતા.

પ્રકરણ ૧૧મું.

રાજ્યમાં ફેરફાર.

આ બળવો સમ્યા પછી રાજ્યમાં ઘણાક ફેરફાર થયા:—
 હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું.
 (૧) ૧૮૫૮ના આગસ્ટ માસમાં અંગ્રેજ પાર્લામેન્ટે “ઇન્ડિયા બિલ” પસાર કરીને હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી લઈ લીધું, અને ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન કર્યું. (૨) હિંદુસ્તાનને માટે એક “સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ” નીમ્યો, અને તેને મદદ કરવાને ૧૫ માણસોની, દસ વરસ સુધી ઓછો ભોગવનારી, એક કૌન્સિલ નીમી; આ કૌન્સિલના પંદરમાંના આઠ એટા હોવા જોઈએ કે જેઓએ ૧૦ વરસ હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરી હોય. (૩) ગવર્નર જનરલને વાઇસરોયનો નવો ઇન્કાબ મળ્યો. (૪) કંપનીનાં હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરનાર અંગ્રેજ લશ્કરને બ્રિટિશ રાજ્યનાં લશ્કર સાથે ભેગી નાંખ્યું. (૫) ગવર્નર જનરલની, તેમજ મુખ્ય તથા અગ્રણી કૌન્સિલમાં કાયદા બાંધવા

હાઇકોર્ટ સ્થ- માટે દેશી મેમ્બરોને દાખલ કરીધા. (૧) ઇલાકાઓમાં સુપ્રીમ
પાઠ કોર્ટને બદલે ન્યાયની હાઇ કોર્ટ સ્થપાઇ. અને, બોર્ડ ઓફ
કન્ટ્રોલ કાઢી નાંખી.

મહારાણીનો ઢંઢેરો:—ઉપર લખેલા ફેરફારો હિંદુસ્તાનમાં દાખલ
અલાહાબાદમાં મોટી દરબાર ભરીને લોર્ડ કેનિંગ જે પહેલો વાઇસરોય
દરબાર. થયો, તેણે મહારાણીનો ઢંઢેરો વાંચી સંભળાવ્યો. આ ઢંઢેરામાં

મહારાણીનો હિંદુસ્તાનના દેશીઓને ધર્મ સંબંધી છટ આપી; બળવામાં
ઢંઢેરો. જે સઘળાઓએ ભાગ લીધો હતો, તેઓમાંના ખુન કરનાર
તથા આગેવાનો શિવાય સઘળાને મારી બંધી; અંગ્રેજના વફાદાર રાજાઓને
દત્તકપુત્ર લેવાને હક્ક આપ્યો; ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીના દિવાની તથા
મુલ્કી તથા લસ્કરી ખાતામાં જેઓ નોકરી કરતા હતા, તેમને તેમની
જગ્યાપર બહાલ રાખ્યા; દેશી રાજ્યો સાથે કમ્પનીએ જે કરારો કર્યા
હતા તે મંજૂર રાખ્યા; અને ધર્મનો કંઈ બેદ ન રાખી સરકારી નોકરીમાં
યોગ્ય પુરૂષોને રાખવાની અને વારસા બાબત તથા જમીન સંબંધી હકો
વિષે કોઈને પણ નારાજ નહીં કરવાની અને હિંદુ કે મુસલમાન હિંદવાસી
કે અંગ્રેજ એ સર્વ સાથે સમાન વૃત્તિ રાખવાની અને ધર્મ કે જ્ઞાતિની બાબતમાં
વચ્ચે નહિ પડવાની કબુલાત આપી.

લોર્ડ કેનિંગ લોર્ડ કેનિંગ સને ૧૮૬૨માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો,
મરણ પામ્યો અને ત્યાં એક મહિનામાં મરણ પામ્યો.
૧૮૬૨.

પ્રકરણ ૧૨ મું

ગવર્નર્સ જેનરલ અને તેમની કારકીર્દિ.

(૧) વોરન હેસ્ટિંગ્સ—૧૭૭૪—૧૭૮૫.

ઇ. સ. ૧૭૭૩માં રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ પસાર થયો તે ધારાની રૂએ
હેસ્ટિંગ્સ પહેલો ગવર્નર જેનરલ થયો. તેણે ૧૩ વરસ (એ વરસ
ગવર્નર તરીકે) કમ્પનીને અગણિત ફાયદા થાય એવી રીતે અમલ ચલાવ્યો.
જેમ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્યતો પામેા નાંખનાર કલાધવ હોતો, તેમ
રાજકારભારની રચના રચનાર હેસ્ટિંગ્સ હતો. એની કૌન્સિલ-
કૌન્સિલના ના મેમ્બરો મેન્સન, કલેવરિંગ, ક્રાન્સિસ, અને બારવેલ
મેમ્બરો. હતા. હેસ્ટિંગ્સને સર્વ કામકામમાં બારવેલ એકમત થઈ

મદદ આપતો, પણ ઉપલા ત્રણ દરેક બાબતમાં તેની યોજનાની સામે થતા. આ ત્રણ મેમ્બરોની ઉચ્ચકક્ષીથી રાજ્ય નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેરિટગ્સ ઉપર લાંચ લેવાનો આરોપ મુક્યો, અને તે બાબતની તપાસ ચાલતી હતી. તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જુદા દસ્તાવેજો બનાવ્યાનું તહોમત મૂકાયું, અને તેની નવી અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ સર એલીજા ઇમ્પી આગળ નન્દકુમારને ફાંસા તપાસ ચાલી, ૧૭૭૫. તેના ઉપર આ તહોમત સાબિત દીધી. ૧૭૭૬ થવાથી તેને ૧૭૭૬ માં ફાંસી દીધી,

હેરિટગ્સે ૧૭૭૪ માં રૌહિલા લોકોને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢી કમ્પનીને ૪૦ લાખ રૂપિયાનો ફાયદો કરી આપ્યો. એણે ૧૭૭૬-૮૨ સુધી મરેઠાનો પહેલો વિક્રમ અને ૧૭૮૦-૮૪ સુધી ગૃહસૂરનો ખીજો વિક્રમ કરી તેમનો ધણી સારી રીતે અંત આણ્યો.

કમ્પનીનો બજારનો આ લગાઇઓથી ખાલી થઇ ગયો, ત્યારે એણે કાશીના જમીનદાર રાજ્ય ચેયતસિંહ અને અયોધ્યાના નવાબ અબ્દુલ્લાની પાસે કમ્પનીનું લહેજું માંગ્યું. કાશી પ્રાંત અમૂક પૈસાની ચેયતસિંહ અને રકમ લેવાની બોલીએ ચેયતસિંહને કમ્પનીએ આપ્યો ને અબ્દુલ્લા. હવે; અને અબ્દુલ્લાએ કરાર પ્રમાણે લાંબો વખત સુધી ખંડણી ભરી ન હતી. જ્યારે આ બંને જણાએ આ માંગણી સામે વાંધો ઉઠાવ્યો, ત્યારે હેરિટગ્સ પોતે આ વિષે બંદોબસ્ત કરવા કાશી ગયો. ચેયતસિંહ એની સામે થયો, તેથી હેરિટગ્સે તેને પકડ્યો. આથી ત્યાંનું લોક ધણું ઉચ્ચકક્ષી અને હુલ્લ કરી પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા, તેમાં હેરિટગ્સ સહજ જગ્યા ગયો લશ્કર મદદે આવી પહોંચતાં જ ચેયતસિંહ ગ્વાલિયર નહાસી ગયો, તેથી તેની જગ્યાએ તેના ભત્રિજાને રાજ્ય કબજા કરી હેરિટગ્સે કાશી પ્રાંતની ખંડણીની વાર્ષિક રકમ વધારી. અબ્દુલ્લાએ પણ કંઈ ઉપાય ન મળવાથી પોતાની મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી હેરિટગ્સને આપ્યા.

હેરિટગ્સનાં આ કામો એના ઉપરીઓને ગમ્યાં નહીં, તેથી એણે ૧૭૮૫ માં પોતાનો હોદ્દો છોડ્યો, અને ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં એને રાજ્ય અને પ્રધાન તરફથી ધણું માન મળ્યું; પણ એના દુશ્મનો, પિટ, બર્ક અને જેમાં મુખ્ય પિટ, બર્ક, અને ક્રાન્સિસ હતા, તેઓએ ક્રાન્સિસ. એનાં ધણાંક કામો ધિક્કારી કાઢ્યાં, અને એના ઉપર લાંચ લેવાનો, જુલમનો, અને એવા ખીજાં કામોનો આરોપ મૂકી એનું પાર્લામેન્ટમાં કામ ચલાવ્યું, ૧૭૮૮. આ તપાસ સાત વરસ એટલે

હૅરિટંગ્સ મરણ પામ્યો. ૧૭૮૫ સુધી આલી, જેમાં એના ઉપર મૂકેલાં તડોમતો ખોટાં હયાં. હૅરિટંગ્સને પોતાનો ગયાવ કરવામાં એક લાખ પાઉન્ડો ખર્ચ થયો હતો. એ ૮૬ વર્ષની ઉમરે ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો. આ ગવર્નર જેનરલ ધણો બુદ્ધિમાન, પ્રવિણ, અને ૬૬ મનનો હતો. એણે હિંદુસ્તાનમાં વિદ્યાને બહુ ઉત્તેજન આપ્યું. હૅરિટંગ્સના ઇંગ્લાંડ જવા પછી સર જોન મેકફ્રસન જે ૧૨ જોન મેકફ્રસન ૧૭૮૫-૧૭૮૬. કૅન્સિલનો વડો સભાસદ હતો, તેણે ૨૦ મહિના ગવર્નર જેનરલ તરીકે કામ ચલાવ્યું, ૧૭૮૫-૮૬.

(૨) લોર્ડ કેર્નવોલિસ ૧૭૮૬-૧૭૯૩.

આ ગવર્નર જેનરલ સપ્ટેમ્બર માસમાં કલકત્તે આવ્યો અને સલાહ સંપત્તી રાજકારભાર ચલાવવાને ઉપાયો લેવા લાગ્યો. કમ્પનીના નોકરો જે વેપાર કરતા હતા અને તેથી જે અનર્થ થતો હતો, તેનો એણે એકદમ અટકાવ કર્યો. એના વખતમાં ૧૭૯૦-૯૨ સુધી મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ ચાલી, જેમાં ટીપુને ૧૭૯૧ માં અરિકેરાની લડાઈમાં હરાવી તેની ધણીક જગ્યા છત્તી લીધી. લોર્ડ કેર્નવોલિસે પોતાની કારકીર્દિનાં છેલ્લાં વરસમાં મહેસૂલ ખાતામાં જમાવ્યાંની ત્રણ નવી રીતો દાખલ કરી:—જમીનદારી ગામવારી, અને રાયતવારી.

જમાવ્યાંની ૧. જમીનદારી રીત:—એ છે કે જમીનની મહેસૂલ બદલ ત્રણ રીતો. લેવાનો આંકડો હમેશને માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો અને એ કરેલી મહેસૂલ મહોટા મહોટા જમીનદારોએ અમુક વખતે સરકારમાં ભરવી. આથી જમીનદારો વગર પેસે જમીનના ધણી થયા. આ રીત બંગાળામાં દાખલ કરી.

૨. ગામવારી રીત:—ગામના લોકોને પોતાની હદમાં આવેલી જગ્યાની ઉપજને માટે જવાબદાર ઠરાવ્યા. આ રીત મધ્ય પ્રાંતો, બંગાળાના વાયવ્ય પ્રાંતો અને ખંજબમાં દાખલ કરી.

૩. રાયતવારી રીત:—આ રીતમાં દરેક ખેતુને જમીનને માટે સરકારમાં શું ભરવું એ નક્કી કર્યું. આ રીત મુંબઈ તથા મદ્રાસમાં દાખલ કરી.

(૩) સર જોન શૌર ૧૭૯૩-૧૮૯૮.

સર જોન શૌર પહેલાં મુલકી ખાતાનો નોકર હતો, તેથી એ આ દેશનું સાક્ષી જ્ઞાન ધરાવતો હતો. એની કારકીર્દિમાં મરેઠા લોકોએ નિઝામને ૧૭૬૫ માં કુર્દલાની લડાઈમાં હરાવ્યો, અને છઠ્ઠા પૈશ્વા માધવરાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફૂડનવીસે મરેઠી રાજ્યને ધણી ચઢતી હાલતમાં આપ્યું. સર જોન શૌરે નિઝામને મરેઠા સામે મદદ કરી નહીં તેમ

એણે મોટી બૂલ કરેલી કહેવાય છે. આગાખાના અંગ્રેજ અમલદારોએ વળી મોટા પગાર માંગ્યા, તે એણે સામે થયા વગર તેમને આપ્યા. ઇ. સ. ૧૭૯૭માં અયોધ્યાનો નવાબ અસોફદોલા મરણ પામ્યો તેની જગ્યાએ વઝીરઅલી નવાબ થયો; પણ તે હકકદાર વારસ નથી એવું માલમ પડવાથી તેની જગ્યાએ અસોફદોલાના ભાઈ સાદતઅલીને સર જોન શૌરે નવાબ કબુલ કરી ગાદીએ બેસાડ્યો.

(૪) લોર્ડ માર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૮૮-૧૮૦૫.

લોર્ડ માર્નિંગ્ટનની કારકીર્દિમાં મહેસૂરની યોધી (૧૭૫૮-૬૯) અને મરેઠા સાથની ખીજ તથા ત્રીજી (૧૮૦૨-૧૮૦૬) લડાઈઓ થઈ. મહેસૂરની યોધી લડાઈમાં ટીપુ શ્રીરંગપટ્ટણની લડાઈમાં માર્યો ગયો. આ ગવર્નર જેનરલે ૧૮૦૧માં અયોધ્યામાં સુધારો કર્યો; ૧૮૦૨માં મરેઠા સાથે વસાઈ આગળ સંધિ કરી; ૧૮૦૩માં વરાડના રાજા રઘુજી ભોંસલે દિલ્હીના રા- તેમજ દ્વાલતરાવ સિંધિયાને હરાવી સલાહ કરવાની જરૂર નેને છોડ્યો. પાડી; દિલ્હીના રાજા શાહઆલમને મરેઠા સરદારોએ કંદ ૧૮૦૩. રાખ્યો હતો તેને છોડ્યો; જસવંતરાવ હોલ્કરને હરાવી તેની સાથે સંધિ કરી; અને ભરતપુરના રાજાને ૧૮૦૫માં સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. લોર્ડ માર્નિંગ્ટન ધણો ભણેલો અને બુદ્ધિમાન હતો. એણે હિંદુસ્તાનમાં “સપ્સિડિયરી સિસ્ટમ” એટલે સાલ્મબૂતસેનાની યોજના સ્થાપી, જેથી એવા કરાર થયા કે, ૧-દેશી રાજાઓએ પોતાના રાજ્યમાં પોતાના ખર્ચે અંગ્રેજ લશ્કર રાખવું. ૨-અંગ્રેજોની પરવાનગી વગર પારકાં રાજ્યો સાથે સંધિ નહીં કરવી અને ૩-અંગ્રેજોની સત્તા હિંદુસ્તાનમાં પ્રબળ છે, એમ કબુલ કર્યું. ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં ન્યારે એ સ્વદેશ ગયો ત્યારે એને ધણું માન અને ૨૦ લાખ રૂપિયા બક્ષિસ તરીકે મળ્યા.

(૫) માર્કવિસ કોર્નવોલિસ (ખીજવાર) ૧૮૦૫-૧૮૦૫.

કોર્નવોલિસ સરકાર આ વખતે સમાધાની જોવાને મણી આવતુ હતી. તેથી આ ગવર્નર જેનરલને બને ત્યાં લગી લડાઈનો અંત લાવવાની સુચના આપી હિંદુસ્તાન ખાતે પાછો મોકલ્યો; પણ એ જ માસમાં ખનારસ આગળ ગાજપુરમાં મરણ પામ્યો, અને એની જગ્યાએ સર જ્યોર્જ આર્લે, જે કૌન્સિલનો વડો સલાસદ હતો, તેણે ૧૮૦૫-૧૮૦૭ સુધી રાજકારભાર ચલાવ્યો. એણે પોતાના પૂર્વાધિકારીના વિચાર અમલમાં આણ્યા, અને અંગ્રેજોએ ભારે ભગાડો કરી સિંધિયા તથા હોલ્કર પાસેથી જે જગ્યાઓ છતી લીધી હતી.

તે એણે તેમને પાછી આપી એટલુંજ નહીં પણ અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ જેઓને હુલકર તથા સિંધિયાએ પાછળથી લડાઈ બેસેલ, સિંક- કરી ઘણું દુઃખ ઘીધું, તેમને મદદ પણ આપી નહીં. એના દ્રાવ્યાદ, વજા- વખતમાં વેલોરમાં તેમજ સિંકદ્રાવ્યાદ, વજાગ્યાદ, અને નળાદ, અને નંદીદુર્ગમાં બંડ ઉડ્યાં (૧૮૦૬), આ બંડનું કારણ એ ૧૮૦૬.

હવે કે સર જ્યોર્જ આર્લેએ હિંદુ સિપાઈઓને કપાળપર ટીકું કરવાને ના કહી, અને સવળાને એકસરખી દાઢી મુજ રાખવાનો તથા એકસજ ઘાટની પાંચડી ઘાલવાનો હુકમ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૭માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો, અને સર જ્યોર્જ આર્લે મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭-૧૮૧૩ સુધી મદ્રાસનો ગવર્નર રહ્યો. અહિયાં ૧૮૦૬. પણ એના "ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ" નામના અણગમતા સુધારાથી બંડ થયું, અને લશ્કરનો સેનાધિપતિ જેનરલ મેકડોવલ પોતાનો હોદ્દો છોડી વિસાવત ગયો.

(૬) લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭-૧૮૧૩.

ઇ. સ. ૧૮૦૮ માં આ ગવર્નર જેનરલે લાહોરના રાજા રણજીતસિંહ સાથે (પહેલી) સંધિ કરી, કારણકે આ વખતે રૂશિયન લોકની હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવવાની ધારતી હતી. એજ વરસમાં એણે જાવા, નવા, બુબ્બાન, બુબ્બાન, (જે ૧૮૧૪ માં પાશુ ડ્રેન્ચ લોકોને સ્વામીન આઘલ ઓફ કર્યું હતું) તથા આઘલ ઓફ ફ્રાન્સ જીતી લીધાં, અને ફ્રાન્સ જીત્યાં ૧૮૦૬. સિંધ, કાબુલ, તથા ઈરાન જેડે દોસ્તી કરી. એ ૧૮૧૩માં ઇંગ્લાન્ડ ગયો, ત્યારે એને એની સારી નોકરીને માટે અમીરની પદ્વી મળી.

(૭) મોઈરાનો અર્લ (માર્કવિસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ) ૧૮૧૪-૧૮૨૩.

એની કારકીર્દિમાં નેપાલ (૧૮૧૪-૧૬) પિંઢારા (૧૮૧૬-૧૭) અને મરેઠા સાથની ચોથી (૧૮૧૭-૧૮) લડાઈઓ થઈ, જેમાં અંગ્રેજોને જાજ થયો; અને છેલ્લા પેશ્વા આજીરાવ ખીજાને અને નાગપુરના આપા સાહેબને શરણ થવું પડ્યું. નવ વરસ સુધી એણે પોતાની નોકરી ઘણી ચાલાકીથી બજાવી, અને કમ્પનીની મહેસુલ ઘણી વધારી. એની સારી નોકરીને માટે એને ૬૦,૦૦૦ પૌન્ડનો એક વજરો બક્ષિસ મળ્યો, અને એના મરણ પછી પણ એના વારસાને ખીજા ૨૦,૦૦૦ પૌન્ડ મળ્યા.

(૮) લોર્ડ આમહુર્સ્ટ ૧૮૨૩-૧૮૨૮.

આ ગવર્નર જેનરલને, આવ્યો તેજ વરસે બક્ષી લોક સાથે (પહેલી) લડાઈ (૧૮૨૩-૨૬) કરવી પડી, જેમને એણે રંગુન, ડોનાબ્યુ, ગ્રોમ અને પગામની લડાઈ (૧૮૨૫-૨૬) માં હરાવ્યા. ૧૮૨૬ માં બરતપુરના રાજા સાથે લડાઈ કરી ત્યાંનો કિલ્લો, જે ન જીતાય એવો ધારવામાં આવતો.

હતો, અને જે ઇ. સ. ૧૮૦૫ માં લોર્ડ લેકે ઉરાડી નાંખવાને ફાઇટ પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે આ વખતે લોર્ડ કોમ્પરમિઝરે ઉરાડી નાંખ્યો. લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ સિમ્લામાં પોતાનો રહેવાનો મુકામ પહેલવહેલો કર્યો. આ જગ્યા ગુરખા લોક પાસેથી છતેલી જગ્યાઓમાંની એક છે, અને તે ૭,૦૦૦ ફીટ ઉંચી છે. એના વખતમાં ૪૭ મી દેશી પલટણે ૧૮૨૫ માં ખરાબ પુરમાં બંડ કર્યું, જે એણે તરત ખેસાડી દીધું.

(૯) લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટક ૧૮૨૮—૧૮૩૫.

ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં વેલોરમાં ન્યારે બંડ થયું ત્યારે એ મદ્રાસનો ગવર્નર હતો. એણે પોતાનું નામ લોક કલ્યાણનાં કામ કરવાથી મેળવ્યું.

એની કારકીર્દીમાં (૧) કુર્ગનું રાજ્ય કમ્પનીના રાજ્ય સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું, કારણ કે ત્યાંનો ગાંડો રાજા પોતાની રૈયતપર જુલમ કરતો હતો, અને કમ્પની સાથે કઠંગી રીતે વર્તતો હતો.

(૨) ૧૮૩૩ માં કમ્પનીના પટાનો વખત પૂરો થયાથી હિંદુસ્તાન તથા ચીન સાથે વેપાર કરવાની બધાને છૂટ મળી. આથી ધરત ઇન્ડિયા કમ્પની ફક્ત રાજ્ય કરનાર મંડળી રહી. (૩) બ્રાહ્મણોમાં સતી થવાનો ધાતકી રિવાજ, રજપુતોમાં સ્ત્રી બાળકોને મારી નાંખવાનો, અને જગન્નાથજીના મંદીરમાં કમકમાટ ઉપજાવે એવી ક્રિયા કરવાનો ચાલ જે હતો તે સઘળા એણે તદ્દન બંધ કર્યો. ધણા અસલના વખતથી ટૂંગી એટલે ઠગી લોક.

ફ્રાંસીયા લોકો વેપાર કે જત્રા કરવાને બદલે ટોળાંબંધ સાથે ફરતા, અને માણસોના ગળામાં ફ્રાંસો નાખી મારી નાંખતા, તે તેમને કાળાદેવીને ભોજ આપતા. આ પાપી ધંધો પણ લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટકે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો, અને ધણાએ તે સખત શિક્ષા કરી. આ ગવર્નર જેનરલનું કલકત્તામાં એક પૂતળું છે જે ઉપર એકાલેની કલમથી લખાયેલો

એક લેખ છે, જેમાં એનાં ધણાં વખાણ ગાયાં છે. એના

સર સી ટી. વખતમાં ઇંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે પહેલ વહેલી એટકાફ ૧૮૩૫. “રટીમશ” આજ ન કરવા લાગી. એ ૧૮૩૫ માં ૩૬.

હિંદુસ્તાન છોડી ગયો અને એની જગ્યાએ સર સી. ટી.

એટકાફ કામ ચલાવે ગવર્નર જેનરલ નીમાયો.

(૧૦) લોર્ડ આર્ચબેન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨.

એણે અયોધ્યાની બેગમે ૧૮૩૭ માં જે બંડ ઉઠાવ્યું, તે ચાલાકીથી ખેસાડી દીધું, અને અફઘાન લોક સાથે શાહસુજને તેની માદી પાછી

અપાવવાને (૧૮૩૮-૪૨ સુધી) લગાઇ કરી, જેમાં અંગ્રેજોને મહા કષ્ટ વેઠવાં પડ્યાં. ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં એણે ચીન સાથે લગાઇ કરી કારણકે ચીનની સરકારે પોતાના મુલકમાં અશીણ આવતું બંધ કર્યું અને અંગ્રેજ વેપારીઓની ત્યાં છૂપી રીતે મોકલેલી ૨૦ હજાર અશીણની પેટીનો નાશ કર્યો, થોડા વખતમાં અંગ્રેજ લશ્કરે હોન્ગકોંગ લીધું અને નાનકીન આગળ ૧૮૪૨ માં ચીન સાથે સલાહ કરી, અને વેપારને માટે એમોય, નિંગ્પો, કુચ્યુ અને શેંગાહી એ ચાર બંદરો ખુલ્લાં ચીન સાથે મુકાવ્યાં. ૧૮૪૨ ના માર્ચ મહિનામાં એ હિંદુસ્તાન છોડી લાઈ ૧૮૪૦. ગયો, અને એની જગ્યાએ લોર્ડ એલેન્બરો થયો.

(૧૧) લોર્ડ એલેન્બરો ૧૮૪૨—૧૮૪૪.

પેહેલી અફઘાન લગાઇનો અંત હજી આવ્યો ન હતો. અંગ્રેજોએ જે દુઃખ ખમ્યાં હતાં તેનું વેર લેવાને આ ગવર્નર જેનરલે આંખતા ઉપાયો લીધા, અને તેજીનઘાટ, નોની અને નૈદાનની લગાઇઓ (૧૮૪૨) માં અફઘાન લોકોને હરાવી આ લગાઇનો અંત આણ્યો. એણે ૧૮૪૩ માં સિંધમાં મિયાની તથા હૈદ્રાબાદની તથા તેજ વરસમાં ગ્વાલિયરમાં મહારાજાશંકર તથા પનિચારની લગાઇઓ કરી અને સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાંખી સર ચાર્લ્સ નેપિયરને ત્યાંનો કમિશનર નીમ્યો. લોર્ડ એલેન્બરો “કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સના” વિચારોથી ઉલટાજ વિચારો ધરાવતો હતો માટે તેને પાછો બોલાવી લીધો, અને સર હેન્રિ હાર્ડિંગને તેની જગ્યાએ મોકલ્યો.

(૧૨) સર હેન્રિ હાર્ડિંગ ૧૮૪૪—૧૮૪૮.

એ એક અનુભવી શૂરવીર હતો. યુરોપમાં સ્પેન સાથના વિગ્રહમાં લડતાં એનો એક હાથ કપાઈ ગયો હતો. એની આરીનોકરીને માટે એને ઉમરાવની પદ્વી મળી હતી. એની કારકાદિમાં ધન્યતો (૧૮૪૫-૪૭) પેહેલો વિગ્રહ થયો, જેમાં મુઘ્કી, ફિરોજશહેર (૧૮૪૫) અને બહાવાલ, અલિવાલ અને સોબોન (૧૮૪૬)ની લગાઇઓમાં શીખ લોકોને હરાવ્યા. એણે ધણાએક સુધારા કર્યા—ખાળહત્યા, સતી અને મનુષ્યના ભોગ આપવાની કમકમાટ લરેલા રિવાજોનો અટકાવ કર્યો, વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું, અને આગ્રાનો તાજમહેલ સમરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં ૪૨ મહિના હકુમત ચલાવી એ ઈંગ્લાન્ડ ગયો.

(૧૩) અર્લ ઓફ ડલહૌસી ૧૮૪૮—૧૮૫૬.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નર્સ જેનરલમાં એ મોટો ગણાય છે. એ મોટા

મનનો, દયાળુ, અને સલાહને ચાહનાર હતો. એને પંજાબ સાથે બીજો (૧૮૪૮-૪૯) અને ત્રીજો લોક સાથે બીજો (૧૮૫૨-૫૩) વિગ્રહ કરવાની ફરજ પડી. આમાંના પહેલામાં કિનેરી, સદુસેન (૧૮૪૮), રાજનગર, ચિલિયનવાલા અને ગુજરાત (૧૮૪૯) ની લડાઈઓ કરી પંજાબ પ્રાંત ૧૮૪૯ માં અને બીજામાં પેશુ ૧૮૫૨ માં, અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. એ શિવાય નાગપુર ૧૮૫૩ માં, અયોધ્યા અને તાંજોર ૧૮૫૬ માં ખાલસા થયાં. એણે રાજ્યકારભારમાં ઘણા સુધારા કર્યા; નહેરો બાંધાવી ગંગાની નહેર જે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી મોટી ગણાય છે તે એણે ખુલ્લી કરી, આગગાડીની સડકો એના વખતમાં નાંખાઈ, ટપાલ ખાતામાં સુધારા ચાર્જસ ઉઠાડ્યું કર્યા, અને તારો નાંખાયા. સને ૧૮૫૩ માં બોર્ડ ઓફ બિલ.

કન્ટ્રોલના પ્રેસિડન્ટ સર ચાર્લ્સ ઉવુડને હાથે પાર્લામેન્ટમાં એક બિલ પસાર થયું, તેથી એ કમ્પનીના પટામાં ફેટલાક અગત્યના ફેરફાર થયા:—

૧. ડિરેક્ટર્સની સંખ્યા ઘટાડી ૧૮ ની કરી, અને તેમાંના ૬ ગાદીપતિ તરફથી નિમવામાં આવ્યા.

૨. હિંદુસ્તાનને માટે કાયદા બાંધનારી એક સભા સ્થાપી.

૩. વૈદક ખાતાની અને સિવિલ સર્વિસની નોકરીમાં જે કોઈ ઉમેદવાર ઈરવેલી પરિક્ષામાં પસાર થાય તેને દાખલ કરવો.

૪. બંગાળા પ્રલાકાની સરકાર માટે એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર નિમ્નો. લોર્ડ ડેલોરસી ૧૮૫૬ માં પોતાનો અધિકાર છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો અને ૧૮૬૦ માં માંદગીના સખાપથી એ ૪૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો. એની સૂરી ચાકરીને માટે એને વરસ દહાડે ૫,૦૦૦ પૌન્ડનું પેન્શન મળ્યું. એની “એનેક્સેશન પોલિસિ” એટલે દેશી રાજ્યો અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખવાની રાજનીતિ કહેવાય છે.

(૧૪) અર્લ ઓફ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૨.

અર્લ કેનિંગના વખતમાં ચીન તથા ઈરાન જોડે લડાઈ થઈ, ૧૮૫૬. બીજો વરસે (૧૮૫૭) માં બંગાળાના લશ્કરના સિપાઈઓએ બળવો કર્યો, અને તે બળવો લગભગ આખા દેશમાં સળગી ઉઠ્યો. ૧૮૫૮ માં આ બળવો સમી ગયા પછી રાજ્યમાં ઘણા ફેરફારો થયા; તેમાં મુખ્ય એ હતો કે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની જે રાજકારભાર ચલાવવાની હિંદુસ્તાનમાં સત્તા ભોગવતી હતી, તે સત્તા ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને મળી; બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ કાઢી નાંખી અને હિંદુસ્તાન ખાતેનો ઇંગ્લાંડમાં એક સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ

નિમાયો, અને તેની મદદને માટે ૧૫ સભાસદ નિમ્ણા; દરેક ઇલાકામાં હાઇકોર્ટ સ્થાપી; “પીનલકોડ” એટલે ક્રાઇમના અપરાધો ને લોડ મેકા-લેએ લખ્યો હતો તે ઇ. સ. ૧૮૬૦માં હિંદુસ્તાનમાં ચાલુ થયો અને ગવર્નર જેનરલને “વાઇસરોય”નો નવો ઇલાકાત મળ્યો. રાજમાં ફેર-અલ કેનિંગ ૧૮૬૨માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો, અને ફાર. ત્યાં તેજ વરસમાં મરણ પામ્યો. એ હેલો ગવર્નર જેનરલ તેમજ હેલો “વાઇસરોય” હતો.

(૨) લોર્ડ એલગીન ૧૮૬૨—૧૮૬૩.

અલ કેનિંગ પછી લોર્ડ એલગીન વાઇસરોય થઇ આવ્યો. એના વખતમાં વાડાળી લોકે અંગ્રેજો સામે બંડ ઉઠાવ્યું અને વાડાળી લોકોનું લૂટફાટ કરવા લાગ્યા, પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજ લશ્કર બંડ. તેમને મારી સરહદ ઉપર લૂટ ચલાવતા બંધ પાડ્યા. એણે કાયદા બાંધવા માટે ત્રણ અંગ્રેજ અને ત્રણ દેશી અધિકારીની કૌન્સિલ ઠરાવી-આ વાઇસરોય ૧૮૬૩ના નવેમ્બર માસમાં મરણ પામ્યો.

(૩) લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૪—૧૮૬૯.

અયોધ્યા, બુ. ત્રીજા વાઇસરોય (પંતબનોરક્ષક) લોર્ડ લોરેન્સે ૧૮૬૪-૬૯ દેલખંડ અને સુધી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. એના વખતમાં ભૂતાન (૧૮૬૪) ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં બારે દુકાન અને એગિસિન્યા જોડે (૧૮૬૮) લખણનો થઇ. એગિસિન્યાની લગણ ત્યાંના થીઓડોર રાજા જોડે થઇ. એ રાજાએ કેટલાક અંગ્રેજ વેપારીઓ જોડે એના દેશમાં હતા તેમને કેદ કર્યા, અને જ્યારે તેમને છોડવા એણે ના પાડી ત્યારે અંગ્રેજ સરકાર લોર્ડ નેપિયરને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો, જેણે મગડલા નામનો પ્રાંતમાં ગદ છતી લીધો, અને રાજા આત્મઘાત કરી મરણ પામ્યો. ૧૮૬૬માં અયોધ્યા, બુદેલખંડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એક લારે દુકાન પડ્યો. એણે રૈયતને સુખી કરવાને ધણાક ઉપાયો લીધા. ખેડુતોની હાલત સુધારી અને અફઘાનિસ્તાનમાં સેરઅલીને ત્યાંનો અમીર કબુલ કર્યો. લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૯માં ઇંગ્લેન્ડ ગયો, ત્યાં એને એની સારી નોકરીને માટે ઉમરાવની પદ્ધતિ મળી. આ વાઇસરોય ૧૮૭૯માં મરણ પામ્યો.

(૪) લોર્ડ મેયો ૧૮૬૯—૧૮૭૨.

લોર્ડ મેયોએ રાજ્યનાં કેટલાંક ખાતાંઓમાં સુધારા કર્યા અને પુષ્કળ મહેરો અને રેલવે બાંધાવી. અફઘાનિસ્તાનના અમીર શેરઅલી જોડે અબાલા આગળ મુલાકાત કરી બુન્ને દેશો વચ્ચે મિત્રાચારીનો ગાંઠ મજબૂત કર્યો.

૧૮૬૯-૭૦માં નામદાર "ડયુક ઓફ એડિન્બરો" હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ડયુક ઓફ એડિન્બરો ૧૮૭૨માં એડામેન ટાપુનાં પોર્ટ બ્લેરમાં ત્યાંના ગુન્હેગારોની કૃત્રી દેખરેખ ચાલેછે તે તપાસવાને લોર્ડ મેયો ગયો, ત્યારે ૧૮૬૬-૭૦. શિરઅહીં નામના એક અફગાન ખૂતીએ તેને મારી નાંખ્યો.

(૫) લોર્ડ નોર્થબ્રુક ૧૮૭૨-૧૮૭૬.

એના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૭૪માં બંમાળામાં એક ભારે દુકાળ પડ્યો. પણ રાજ્ય તરફથી મોટી મદદ આપી એણે લાખોના પ્રાણ ઉગાર્યા. ૧૮૭૫માં વડોદરાના રાજા મહારાવ ગાયકવાડની ઉપર કેટલાંક તહોમત મૂક્યાં; તેની તપાસ ત્રણ દેશી અને ત્રણ અંગ્રેજ અહસ્થો આગળ ચાલી. ત્રણ દેશીઓએ તે રાજાપર મુકેલાં તહોમતો ખોટાં છે એવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ ત્રણ અંગ્રેજોએ તેમનાથી ઉલટા વિચાર જણાવ્યા; તેથી લોર્ડ નોર્થબ્રુકે અંગ્રેજોના વિચારોને મળતો થઈ ગાયકવાડને પદબ્રષ્ટ કરી મદ્રાસમાં પ્રિન્સ ઓફ કેદ કર્યો ૧૮૭૫, અને તેના વંશના એક બાળક શિયાળ વેલ્સ હિંદુસ્તાન આવે. રાવને આગલા રાજા ખંડેરાવની વિધવા જમનાબાઈ પાસે ૧૮૭૫-૭૬ દત્તક લેવડાવી ગાદી સંભાળી. ૧૮૭૫-૭૬માં પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો તે વખતે દેશીઓ તરફથી તેને ભારે આવકાર મળ્યો.

(૬) લોર્ડ લિટન ૧૮૭૬-૧૮૮૦.

લોર્ડ નોર્થબ્રુક પછી લોર્ડ લિટન ૧૮૭૬ માં વાઇસરોય કેસરે હિંદ થઈને આવ્યો. ૧૮૭૭માં મહારાણી વિક્ટોરિયાએ "કેસરે હિંદ" પદ ધારણ કર્યું. આ મારે દિલ્લીમાં સર્વથી મોટું દરબાર ભરાયું. આ વાઇસરોયે કાપડપરથી જકાત કાઢી નાંખી, અને દેશી પત્રો, ચોપાનિયાં વિગેરેનો કેટલોક હક્ક છિનવી લીધો. એના વખતમાં ૧૮૭૭માં ભારે દુકાળ પડ્યો, અને લાખોના જીવ ગયા. ઇ. સ. ૧૮૭૮-૮૦ સુધી અફઘાનિસ્તાન અફઘાનિસ્તાન જોડે (બીજી) વિગ્રહ થયો, ત્યાંના અમીર ન જોડે વિગ્રહ શેરઅહીં રૂશ લોક સાથે મળી ગયો, તેથી તેની સામે લડવાને લશ્કર મોકલ્યું. શેરઅહીં નહાસી ગયો, અને તેના દીકરા ગંદમક આગળ યાકુબખાંએ ગંદમક આગળ અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી અને સંધિ. બ્રિટિશ અમલદારને કાબુલમાં રાખવાની પરવાનગી આપી. થેલા વખતમાં તે અમલદાર (સર લુઈ કેવેનરી)ને તેણે મારી નાંખાવ્યો, તેથી તેની સાથે પાછી લડાઈ કરી તેમે હરાવ્યો, અને હિંદુસ્તાનમાં બંધીવાન કરી આપ્યો. એણે ધંધા રોજગારપર વેરો નાંખ્યો અને મીઠાંપર કર વધાર્યો.

(૭) માઈવિસ ઓફ રિપન ૧૮૮૦-૧૮૮૪.

આ લોક પ્રીય વાઇસરોયે અફઘાનિસ્તાનમાં અયુગમાં સામે લડવાને
 લોર્ડ રોબર્ટસને મોકલ્યો. જોણે અફઘાનોને હરાવ્યા અને અફઘાનિસ્તાનની
 ગાદી અંગ્રહુર રહેમાનો આપી લડાઇનો અંત આણ્યો; દેશીઓને મોટા
 કંદહારમાંથી હોદ્દા આપવાનો હુકમ કાઢ્યો; દેશી કારીગીરીને ઉત્તેજન
 અંગ્રેજ લશ્કર આપ્યું; સ્થાનીક સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યું; ખેડુતો ઉપરનો ભુલમ
 ખાલાવી લીધું. ૧૮૮૧. અટકાવ્યો; દેશી પત્રો, ચોપાનિયાં વિગેરેને તેમનું છૂટાપણ
 પાછું આપ્યું; અને ૧૮૮૧માં હિંદુસ્તાનનું તમામ લશ્કર કંદહારથી
 પાછું ખોલાવી લીધું. આથી હિંદુસ્તાનમાં ભારે શાંતિ થઇ. દેશીઓનું
 ભય ઇચ્છનાર આ વાઇસરોયને પોતાનો હોદ્દો છોડતી વખતે હિંદુસ્તાનની
 પ્રગ્ન તરફથી એટલુંતો માન મળ્યું કે, એવું એના કોઈપણ પૂર્વાધિકારીને
 મળ્યું ન હતું. ૧૮૮૩ માં મહારાણીના કુંવર ડચુક ઓફ કેનોટે મિરતની
 ફાજનું ઉપરીપણું લીધું.

(૮) લોર્ડ ડફ્રિન ૧૮૮૫-૧૮૮૮.

એના વખતમાં રશિયા જોડે કંઇક ખટપટ ચાલી, પણ તેનો સત્તાહ
 સંપત્તી છોડો આવ્યો. અફઘાનિસ્તાન રાજ્ય થીઓની અંગ્રેજ
 અફઘાનિસ્તાન વેપારીઓ સાથેની માડી ચાલને લીધે, પોતાની રૈયતપર
 ૧૮૮૫-૧૮૮૭. ભુલમ ગુજારવાને લીધે, અને અંગ્રેજ લોકને સતાવવાના
 વિચારથી ફ્રેન્ચ લોકોને કાંઇ હક્કો આપ્યા તેથી તેના
 રાજ્યપર હુમલો કર્યો. અને થોડા વખતમાં જનરલ પેન્ડરવોસ્ટ અને
 કર્નલ રોડેસને તે દેશ તાબે કરી અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યો.
 રાજ્યને પણ કેટલીક હિંદુસ્તાનમાં આણ્યો. લોર્ડ ડફ્રિને આખા અફઘાનિ
 હિંદુસ્તાનપર, અફઘાન લોક સાથેની ત્રીજી લડાઇ (૧૮૮૫) નો જે ખસ્ય
 થયો હતો તે પાછો મેળવવાને “ઇનકમ ટેક્સ” એટલે આરકપર કર
 નાંખ્યો, તેમજ નિમક, તેલ વિગેરેપર કર વધાર્યો, આ વાઇસરોયે ગ્વાલિયર
 કિલ્લો જે અંગ્રેજોએ અગાઉ સિંધિયા પાસેથી જીતી લીધો હતો, તે
 તેને પાછો સ્વાધિન કર્યો.
 આપણી કૃપાળુ મહારાણી વિક્ટોરિયાનું રાજ્ય પચાસ વર્ષ યથાર્થ
 આપ્યું તેની ખુશાલી (જુબીલી) ને માટે તા. ૧૫મી તથા ૧૭મી ફેબ્રુઆરી
 ૧૮૮૭ ના બે દિવસો તહેવાર તરીકે આખા હિંદુસ્તાનમાં પાળવામાં
 આવ્યા હતા, અને પહેલા દિવસે સધળે ટેકાણે ભબૂકદાર રોશની કરવામાં
 આવી હતી. લોર્ડ ડફ્રિને ૧૮૮૮ ના માસ ડિસેમ્બરમાં પોતાનો હેલ્થ

છોડ્યો અને એની જગ્યાએ લોર્ડ લેન્સડોન આવ્યો.

(૯) લોર્ડ લેન્સડોન ૧૮૮૮—૧૮૯૩.

આ વાઇસરોયના વખતમાં અંગ્રેજ લશ્કરે કાશ્મીરની સરહદ પર હુંગ તથા નગર તાલકાવાળાઓ પર ફતેહ મેળવી, તેમજ મિરનગઢ, ચિનગુસાઇ, કાળા પર્વત અને મણીપુર પર ચઢાઇઓ કરી. છેલ્લી ચઢાઇમાં મિ. કિવન્ટન અને બીજા પાંચ અમલદારોને ત્યાંના લોકોએ મારી નાંખ્યા, તેથી તેમના છ આગેવાનોને ફાંસી દીધી, અને બીજાઓને કાંઇ એકઠી શિક્ષા કરી રાજ્યગાદી પાંચ વરસની વયના ચુરચંદ નામના બાળકને આપી.

૧૮૮૯—૯૦ માં આપણી કૃપાળુ મહારાણીના પૌત્ર પ્રિન્સ ઓલ્ફર્ટ વિક્ટર અને રશિયાના બાદશાહનો વડો દીકરો હિંદુસ્તાન આવ્યા. ૧૮૯૨ ના જાન્યુઆરી મહિનામાં ઓલ્ફર્ટ વિક્ટર તાવના રોગથી વિલાયતમાં મરણ પામ્યો. આ અકાળ મરણથી હુંગાંડ તેમજ હિંદુસ્તાનના લોકોમાં ભારે ખેદ ઉત્પન્ન થયો. મહારાજા ધુલીપસિંહ, જે પાંચમો અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યા પછી વિલાયત જઇ રહ્યો હતો, તે પોતાની પાછળ કેટલાંક છોકરાં મેળી ૧૮૯૩ માં મરણ પામ્યો. એજ વરસમાં અંગ્રેજ સરકાર અને અફઘાનિસ્તાનના અમીર વચ્ચે કાંઇ ગેરસમજુતી થયાથી અંગ્રેજ સરકારે સર મોર્ટિમર ડ્યુરંડને થોડાક રસાલા સાથે તેનો બદોલત કરવા કાબુલ મોકલ્યો. અમીરે તેને બહુ સારો આવધાર આપ્યો અને સમજી ગેરસમજુતીનો સારી રીતે હેડો આવ્યો. અમીરને વરસ દહાડે જે ૧૨ લાખ રૂપિયા મળતા હતા તે વધારી ૧૮ કર્યા, અને અમીરે અંગ્રેજોને જે જગ્યા માટે વાંધો હતો તે તેમને આપી.

(૧૦) લોર્ડ એલ્ગીન ૧૮૯૪—૧૮૯૯.

બીજા વાઇસરોય લોર્ડ એલ્ગીન જેણે હિંદુસ્તાનમાં ૧૮૬૨—૬૩ માં રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો તેનો દીકરો ૧૮૯૪ માં વાઇસરોય નિભાયો અને ૧૮૯૫ માં સરહદ પર કાશ્મિરને લગતાં ચીત્રાલપર જેનરલ લોની સરદારી નીચે ચઢાઇ કરવામાં આવી હતી, અને ત્યાંના સરદાર શેરઅફઝલ અને બીજાઓને કેદ કરી હિંદુસ્તાન ખાતે બંધીવાન તરીકે લાવવામાં આવ્યા હતા. એજ વરસમાં હિંદુસ્તાનમાં થતા લખલુટ ખરચની તપાસ કરવાંને શ્રેષ્ઠ મહસ્તોના એક રોયલ કમિશન નિમવામાં આવ્યું. અને ૧૮૯૬ માં એટનર્જનો શાહજાદો તે આપણી મહારાણીને જમાઇ જે એશાન્ટ ચઢાઇમાં અંગ્રેજ લશ્કર સાથે લડવા ગયો હતો તે તાવથી ત્યાં મરણ પામ્યો; તેની લાશ હુંગાંડમાં લાવવામાં આવી હતી. ૧૮૯૬ માં

હિંદુસ્તાનમાં ઇશુખ્રોનિક પ્લેજ એટલે મન્કી શરૂ થઈ. મુંબઈમાં એ મન્કીએ પ્રથમ દેખાવ દીધો. તા. ૨૦ જુન ૧૮૯૬ ને દિને આપણી કૃપાળુ મહારાણીને રાજ્યગાદીએ બેસવાને ૬૦ સુંવરસ શરૂ થયું. ઈંગ્લાન્ડનાં સર્વ રાજ્ય કર્તાઓમાં એમનું રાજ્ય લાંબુ ગણાય છે અને તેની ખુશાળી (હાયમંડ બ્રુબિલી) માટે તા. ૨૧ તથા ૨૨ જુન ૧૮૯૭ ના દિવસો દુનિયાનાં સઘળાં બ્રિટિશ રાજ્યોમાં તહેવાર તરીકે પાળવામાં આવ્યા હતા.

(૧૧) લોર્ડ કર્ઝન ૧૮૬૯—૧૯૦૪ અને ૧૯૦૫—૧૯૦૫

લોર્ડ કર્ઝનના અમલમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો (૧૮૬૯), પણ જગ્યાએ જગ્યાએ બાંધકામ ઉધ્ધારી સરકારે હળરોના જીવ બચાવ્યા. આપણા મહારાણી વિક્ટોરિયા ૧૯૦૧ માં ૮૧ વર્ષની ઉમરે મરણ પામ્યા; એમના મરણ પછી એમનો મ્હોટો છોકરો સાતમા એડવર્ડનું નામ ધારણ કરી હિંદુસ્તાનનો, શહેનશાહ થયો; આ પ્રસંગે દિલ્હીમાં એક મ્હોટો દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૯૦૩—૦૪ માં તીબેટ ઉપર ચઢાઈ કરવામાં આવી, કારણ કે રશ્ચન કુમકપર તે દેશે અંગ્રેજ સાથેની સલાહનો ભંગ કર્યો અને બ્રિટિશ મુલકનો કંઈક ભાગ દબાવ્યો. ૧૯૦૪ માં અંગ્રેજ લશ્કરે તીબેટના લશ્કરને તુનાની લડાઈમાં હરાવી પોટાલા આગળ સંધિ કરવાની ફરજ પાડી. સલાહના કરાર અંગ્રેજોને લાભકારી હતા અને લડાઈના ખર્ચ બદલ તીબેટ સરકારને અંગ્રેજોને ૨૫ લાખ રૂપિયા આપવા પડ્યા. ૧૯૦૪ માં સતારાનો રાજા રામરામ ૫૪ વરસની ઉમરે મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો મ્હોટો છોકરો આના સાહેબ ગાદીપર બેઠો. આ ગવર્નર જનરલ આયરલેન્ડ (ઇન્કમ ટેક્સ) માં, નિમક ઉપરના કરમાં તેમજ ટપાલના દરમાં ઘટાડો કર્યો. કેળવણીના વધારા અને હિંદી પોલીસમાં સુધારા અર્થે વિવિધ ઉપાયો લીધા. લોર્ડ કર્ઝન ૧૯૦૪ માં ઈંગ્લાંડમાં ગયો અને તેની જગ્યાએ મદ્રાસનો ગવર્નર લોર્ડ એમ્પલીટ કામ ચલાવી વાઇસરોય નીમાયો. ૧૯૦૫ માં લોર્ડ કર્ઝન વિલાયતથી પાછો આવ્યો. એજ વરસમાં પંજાબમાં એક ભારે ધરતીકંપ થયો જેથી જન માલની બહુ હાનિ થઈ અને બે ત્રણ શહેરો તદ્દન નાશ પામ્યાં.

બંગાળના લાગલા:—બંગાળની વસ્તી લગભગ ૮ કરોડની અને વિસ્તાર ૧૮૯૦૦ ચોરસ મૈલનો હોવાથી લોર્ડ કર્ઝને ધાર્મિક ત્યાગ લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરથી એ મ્હોટા વિસ્તાર ઉપર પૂરતી દેખરેખ રાખી સકાતી નથી. લોર્ડ કર્ઝને તરતજ પોતાની ધારણા અમલમાં આણી અને ૧૯૦૬ માં બંગાળના બે ભાગ કર્યા; ડાકા, માધમાનસિંગ, ફરીડપુર, બાકરગંજ,

ટિપરા, નાઆખલી, ચેનેગાંગ, રાજશાહી, ઝિનાજપુર, રંગપુર, બોગરા, જગપાઠગુરી, પપના અને માદરા જૂદા પાડી “પૂર્વ બંગાળા અને આ સામ” કરી નામ આપ્યું, અને તેના ઉપર એક લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર નીમ્યો.

૧૯૦૫ ના નવેમ્બર મહિનામાં નામદાર પાટવીકુંવર અને ચુવરાણી (પ્રિન્સ અને પ્રિન્સેસ ઓફ વેલ્સ) હિંદુસ્તાનની મુલાકાતે આવ્યાં; જેમને દેશી રાજાઓએ તેમજ રૈયતે બાદશાહી માન આપ્યું.

૪૦ સં ૧૯૦૫ માં લોર્ડ કર્ઝન રાજીનામું આપી ઈંગ્લાંડ ગયો. કારણ કે હિંદુસ્તાનનો લશ્કરી કારભાર ચલાવવા વિષેના તેના વિચારો બ્રિટીશ પ્રધાન મંડળના વિચારથી જૂદા હતા. એની જગ્યાએ લોર્ડ મિન્ટો વાઇસરૌય નીમાયો.

(૧૨) લોર્ડ મિન્ટો ૧૯૦૫.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૪૭ માં જન્મ્યો હતો અને ૫૮ વર્સની વયે વાઇસરૌય થઇ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. આ ગવર્નર જેનરલે ૧૮૭૭માં ટર્કી સાથેની લડાઇમાં, ૧૮૭૯ માં અફઘાન વિજ્ઞહમાં અને ૧૮૮૨ માં ઇજીપ્શીયન ચઢાઇમાં ભાગ લીધો હતો. ૧૮૯૮ માં કનેડાના ગવર્નર જેનરલ તરીકે અમલ ચલાવ્યો હતો. ૧૮૦૭ થી ૧૮૧૩ સુધી લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઇ આવ્યો હતો તે આ વાઇસરૌયના બાપનો દાદો હતો.

પ્રકરણ ૧૩ મું

મહાન પુરુષોની જીંદગીનો ટુંક હેવાલ.

લાયોર્ડોને.

લાયોર્ડોને ફ્રેન્ચ નૌકાસેનાધિપતિ હતો. એણે ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં મહે જીતી લીધું જે અધ્યાપિ સુધી ફ્રેન્ચના તાબામાં છે. ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં દુશ્મીએ એને અંગ્રેજો સામે લડવાને મોકલું નૌકાસેન્ય આપી મોકલ્યો. એણે અંગ્રેજોનો ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ જીતી લીધો, પણ તે ચાર લાખ રૂપિયા લઇ અંગ્રેજોને પાછો આપ્યો અને મોરિશિયસમાં રહી ત્યાં બહુ સુધારા કર્યા. જ્યારે એ ફ્રાન્સ પાછો ગયો ત્યારે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ અંગ્રેજોને પાછો આપવા માટે એને ત્રણ વરસ બંધીખાને રહેવું પડ્યું અને ત્યાંથી છૂટવા પછી એ ૧૭૫૩ માં મરણ પામ્યો.

દુશ્મી.

દુશ્મી પ્રથમ અંદ્રનગરમાં ફ્રેન્ચ વેપારી હતો. એ ધણો હોંશિયાર

હોવાથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૪૨ માં એને પોન્ડિચરીનો હાકેમ નિમ્ણો. એ
 રહેને એણે અંગ્રેજો સામે ધણી બહાદુરીથી જય્યાવ કર્યો, તેથી એને
 માર્કવિસનો ખેતાળ મળ્યો. એની મૂળ ધારણા અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી
 હાકી કાઢવાની અને એ દેશપર ફ્રેન્ચ સત્તા વધારવાની હતી; આથી એણે
 અંગ્રેજોના થાણાં ઉપર ધણી વખત હુમલા કર્યા પણ પોતાની મતબબ
 મેળવવામાં ખર પડ્યો નહીં. ૧૭૫૦ માં એણે હૈદરાબાદ અને આર્કટમ
 ગાદીના વારસા બાબતની લડાઈમાં બારે હિન્મત વાપરી અને ફ્રેન્ચ લોકો
 એની બહાદુરીને લીધે હિંદુસ્તાનમાં શ્રેષ્ઠ ગણાવા લાગ્યા. એણે ૧૭૫૦ માં
 મેળવેલી ફતેહથી પુલાઈ જઈને એક રોહર વસાવ્યું, અને ત્યાં એક સ્તંભ
 ઉભો કરી તેનું નામ “ દુષ્ણી ફતેહ આબાદ ” આપ્યું. દુષ્ણીના
 પરાક્રમેથી એના શત્રુઓ એની અદેખાઈ કરવા લાગ્યા, અને એને ૧૭૫૪માં
 ફ્રાન્સ પાછો બોલાવી લીધો, જ્યાં એની ઉપર ફ્રેન્ચ સત્તાનો ઝેર ઉપયોગ
 કરવાનું તહેમત મૂકીને એને કેદ કર્યો; ત્યાંથી એ ત્રણ વરસે છૂટ્યો,
 અને ૧૭૬૪ માં ધણી ગરીબી હાલતમાં દિલ્લીનીથી એ મરણ પામ્યો.
 એની જગ્યાએ શાપ્યું હિંદુસ્તાનનાં ફ્રેન્ચ થાણા પર ગવર્નર નિમાશે.
 ૧૭૫૫. યુરોપીઅન અમલદારોના હાથ નીચે દેશીઓને કવાવત આપી
 તેમનું પ્હેલ બહેલું એક સારું લશ્કર બનાવવાનું માન દુષ્ણીને ધટે છે.

કૌન્ટ-ડી-લાલી.

કૌન્ટ-ડી-લાલી જાતનો આખરિશ હતો, પણ ફ્રાન્સ જઈ ત્યાં એક
 લશ્કરી અમલદાર થયો હતો. એની હૉશિયારી તથા બહાદુરી જોઈને
 ફ્રેન્ચ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ એને પોન્ડિચરીનો હાકેમ બનાવ્યો. એણે
 હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજોના ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ જીતી લઈ તોડી નાંખ્યો,
 ૧૭૫૮. ત્યાર પછી એણે એજ વરસે યુરિસને દક્ષિણમાંથી બોલાવી
 મદ્રાસમાં ફોર્ટ સેન્ટ જયેજ પર હલ્લો કર્યો, પણ તેમાં એની ફતેહ થઈ
 નહીં. વળી કૌન્ટ-ડી-લાલી અને યુરિસએ પોતાનાં સૈન્ય ભેગાં કરી
 વાંડિવાથ ઉપર ચઢાઈ કરી, પણ અંગ્રેજ સરદાર ફર્લેડ કૂટે તેમને હરાવ્યા,
 ૧૭૫૯. બે વરસ પછી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ઉપર હુમલો કર્યો, અને
 તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા અને લાલીને બંધીવાન કરી મદ્રાસ મોકલ્યો.
 ૧૭૬૩ માં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ લોકો વચ્ચે સલાહ થવાથી અંગ્રેજોએ
 પોન્ડિચરી ફ્રેન્ચ લોકોને પાછું આપ્યું, અને સઘળા બંધીવાનોને છોડી
 દીધા. કૌન્ટ-ડી-લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો, ત્યાં લોકો તેની સામે ધણી
 ઉન્નયોગી કારણ કે તેનો વખતમાં ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદ્દન જતી રહી
 હતી, અને તેને આ કારણ માટે ૧૭૬૬ માં ગેરવાગ્ની રીતે ફાંસી દીધી.

ભુસ્ત્રિસ

ભુસ્ત્રિસ એક બાહ્યર ફ્રેન્ચ સરદાર હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં જન્મ્યો હતો. એણે મરેહાઓ સામે એ વાર લડીને સલામતગંગને મદદ કરી. ૧૭૫૩ માં એને નિજામે ઉત્તર સરકાર, જેનો વિસ્તાર ૧૭,૦૦૦ ચેરસ મેલનો છે, તે એની નોકરીના બદલામાં આપ્યો; પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ક્રૉડે ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવીને તે જીતી લીધો. ૧૭૫૬ માં ભુસ્ત્રિસએ વાંડિવારા આગળ અંગ્રેજોપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં એ હારી ગયો અને કેદ પકડાયો. થોડા વખતમાં એ છૂટો થયો અને પાછો અંગ્રેજો સામે લડવા અને ટીપુને મદદ કરવા માટે આવ્યો; પણ ૧૭૮૩ માં એના આવી પહોંચ્યા પછી બીજો દિવસે એ કર્ણાટકમાં મરણ પામ્યો.

કલાઈવ.

કલાઈવ ઇ. સ. ૧૭૨૫ ના વરસમાં જન્મ્યો હતો. બાળપણથી ઘણો તોફાની હોવાથી એના મામાપે એને ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીમાં એની ૧૯ વરસની વયે કારકુનની નોકરી અપાવી હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધો; પણ થોડા વખતમાં લખવાનું કામ છોડીને એ લશ્કરમાં જોડાયો. આ વખતમાં ફ્રેન્ચ લોકોએ આર્કટના નવાજ અંદાસાહેબની સાથે મળીને અંગ્રેજના મળતિયા મહમદઅલીપર ત્યારે હુમલો કર્યો, ત્યારે મદ્રાસના હાકેમ મિ. સોન્ડર્સે કલાઈવને થોડું લશ્કર આપી આર્કટ મોકલ્યો એણે મોરારિરાવ નામના એક મરેહા સરદારની મદદથી ત્યાંનો કિલ્લો જીતી લીધો, અને અંદાસાહેબના દીકરા રાજસાહેબને આર્નિ આગળ ૧૭૫૧માં હરાવ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં દુબ્લીનો બંધાવેલો સ્તંભ એણે તોડી નાંખી ફ્રેન્ચ લોકોનું અપમાન કર્યું, અને તેમના હાથમાંથી કંજીવરમ લઈ, તેમને ૧૭૫૨ માં બાહુરની લડાઈમાં હરાવી ૧૭૫૩ માં એ ઇંગ્લાંડ ગયો. ત્રણ વરસ પછી (૧૭૫૬) કલાઈવ ફોર્ટ સેન્ટ ટેવિસનો હાકેમ થઈ હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો, અને તરત તુલાજી આંગરીયા નામના એક આંખિને હરાવી તેનો ઘેરિયાગઢ હસ્તગત કરી લીધો. થોડા માસ પછી અંધારી કોટડીનું વેર લેવાને કલાઈવને મદ્રાસ સરકારે હુકમ કર્યો. કલાઈવે ૧૭૫૭ માં સુરાજદાલાને હરાવ્યો, કલકત્તા પાછું જત્યું, અને નવાજને પાછી સલાહ કરવાની જરૂર પાડી; પણ એ સલાહ લાંબો વખત ટકી રહી નહીં. સુરાજદાલા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને ખૂબ કાબજા કરતો માલમ પડ્યો ત્યારે કલાઈવ પેલા ફ્રેન્ચ લોકોનું

અંદ્રનગર લઇ લીધું, અને એ નવાખને સખન સખ કરવાની તૈયારી કરી. એ નવાખનાજ કેટલાક મુખ્ય સરદારો એની સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, અને કલાઇવે તેમને હરોળન આપ્યું. આ સરદારોમાં મુખ્ય મિરજાપુર-જે એના લશ્કરનો સેનાપતિ હતો તે, અને ગાયદુલ્લા-જે મુખ્ય ખમનથી હતો, તે હતા. લડાઈની બધી જોઈતી તૈયારીઓ થઇ રહી ત્યારે અમિયદે નામનો એક શ્રીમંત વેપારી જે અંગ્રેજો સાથે આ કાવત્રાં કરવામાં સામીલ હતો, તેણે કલાઇવને કહ્યું કે જો તમે મને ૩૦ લાખ રૂપિયા આપવા કબૂલ નહીં કરશો તો હું આ સઘળા કાવત્રાં સુરાજદૌલા આગળ ઉઠાડાં પાડીશ. આ સાંભળી કલાઇવે તેને ધીરજ આપવા એક ખોટો દસ્તાવેજ લખી તેપર પોતાને હાથે એકમિલ વોટસનની સહી કરી. અમિયદે આ ખોટો દસ્તાવેજ છે એમ જાણ્યું નહીં, અને પૈસા મેળવવાની આશામાં મૂકો બેઠો. કલાઇવે સઘળી તૈયારી થયા પછી સુરાજદૌલા પર એક કાગળ લખી જણાવ્યું કે ફ્રેન્ચ લોકો સાથેનાં તારાં કાવત્રાંથી, તેમજ સલાહ તોડવાથી અમોને જે નુકશાન થયું છે તે તારે બધું ભરી આપવું, આથી નવાખ ચીડાયો, અને એક મોટું લશ્કર લઇ પોતે અંગ્રેજો સામે ગયો. કલાઇવે થોડાં લશ્કરથી તેને ૧૭૫૭ માં પંજાબની લડાઈમાં હરાવ્યો. સુરાજદૌલા ન્હાસી જતાં પકડાયો, અને તેને મિરજાપુરના દીકરા મિરાને મારી નાંખ્યો, ૧૭૫૭. એ નવાખ મરણ પામ્યો ત્યારે એની ઉમ્મર માત્ર ૨૦ વરસની હતી. અમિયદે જ્યારે કલાઇવનાં કાવત્રાં જાણ્યાં ત્યારે તે મૂર્છાંગત થઇ ઘેલાપણામાં મરણ પામ્યો. જ્યારે શાહઆલમ અને સુજાદૌલાએ પટણા પર ઘેરો લાદ્યો ત્યારે કલાઇવે મિરજાપુરને મદદ કરી. જેથી નવાખે કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું જે લાડું મળતું હતું તે કલાઇવને આપી દીધું. ૧૭૬૦ માં કલાઇવ ખીજ વાર ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું. ૧૭૬૫ માં કલાઇવને બંગાળામાં સુધારા કરવાને હિંદુસ્તાન પાછો મોકલ્યો. એણે બંગાળા, બિહાર, અને ઓરિસા અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં, સરકારી નોકરોનો પગાર વધારી આપ્યો અને એવા ખીજ સુધારા કર્યા. ૧૭૬૭ માં એ પાછો ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં એના દુશ્મનોએ એના ઉપર ઘણાએક તહોમનો મૂક્યાં પણ તે સાબિત થયાં નહીં. એ ૧૭૭૪ માં એના હિંદુસ્તાનના હરીફ દુષ્મી પછી દસ વરસે મરણ પામ્યો.

મેજર હોરેન્સ.

મેજર હોરેન્સ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની નોકરીમાં એક સરસ સરદાર હતો. તે ૧૭૪૮ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, અને તરત ફ્રેન્ચ લોક સાથે

લગાઈમાં ગુથાયો. આ લગાઈમાં પહેલાં અંગ્રેજ લોકો હાયાં, અને મેજર લોરેન્સ કેદ પકડાયો; પણ પાછળથી અંગ્રેજોને ફતેહ પામ્યા. ૧૭૪૬ માં એણે તાંજોરના રાજા શાહુ જેને તેના લાઈ પ્રતાપસિંહે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો, તેને મદદ કરી પાછી ગાદી અપાવી. તેથી તેની મહેનતના બદલામાં શાહુએ અંગ્રેજોને દેવીકાટ આપ્યું-ખ. સ. ૧૭૪૯. એજ વરસમાં એ મદ્રાસનો હાકિમ નિમાયો અને એક વરસ પછી સ્વદેશ ગયો. ૧૭૫૨ માં એ કલાઈવ સાથે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. લોરેન્સે ૧૭૫૨ માં ફ્રેન્ચ લોકોને બાહુરની લગાઈમાં હરાવી તેમને શ્રીરંગામના કિલ્લામાં ઘેરી લીધા. ૧૭૫૫ માં ફ્રેન્ચ લોકોએ ત્રિચિનાપોલિસ પર ઘેરા લાલ્યો પણ લોરેન્સે તેમને મારી પાછા હલાવ્યા. ૧૭૫૮ માં તેઓએ કૉન્ટ-ડા-લાલી તી સરદારી નીચે મદ્રાસપર ઘેરા લાલ્યો, ત્યારે પણ એ સરદારે એવીજ બહાદુરી દેખાડી. ૧૭૫૯ માં લોરેન્સ બિમારીને લીધે ઇંગ્લાંડ પાછો ગયો. જ્યાં તે ૧૭૭૫ માં ૭૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

સર ધ કૂટ.

આ પ્રખ્યાત સરદાર આયરલેન્ડમાં ૧૭૨૬માં જન્મ્યો હતો. એણે સ્ક્રાન્નગરપર (૧૭૫૭)ના અને પોન્ડિચરી (૧૭૬૧)ના ઘેરામાં તેમજ પ્લાસી (૧૭૫૭) અને વોન્ડીવાશ (૧૭૫૯)ની લગાઈમાં મોટું નામ કાઢ્યું. જે વખતે હૈદર સાથે અંગ્રેજો લગાઈ ચલાવતા હતા અને હૈદરે કર્નલ બેલીને પોલીલોરની લગાઈમાં હરાવ્યો હતો (૧૭૮૦) તે વખતે કૂટ જેને અંગાળનો સેનાપતિ નિમ્યો હતો તેને તુરત લશ્કર સહિત હૈદર સામે લડવા મોકલ્યો. તેણે પોટ્ટોનોવો, પોલીલોર અને એજ વરસમાં (૧૭૮૧) શોલિંગર આગળ તેને હરાવ્યો. જ્યારે ફ્રેન્ચ સરદાર યુરિસ એક મોટું લશ્કર લઈ હિંદુસ્તાન આવ્યો, ત્યારે કૂટને તેની સામે લડવા મોકલ્યો. તે મદ્રાસમાં પોતાના લશ્કર સહિત આવી પહોંચ્યો, પણ ત્યાં બે દિવસ પછી મરણ પામ્યો, ખ. સ. ૧૭૮૩.

લોર્ડ લોક.

આ નામાંકિત અંગ્રેજ સરદાર ૧૭૪૪માં જન્મ્યો હતો; યુરોપની તેમજ અમેરિકાની લગાઈઓમાં એણે ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી. ૧૭૯૩ તથા ૧૭૯૪માં હોલાંડની મોટી લગાઈઓ એ જીત્યો હતો. ૧૮૦૦ની સાલમાં એ હિંદુસ્તાનમાં સેનાપતિ નિમાયો; આ વખતે અંગ્રેજો અને અરેબા વચ્ચે જખરી લગાઈ ચવાની તૈયારીઓ ચલી હતી. લોર્ડ લોકે પહેલાં ફાજતરાવ સિંધિયા અને તેના મદદગાર વરાડના રાજા રઘુજી સોંસલે સાથે લગાઈઓ ચલાવી. આ સરા સરદારે તેમને અલિમદ, દિલ્હી, અને લાસ્વારી

(૧૮૦૩)ની લડાઈમાં હરાવ્યા. દિલ્હીની લડાઈ પછી શાહઆલમ, જેને મરેઠાઓએ પકડી કેદ કર્યો હતો, તેને છૂટો કરીધો, અને પછી આમ્રા જીત્યું. સિંધિયાના લશ્કરનો સેનાપતિ ધીરન નામે એક ફ્રેન્ચ સરદાર હતો, તે પણ અલિગઢની લડાઈમાં કેદ પકડાયો. આ લડાઈમાં પછી જ સવંત, રાવ હોલ્કર અને તેના મદદગાર ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઈ ચલાવી. લોડ લોક તેમને ફતેહગર (ફરકાબાદ)ની લડાઈમાં (૧૮૦૪) હરાવ્યા, અને દીગ કિલ્લો જીતી લીધો. ૧૮૦૫માં એ સરદારે ભરતપુરના કિલ્લાપર હુમલો કર્યો પણ એ ઘણો મજબૂત હોવાથી લાઇ શકાયો નહીં. (૧૮૨૬ માં એજ કિલ્લો અંગ્રેજ સરદાર લોડ કોમ્પર્નિયરે જીત્યો હતો). ૧૮૦૭માં એ પાછો વિલાયત ગયો જ્યાં એને મોટું માન અને આદરવિસતો ખેતાય મળ્યો. આ બહાદૂર લડાયો ૧૮૦૬માં મરણ પામ્યો.

રોબર્ટ સેલ.

રોબર્ટ સેલ જે “જલાલાબાદનો પહેલવાન” કરી કહેવાય છે, તે ૧૭૯૫ માં માત્ર ૧૫ વરસની ઉંમરે ધરત ઇન્ડિયા કંપનીમાં નોકર રહ્યો હતો. આ સરદાર અફઘાન લોક સાથેની પહેલી લડાઈમાં ઘણો પ્રખ્યાત થયો. આ લડાઈની અગાઉ એ ૧૭૯૯માં શ્રીરંગપટણના ઘેરામાં, ૧૮૧૬માં મોરિશિયસમાં, અને ૧૮૨૪માં રંગુનમાં લડ્યો હતો. રંગુનના કિલ્લા ઉપર ચઢી જવામાં એ સર્વથી પહેલો હતો. એણે ૧૮૪૦માં દોસ્તમહમદને પરવાનની લડાઈમાં હરાવ્યો. ૧૮૪૨માં એણે જલાલાબાદમાં ઘણા શરવીરપણે દોસ્ત મહમદના દીકરા અકબરખાં સામે ટકાવ કર્યો ને તેને હરાવી ખીજ સરદારો સાથે મળીને કાશુલ જીત્યું, અને પોતાની સ્ત્રી તથા દીકરી જેઓને ખીજાઓ સાથે અકબરખાંએ બંધીવાન કર્યા હતાં તેમને છોડવ્યાં. ૧૮૪૫માં પંજાબની પહેલી લડાઈમાં મુઢકી આગળ શીખ લોકો સાથે લડતાં ૬૫ વરસની વયે એ મરણ પામ્યો.

તૈમૂરલંગ.

તૈમૂરલંગ ઇ. સ. ૧૩૩૬માં સમરકંદમાં જન્મ્યો હતો. હુસન નામનો સરદાર જે જંધિસખાંના મરણ પછી તેના રાજ્યના એક ભાગમાં અમલ ચલાવતો હતો તેની સાથે પહેલાં તે મળી ગયો, અને ૧૩૬૯માં તેનેજ હરાવી તે જમ્યાનો પોતે ધણી થયો. ઇ. સ. ૧૩૯૮માં તે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરવા છેક સિંધુ નદી સુધી ધસી આવ્યો અને ફતેહઆબાદ અને ખીજાં સહેરોનો તાલ કરી દિલ્હીપર ધસ્યો. આ વખતે તખલખ વંશનો

મહમદશાહ રાજ્યગાદીપર હતો, જેને ગુજરાત નહાસા જવાની ફરજ પડી. પાંચ દિવસ સુધી ત્યાં લૂટ ચલાવી પુષ્કળ દોલત લઇ પાછો ફર્યો. ઇ. સ. ૧૪૦૫માં જેવી એ ચીન દેશપર હુમલો કરવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં મરણ પામ્યો.

બહેરામખાં.

એ પહેલાં હુમાયુનો વજીર હતો. ૧૫૫૬માં હુમાયુના મરણ પછી તેનો દીકરો અકબર ગાદીએ બેઠો, એ રાજા માત્ર ૧૩ વરસની વયનો હોવાથી બહેરામખાં રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. બહેરામખાંને લોકો ખાનખાના એટલે રાજપિતા કહેતા. એણે ૧૫૫૬માં મહમદ આદિલશાહના વજીર હેમુને તથા સિકંદરસુરને પાણીપતની લડાઈમાં હરાવ્યા. બહેરામ પાછળથી ગર્વિષ્ઠ અને તીખા સ્વભાવનો થવાથી અકબરે તેના હાથમાંથી સમગ્રી સત્તા ખિનવી લીધી. બહેરામે આથી બંડ ઉઠાવ્યું પણ અકબરે તે એકદમ સમાવી દીધું. આ પછી બહેરામ મોકલે જવા નિકળ્યો, પણ ગુજરાતમાં તેને સુબારકખાં નામના કોઇ પહાણે મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૫૬૦

ચાંદખીખી.

ઇ. સ. ૧૫૭૫માં ચાંદખીખી અહમદનગરની રાણી થઇ. જ્યારે અકબરે ઇ. સ. ૧૫૯૫માં અહમદનગર જીતવાને પોતાના દીકરા મોરાદને અને પોતાના આગલા વજીર બહેરામના દીકરા મિરજાખાંને મોકલ્યા ત્યારે ચાંદખીખીએ ધણી બહાદુરીથી તે જગ્યાનો બચાવ કર્યો, અને મોરાદ અને મિરજાખાંના લશ્કરને મારી કાઢ્યું; પણ ઇ. સ. ૧૫૯૯માં જ્યારે ચાંદખીખીને તેના કોઇ વેરીએ મારી નાંખી ત્યારે અહમદનગરનો થોડોક ભાગ મોગલ લોકના તાબામાં ગયો.

નુરજહાં.

નુરજહાં અયાઝ નામનાં કોઇ ગરીબ હાલતમાં આવી પડેલા ઉમરાવની બેટી હતી; તે અકબરના જનાનખાનામાં પોતાની મા જેડે જતી. તે બહુ રૂપાળી હતી તેથી સલીમે તેને જેઇને અકબર જીવતો હતો ત્યારે તેની સાથે પરણવા માગ્યું, પણ અકબરે તેમ ન કરતાં તેને શીરઅફઘાન નામના એક બહાદુર હાકિમ સાથે પરણાવી. સલીમે ગાદીએ આવ્યા પછી તેની સાથે પરણવાના વિચારથી શીરઅફઘાનને મારી નાંખાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૧૧માં સલીમ નુરજહાં જેડે પરણ્યો અને નુરજહાંએ પોતાના બાપ અને ભાઇને મોટી પદ્ધતિએ અપાવી. નુરજહાંએ જાંહગીરના નાના દીકરા શહેરિયારને ગાદી અપાવવાને કાશીશ કરી, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગઇ

એને મોહોબતખાં નામના શરૂ સરદાર જોડે કજીઓ થયો તેથી તે સરદારે ૧૬૨૬માં જાંહંગીરને કેદ કર્યો; પણ નુરજહાંએ તેને ઘણીક યુક્તિ કરી છોડાવ્યો. જાંહંગીરના મરણ પછી તેણે એકાંતવાસ પકડ્યો અને ૧૬૪૬માં મરણ પામી.

મલીક'બર.

મલીક'બર એક હુજૂરી ઉમરાવ હતો. જ્યારે ઇ. સ. ૧૫૯૯માં ચાંદ બીખીનું તેના પેરીઓએ ખૂત કર્યું અને અફઘરે અહમદનગરનો થોડોક ભાગ જીતી લીધો, ત્યારે ચાંદબીખીના આ હુજૂરી વજીરે અહમદનગરનો આક્રમણ થોડોક ભાગ બચાવી રાખ્યો અને થોડા વખત પછી એણે મોગલ સરદારને હરાવી અહમદનગરનો ભાગ પાછો જીતી લીધો. ૧૬૧૬માં અફઘરના પૈત્ર શાહજહાંએ એને હરાવ્યો પણ પાછો એ મોગલ સરદારને હરાવી સ્વતંત્ર રહ્યો. આ વખતે શાહજહાંએ એના બાપની સામે બંડ ઉઠાવ્યું અને મલીક'બર સાથે મળી ગયો. મલીક'બર ૧૬૨૬માં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૬૩૭માં શાહજહાંએ અહમદનગર મોગલ રાજ્ય સાથે જોડી નાખ્યું.

મોહોબતખાં.

મોહોબતખાં જાંહંગીરના રાજ્યમાં એકે મોટો સરદાર થયો તે પહેલાં એ કાબુલનો સુબેદાર હતો. જાંહંગીર એશઆરામમાં પડવાથી મોહોબતખાંએ ધીમે ધીમે રાજ્યમાં પોતાનો વગ વધાર્યો, અને શાહજહાં પરવીઝની સાથે દોસ્તી કરી. સલીમની મરણ પોતાના દીકરા શહેરિયારને ગાદી અપાવાની હતી, પણ મોહોબતખાંએ પરવીઝનો પક્ષ કર્યો તેથી નુરજહાંને ઇ. સ. ૧૬૨૫માં એની સાથે કજીઓ થયો. નુરજહાંએ એના ઉપર સરકારી નાણાં ખાઈ જવાનું ખોટું તહોમત મૂકી એને ઘણા સતાવ્યો. તેથી આ અમીરે ૫,૦૦૦ રજપૂત સ્વારો લઈ સલીમને કેદ કર્યો, ઇ. સ. ૧૬૨૬. નુરજહાંએ સલીમને તરેહવાર યુક્તિઓથી આખરે મોહોબતખાંના હાથમાંથી છોડાવ્યો, પણ ૧૬૨૭માં જ્યારે કાશ્મીરથી લાહોર જતાં સલીમ મરણ પામ્યો, ત્યારે આ સરદારે તેના દીકરા શાહજહાંને ગાદી મેળવવામાં મદદ કરી.

નિઝામઉલ્લમુલક.

એ ઐરંગઝેબના એક માનીતા સરદાર ગાઝીકીદીનનો દીકરો હતો, અને ૧૬૪૪માં જન્મ્યો હતો. એની બહાદુરીને લીધે એને પહેલાં અસફજી અને પછી નિઝામઉલ્લમુલક એટલે રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરનાર એ ખેતાઓ મળ્યા. ઇ. સ. ૧૭૧૩માં એ દક્ષિણનો સૂબો થયો; પણ “પાદશાહ બનાવનાર” સૈયદોની અદેખાઈથી ૧૭૧૪માં એની જગ્યાએ હુસનઅલીખાંની નિમણુક

યમ, અને એને ગુજરાત અને પછી માળવાનો સૂબો નિમ્નો. આથી એ અયોધ્યાના નવાજ સાદતખાં સાથે મળી ગયો અને ૧૭૨૦માં શાહપુરની લડાઈમાં એ સૈયદોને એણે હરાવ્યા, અને મહમદશાહનો વજર થયો. ઇ. સ. ૧૭૨૪માં મહમદશાહની માઠી ચાલને લીધે એ દક્ષિણમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. મરેઠાઓની વધતી જતી સત્તાથી ડરીને એણે બીજા પૈશ્વા બાહરાવ સામે કાવત્રાં કર્યાં, પણ તેમાં એને બહુ ખમવું પડ્યું. બાહરાવે એને ૧૭૩૬માં ભોપાળની લડાઈમાં હરાવ્યો જેથી એને મરેઠાઓને ધણીક જગ્યા આપવી પડી. એને ૧૭૪૩માં આર્કટ ઉપર હુમલો કરી અનવારદોનને કર્ણાટકનો નવાજ બનાવ્યો. આ શૂરો સરદાર ઇ. સ. ૧૭૪૮માં ૧૦૪ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

નાદિરશાહ.

નાદિરશાહ પ્રથમ એક ગુલામ હતો. ઇ. સ. ૧૭૩૭માં એણે ઇરાન જતી લઈ ત્યાં રાજ્ય કર્યું. ૧૭૩૮ માં એણે હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરી કર્નાલની લડાઈમાં મોગલોને હરાવી દિલ્હી જતી લીધું, અને ત્યાં બારે કતલ ચલાવી. પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ પોતાને દેશ એ પાછો ફર્યો ત્યારે એને એના વેરીઓએ ઇ. સ. ૧૭૪૭માં મારી નાંખ્યો.

ચંદાસાહેબ.

ચંદાસાહેબ કર્ણાટકના નવાજ દોસ્તઅલીનો જમાઈ હતો. એને પૅન્ડિયરીના હાકેમ દુમાસ સાથે ધણી સારી દોસ્તી હતી. ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં ત્રિચિનાપોલીનો રાજ સંતાન વગર મરણ પામ્યો, ત્યારે તે ગાદીને માટે ઘણા જણ દાવો કરવા નિકળ્યા. આ સમયમાં તે રાજની વિધવાએ આર્કટના નવાજની મદદ માગી. દોસ્તઅલીએ તે રાણીનું રક્ષણ કરવા પોતાના જમાઈ ચંદાસાહેબને મોકલ્યો; ચંદાસાહેબે તેણીના સંઘર્ષ શત્રુને વશ કર્યા; પણ ખજાણી તેને દગાથી કેદ કરી, પોતે ત્રિચિનાપોલીનો ધણી થઈ પડ્યો. થોડા વખત પછી એણે તંજોરના મરેઠી રાજ પાસેથી કારિકલ ખંદર જતી લઈ પોતાના મિત્ર દુમાસને આપ્યું. આથી રાધોજી ભોંસલે અને ઓરારિરાવ નામના બે સરદારોએ પહેલાં કર્ણાટક પર ચઢાઈ કરી, અને ૧૭૪૧માં અમ્બુરની લડાઈમાં દોસ્તઅલીને હરાવી મારી નાંખ્યો. આથી ચંદાસાહેબની ઐરી, દીકરો, અને દોસ્તઅલીની વિધવા પૅન્ડિયરી નહાસી ગયાં. ચંદાસાહેબ ત્રિચિનાપોલીમાં હતો, માટે મરેઠાઓએ તેજ વર્ષમાં તે શહેર ઉપર હુમલો કર્યો, અને ચંદાસાહેબને પકડી સતારે લઈ ગયા. સાત વરસ પછી ફ્રેન્ચ લોકે મરેઠાઓને સાત લાખ રૂપિયા આપી તેને ૧૭૪૮માં

છાડવ્યો, કારણ કે દ્રેન્ય લોકોને અંગ્રેજો સાથેની લડાઈમાં તેની તરફથી મદદની મોટી આશા હતી. બંધીખાનેથી નિકળતાંજ એણે નિઝામ-ઉલ-મુલ્કના નિમેલા કર્ણાટકના નવાબ અનવારહીનને હાંધી કાઢી તે જગ્યાનો પોતે નવાબ થવાનો વિચાર કર્યો. આ કારણને માટે એ હૈદરાબાદની ગાદીના ખીજ વારસ મુજર્રજ સાથે મળી ગયો, અને દ્રેન્ય લોકની મદદથી અનવારહીનને ૧૭૫૦માં અમ્મુરની ખીજ લડાઈમાં હરાવી પોતે કર્ણાટકનો નવાબ થયો. અનવારહીનનો દીકરો મહમદઅલી આ હાર થયાથી ત્રિચિનાપોલી ન્હાસી ગયો, અને અંગ્રેજોની મદદ લઈ અંદાસાહેબ સામે લડ્યો. અંદાસાહેબ આખરે, તંજોરનું લશ્કર જે મહમદઅલીની મદદે આવ્યું હતું, તેના સરદારને શરણુ થયો. જેણે એને વિશ્વાસઘાત કરી મારી નાંખ્યો, ૧૭૫૨.

અહમદશાહ અબદલી.

અહમદશાહ અબદલી અથવા દુરાની, નાદિરશાહના લશ્કર સાથે પહેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો. નાદિરશાહના મરણ પછી એ કંદહારની ગાદીએ બેઠો, અને હિંદુસ્તાનપર છ ચઢાઈઓ કરી. ૧૭૪૮ ની ચઢાઈમાં મહમદશાહે એને સેરહિંદ આગળ હરાવ્યો પણ ત્રણ વરસ પછી (૧૭૫૧) દિલ્હીના પાદશાહ અહમદશાહે તેને લાહોર અને મુલતાન આપી દિલ્હીપર ચઢાઈ કરતાં અટકાવ્યો; ૧૭૫૬માં પાછી ચઢાઈ કરી એણે દિલ્હી લૂટ્યું. છેલ્લી ચઢાઈમાં એણે મરેઠાઓને પાણીપત આગળ ૧૭૬૧માં હરાવ્યા એ ૨૬ વરસ સારી રીતે રાજ્ય કરી ૧૭૭૩માં મરણ પામ્યો.

હૈદરઅલી.

હૈદર ઇ. સ. ૧૭૦૨માં જન્મ્યો હતો. એ મૈસૂરમાં હિંદુ રાજાના ઘોડેસ્વાર લશ્કરના એક અમલદાર કુતેહમહમદનો દીકરો હતો. મૈસૂરના રાજાની નોકરીમાં એ ૨૭ વરસની વયે દાખલ થયો. જૂંટ, લુચ્ચાઈ, અને ઠગાઈથી એણે મોટું લશ્કર અને ઘણા પૈસા એકઠા કરી રાજા તેમજ પ્રધાન નન્દરાજને વરસ દહાડે ચોક્કસ રકમ આપવા કહી પોતે મૈસૂરનો ધણી થયો, ઇ. સ. ૧૭૬૧. ૧૭૬૩માં એણે બેંગ્લોરનો કિલ્લો લીધો. એથા પૈશ્વા માધવરાવે એને એક સજ્જડ હાર ખવડાવી જેથી એને મરેઠાઓને ડર લાખ રૂપિયા આપવા પડ્યા. ૧૭૬૬માં એણે કાલિકટ જીત્યું. આ કુતેહથી નિઝામ અને મરેઠાઓએ સંપ કરી હૈદરનું સંખળું રાજ્ય લઈ લેવાનો વિચાર કર્યો પણ હૈદર તેમને હાંચ આપી બચી ગયો. હૈદરે હવે અંગ્રેજોના રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ સ્મિથે તેને ૧૭૬૭માં અંગામ અને ત્રિનોમલે આગળ હરાવ્યો. અમ્મુરગઢ ઉપર પણ હુમલો કરવામાં હૈદર હારી ગયો,

પર્ણ એ પાછો કુર્ણાકટ પાયમાલ કરી મદ્રાસ તરફ ધસી ગયો અને ત્યાંથી અંગ્રેજ લશ્કરને વિખેરી નાખ્યું. આ ફતેહથી હૈદરે હવે મરેઠાની જુસરીમાંથી નિકળી જવાની તૈયારી કરી; પણ ઇ. સ. ૧૭૭૨માં ચેરકુલીની લડાઈમાં મરેઠા સરદાર ત્રિજકરાવે તેને એક સખ્ત હાર ખવાડી, જેથી તેને મરેઠાઓને હાર લાખ રૂપિયા અને ફટલીક જગ્યાઓ આપવી પડી. ૧૭૬૯ની મદ્રાસની સંધી પ્રમાણે અંગ્રેજોએ એને મદદ કરી નહીં તેથી એ તેમનો કટ્ટો દુશ્મન થયો, અને એક ધણુ મોટું લશ્કર લઈ તેમની સામે પાછો ગયો. કર્નલ બેલી એની સામે લડવા આવ્યો, પણ પોલીલોરની ખેડી લડાઈમાં તે હારી ગયો, અને કેદ પકડાયો. ઇ. સ. ૧૭૮૦-૧૭૮૧માં આયર ફ્રટ સરદારે પોતાનો વો અને પછી શાલિંગરની લડાઈમાં હૈદરને હરાવ્યો. હૈદરે ૧૭૮૨ માં તેલીચર ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ બહાદુરીથી ૧૮ માસ સુધી ટકાવ કરી તેના ૧૨૦૦ માણસને બંધીવાન કર્યા. આ વગર બાકીનો પણ છૂટો માણસ ૧૭૮૨માં ૮૦ વરસની ઉંમરે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.

ટીપુ.

હૈદરનો દીકરો ટીપુ ઇ. સ. ૧૭૪૯માં જન્મ્યો હતો. ૨૭ વરસની વયે તે ૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઈ લૂંટફાટ કરતો છેક મદ્રાસ સુધી ધસી આવ્યો. ૧૭૮૨માં ટીપુએ કર્નલ ક્લેવેલેન્ડનાં લશ્કરને કળાઈથી ઘેરી લીધું, અને તેને ભારે દુઃખ દીધું. પોતાના બાપના મરણ પછી ૧૭૮૨માં તે રાજ્યાભિષેક થયો. આ વખતે જનરલ મેથ્યુસે વગર હરકતે બેંગ્લોરનો કિલ્લો છતી લીધો; પણ આ સાંભળતાંજ ટીપુ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લો પાછો છતી લઈ મેથ્યુસને બંધીવાન કર્યો. પછી કર્નલ ફુલર્ટન એક મોટું લશ્કર લઈ મહેસૂર ઉપર ચઢી ગયો, પણ ફ્રેન્ચ લોકો તરફથી ટીપુને મદદ ન મળવાથી તેણે અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી, ૧૭૮૪. આ સંધિ કર્યા પછી ટીપુએ કેનેરા અને કુર્ગપર ચઢાઈ કરી એક લાખ માણસોને પકડી જોર જીલમથી મુસલમાન કર્યા. ઇ. સ. ૧૭૮૮માં કોચિનના નાયર લોકને પણ હરાવી ધણાએકને એણે મુસલમાન કર્યા. જેઓએ એ ધર્મ કબુલ ન કર્યો તેઓને એણે કાપી નાખાવ્યા, અને પુશ્કળા હાથેનાં લૂટ્યાં એક વરસ પછી એણે ત્રાવણકોરના રાજ્યપર હુમલો કર્યો પણ એ રાજ્ય અંગ્રેજોનો મિત્ર હોવાથી ટીપુની સામે થયો, અને તેને મારી પાછો કાઢ્યો. આ હારથી એ ધણો થીડવાઈ ગયો અને ત્રણ માસમાં એક મોટું લશ્કર લઈ પાછો ત્રાવણકોર ઉપર હુમલો કર્યો. આથી ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કોર્નવેલિસે નિકામ, અને મરેઠાના પ્રધાન નાના ફૂલનીસ સાથે એક સંધિ કરી ટીપુના રાજ્યપર કૂચ કરી, બેંગ્લોર લીધું.

અને ટીપુને અરિકેરાની લડાઈમાં હરાવ્યો—૧૭૯૧. એક વરસ પછી લોડ કેનવોલિસે શ્રીરંગપટણુપર હુમલો કર્યો. અંગ્રેજોની ગદ્દે મરેઠા સરદાર હરિપંત અને નિઝામ લશ્કર લઈ આવ્યા. ટીપુ આથી ધભાઈ ગયો અને સલાહ કરી, જેથી તેને પોતાનું અડધું રાજ્ય અને ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપિયા, તેમજ તેના બે દીકરાને અંગ્રેજની ઝોળમાં આપવા પડ્યા. આવી સખત દ્વાર ખાવા છતાં ટીપુ નિરાશ થયો નહીં, અને ફ્રેન્ચ લોકો સાથે છૂપાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. ગવર્નર જેનરલે તેને સમજાવ્યો, પણ જ્યારે તેણે કાંઈ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે અંગ્રેજો પાછા લડવા તૈયાર થયા. એક મોટું લશ્કર બેઠું કરી તેની સરદારી લોડ હેરિસને આપી. સદાસિર, માલ્હેલી અને પછી શ્રીરંગપટણુ આગળ ૧૭૯૯માં લડાઈઓ થઈ, તેમાં ટીપુ હાર્યો; અને છેલ્લી લડાઈમાં ટીપુની લાસ મુઠાંના ઢગલામાંથી મળી આવી.

નાના ફૂડનવીસ.

નાના ફૂડનવીસ ૧૭૪૧માં સતારે જન્મ્યો હતો. મરેઠી રાજ્યના દક્ષતર અને હિસાબ રાખનારા “ફૂડનવીસના” ઇલકાગથી ઝોળખાતા હતા. એનો બાપ જનારધન રાજ્યમાં આ પદી ભોગવતો હોવાથી તેના મરણ પછી એ નિભાયો હતો, પણ ન્હાની વયનો હોવાથી આ કામ સકારામ બાપુ-જેને પાછળથી પેશ્વા સામેનાં કાવત્રાં માટે પ્રતાપગદના કિલામાં પૂર્યો હતો—તે બગ્નવતો હતો. આ વખતે મરેઠી રાજ્યમાં બહુ તરકટો ચાલતાં હોવાથી નાના ફૂડનવીસ, માધવરાવની વિધવા ગંગાબાઈ અને તેના દીકરા માધવરાવની સાથે પુરંધરના કિલામાં ન્હાસી ગયો. જ્યારે અંગ્રેજોએ રાધેબાનો પક્ષ છોડી દીધો, અને માધવરાવ નારાયણને પેશ્વા કબુલ કરી મરેઠા સાથે પુરંધરનું તહનામું કર્યું ત્યારથી નાના, માધવરાવના પ્રધાન તરીકે સત્તા ચલાવવા લાગ્યો. એ પછી અંગ્રેજોથી સ્વતંત્ર થવાના વિચારથી ફ્રેન્ચ લોકો સાથે જાની મસલત કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજોએ આથી મરેઠા સામે એક લશ્કર મોકલ્યું, પણ તે હારી ગયું અને વરગામ આગળ સંધિ કરી; પણ હેસ્ટિંગ્સે તરત એક બીજું લશ્કર જોડાડીની સરદારી નીચે મોકલ્યું, અને ૧૭૮૨માં સાલગાઈ આગળ અંગ્રેજોને ફાવતી સંધિ થઈ. નાનાએ પછી નિઝામઅલી તથા અંગ્રેજો સાથે મળી જઈ ટીપુના રાજ્યપર કુચ કરી તેને હરાવ્યો, અને શ્રીરંગપટણુ આગળ સંધિ કરી. ૧૭૯૫માં નાનાએ નિઝામઅલી સામે કુચ કરી તેને (ખરડા) કુદલા આગળ હરાવ્યો, અને મરેઠી રાજ્યને બહુ ચઢતી દશાએ આણ્યું. એણે રાધેબાનો દીકરો બાજુરાવ, જે છેલ્લો પેશ્વા થયો હતો, તેને એક કિલામાં પુરી માધવરાવની વિધવા યસોદાબાઈને દત્તક લેવાડી તેને ગાદી આપવાને યુક્તિઓ કરી, પણ જ્યારે એમાં એ નિષ્ફળ

થયો ત્યારે આજીરાવને માદી આપી. હાલતરાવ સિંધિયાએ જ્યારે પુનાપર ચઢાઈ કરી ત્યારે નાના, આજીરાવ સાથે સતારે નહાસી ગયો, અને આજીરાવની જગ્યાએ ચીમનાજી આપા પેશા થયો. નાનાને પકડી કેદ કરવાને એના દુશ્મનોએ ધણાંક કાવત્રાં રચ્યાં પણ તે પોતાની હોંશિયારીથી એ સધળાંમાંથી બચી ગયો. એટલુંજ નહીં પણ પાછો આજીરાવને ૧૭૬૫માં માદીએ ખેસાડવાને શક્તિવાન થયો. ઇ. સ. ૧૭૬૭માં જ્યારે નાના, હાલતરાવ સિંધિયાને મળવા ગયો ત્યારે તેણે આજીરાવના હુકમથી તેને કેદ કર્યો, પણ દશ લાખ રૂપિયા આપી તે છુટો થયો અને અંગ્રેજોના વચ્ચે પડવાથી પાછો આજીરાવના પ્રધાન તરીકે અમલ કરવા લાગ્યો. એ ઇ. સ. ૧૮૦૦માં મરણ પામ્યો.

રણજીતસિંહ.

રણજીતસિંહ એક બુદ્ધિવાન પણ અભણ માણસ હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૮૦માં જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં ૧૨ સ્વતંત્ર જૂદાં જૂદાં રાજ્યો હતાં અને તેઓ માંહે માંહે લડી મરતાં. આ જોઈ રણજીતસિંહે એ બધાં રાજ્યનું એક પ્રબળ રાજ્ય કરવાનો વિચાર કર્યો, અને છૂટાં છૂટાં રાજ્ય પર હુમલો કરતો ગયો. આથી કેટલાક શીખ સરદારોએ અંગ્રેજોની મદદ માગી. લોર્ડ ઓર્ડોએ ૧૮૦૬માં મેટકાફને રણજીતસિંહ સાથે સંધિ કરવા મોકલ્યો, જે સંધિ તેણે જીવ્યો ત્યાં સુધી તોડી નહીં. અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર ઝમાનશાહ, જે અફઘાનિસ્તાનમાં રાજ કરતો હતો, અને જેના હાથમાં પંજાબ હતું, તેણે રણજીતસિંહને તેના બહાદૂર કામો જોઈ લાહોરનો હાકેમ નીમ્યો હતો. આ વખતે એની ઉંમર માત્ર ૧૮ વરસની હતી. રણજીતસિંહ પોતાની બહાદૂરીથી ધીમે ધીમે તે જગ્યાનો ધણી થયો. એનું લશ્કર ન્ય તથા ઇટેલિયન અમલદારોથી કવાયત પામ્યું હતું. ૧૮૩૧માં લોર્ડ એન્ટિક રણજીતસિંહની મુલાકાતે ગયો, જ્યાં તેને ઘણો આવકાર અને આદરમાન મળ્યાં. રણજીતસિંહ પાસે ૮૨,૦૦૦ માણસનું લશ્કર અને ૩૭૬ તોપો હતી. એને “પંજાબનો સિંહ” કરી કહેછે. એણે અફઘાનિસ્તાનની લડાઈની વખતે અંગ્રેજોને ધણી મદદ કરી હતી આ બહાદૂર રાજા ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં મરણ પામ્યો.

હિંદુસ્તાનની લઘાઈઓ તથા તેમની સાલ અને પરિણામ

વરસ	લઘાઈના નામ.	કાણુની વચ્ચે.	પરિણામ.
ઇ.સ. પૂર્વે ૫૦૦૦	પાણીપતની પહેલી લઘાઈ.	ફૌરવ અને પાંડવ વચ્ચે.....	પાંડવનો જય થયો.
૩૨૭	જેલમ ,,	સિકંદર તથા પોરસ રાજા,,	પોરસની હાથ થઇ.
ઇ.સ. ૯૭૭	પેશાવર ,,	જયપાળ અને સખતગીન	જયપાળની હાર થઇ.
૧૦૨૪	સોમનાથ ,,	મહમદ ગિઝનવી અને ભીમદેવ ,,	ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ હાર્યો.
૧૧૯૧	પાણીપત (બીજી)	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	મહમદઘોરીહારી ગયો.
૧૧૯૩	સ્થાનેશ્વર ,,	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	પૃથુરાજનો પરાજય થયો.
૧૨૯૩	એલિયપુર ,,	અલાઉદ્દીન ખિલજી અને રાજા રામદેવ, ,,,... ..	રાજા રામદેવનો પરા- જય થયો.
૧૫૨૬	પાણીપત (ત્રીજી)	બાબર અને હુમાયુન લોદી ,,	હુમાયુન હાર્યો.
૧૫૨૭	સિક્રિ ,,	બાબર તથા મેવાડના રાણાસંગ	સંગની હાર થઈ.
૧૫૪૦	કનોજ ,,	હુમાયુન અને શિરશાહ ,, ...	હુમાયુનનો પરાજય થયો.
૧૫૫૬	સરહિંદની (પહેલી)	હુમાયુન અને સિકંદર ,, ...	સિકંદરની હાર થઇ.
૧૫૫૬	પાણીપત (ચોથી)	હેમુ તથા એહેરામખાં ,, ...	હેમુનો પરાજય થયો.
૧૫૬૫	તાલિકોટ ,,	હુસેનનિઝામશાહ અને રામરાજા,	વિજયનગરના રાજાનો પરાજય થયો.
૧૬૫૭	કાશી	દારા અને સુગ	સુગની હાર થઇ.
૧૬૫૮	બિજ્જણ ,,	સુરાદ તથા ઔરંગઝેબ, અને જસવંતસિંહ	જસવંતસિંહ હાર્યો.
૧૬૫૮	આગ્રાની (પહેલી)	સુરાદ તથા ઔરંગઝેબ, અને દારા	દારા હારી ગયો.
૧૬૫૯	કનૌજ ,,	ઔરંગઝેબ અને સુગ ,, ...	સુગનો પરાજય થયો.
૧૭૦૭	આગ્રા (બીજી)	મોઆઝમ અને આજમ,,...	આજમ હાર્યો. [થયો.
૧૭૦૮	હુદાબાદની (પહેલી)	મોઆઝમ અને કામબક્ષ	કામબક્ષનો પરાજય
૧૭૧૩	આગ્રા (ત્રીજી)	જહાંદારશાહ તથા ફરખશિર,	જહાંદારશાહ હાર્યો.
૧૭૨૦	શાહપુરની લઘાઈ	સૈયદઅબ્દુલ્લા અને નિઝામવચ્ચે	અબ્દુલ્લાની હાર થઇ.
૧૭૩૪	ડોહાઈ ,,	બાજીરાવ તથા ત્રિજકરાવ દાલાડે વચ્ચે.....	દાલાડે હાર્યો અને માર્યો ગયો.
૧૭૩૬	બોપાળ ,,	બીજાપેશ્વાબાજીરાવ અને નિઝામ	નિઝામ-ઉલ-મુલક હાર્યો.
૧૭૩૬	કર્નાલ ,,	નાદિરશાહ અને મોગલફૌજ,	મોગલ ફૌજ હારી.
૧૭૪૬	અમ્મરની (પહેલી)	દોસ્તઅલી અને મરેઠા,,	દોસ્તઅલી હારી ગયો.
૧૭૪૮	સરહિંદ (બીજી)	મોગલ અને અહમદશાહ,,	અહમદશાહ અબ્દુલ્લી હારી ગયો.
૧૭૫૦	ત્રિચિનાપોલી ,,	નાઝિરજંગ અને મુજફ્ફરજંગ,,	નાઝિરજંગ હાર્યો.

વરસ	લગાઇનાં નામ	કાણની વચ્ચે	પારણામ
૧૭૫૦	અમ્બુર (ખીજી),	મુજફરજી, ચંદાસાહેબ, તથા ફ્રેન્ચ, ખીજી તરફ અને વારદીન.....	અનવારદીન હાથે.
૧૭૫૧	આર્નિ , ,	રાજાસાહેબ અને કલાઇવ , , [કલાઇવ	ચંદાસાહેબનો દીકરો રાજાસાહેબ હાથે.
૧૭૫૨	કોલેપાક , ,	રાજાસાહેબ તથા ફ્રેન્ચ, અને	રાજાસાહેબ હાથે.
૧૭૫૨	શ્રીરંગામ , , ...	લોરેન્સ અને ફ્રેન્ચ લોક , ,	ફ્રેન્ચ લોક હાથે.
૧૭૫૨	બાહુર , , ...	મેજરલોરેન્સ અને ફ્રેન્ચ લોક , ,	ફ્રેન્ચ લોક હાથે. [થયો.
૧૭૫૭	પ્રતાપી , , ...	કલાઇવ અને સુરામદાલા , ,	સુરામદાલાનો પરાજય
૧૭૫૯	કરોર , , ...	કર્નલ ફ્રેડ, અને ફ્રેન્ચ લોક , ,	ફ્રેન્ચ લોક હાથે.
૧૭૫૯	વાડિવાશ , , ...	કર્નલ ફ્રેડ અને ફ્રેન્ચ સરદાર લાલી તથા ખુરિસ. , ,	{ ફ્રેન્ચલોકહાથે અને ખુરિસ ફેદ પડ્યો.
૧૭૫૯	ચિન્સુરા , , ...	અંગ્રેજ અને વલંદા , , ...	વલંદા હાથે
૧૭૬૦	કેદગીર , , ...	નિઝામ અને મરેઠા સરદાર સ દાશિવરાવ , ,	નિઝામનો પરાજય થયો.
૧૭૬૧	પાણીપતની લગાઇ (પાંચમી).	મરેઠા અને અહમદશાહ અખ દલી , ,	મરેઠા હાથે.
૧૭૬૩	ધેરિયાની લગાઇ.	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ , , અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ } વચ્ચે	મિરકાસિમનો પરાજય થયો.
૧૭૬૩	પટણાની (પહેલી) લગાઇ	મિરકાસિમ, સુમદાલા અને	મિરકાસિમ હારી ગયો.
૧૭૬૪	પટણાની (ખીજી) બક્ષાર અને કાઠપી , , }	શાહ આલમ, અને ખીજી બાગુએ અંગ્રેજ સરદાર મન્ના અને કર્નાક , , }	મિરકાસિમ, સુમદાલા અને શાહઆલમ નો પરાજય થયો.
૧૭૬૭	અમ્બુરની (ત્રીજી) લગાઇ.	ફેદર અને અંગ્રેજ સરદાર રિમથ , ,	ફેદર હાથે.
૧૭૬૭	ચંગામ અને ત્રિનોમાલી , , }	ફેદર અને અંગ્રેજ સરદાર રિમથ , ,	ફેદરનો પરાજય થયો.
૧૭૭૨	ચેરકુલીની લગાઇ	ફેદર અને મરેઠા સરદાર ત્રિ મકરાવ , ,	ફેદરની હાર થઇ.
હેસ્ટિંગ્સ ગવર્નર જનરલ થયો ૧૭૭૪—૧૭૮૫.			
૧૭૭૪	કટરા(રામપુર) ની લગાઇ }	રોહિલા અને અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ચેમ્પિયન , ,	રોહિલા હારી ગયા.
૧૭૭૫	આરાસ , ,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કીટિંગ , ,	મરેઠાનો પરાજય થયો... ..
૧૭૭૬	તલેગામ , ,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કોકર્ન , ,	કર્નલ કોકર્ન હારી ગયો. [થયો.
૧૭૮૦	પોલીસોર (પહેલી)	ફેદર અને અંગ્રેજ સરદાર બેલી , ,	કર્નલ બેલીનો પરાજય

વરસ	લડાઈનો નામ	કોણની વચ્ચે	પરિણામ.
૧૭૮૧	ચિલામણખતી લડાઈ	હૈદર અને ઇ. ફૂટની વચ્ચે.	ફૂટનો પરાજય થયો.
૧૭૮૧	પોટોનોવો	હૈદર અને ફૂટ	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૧	પોલીયોર (ખીજી)	હૈદર અને ફૂટ	હૈદરની હાર થઈ.
૧૭૮૧	શોલિંગર	હૈદર અને ફૂટ	હૈદરનો પરાજય થયો.
૧૭૮૨	પનિયાની	ટીપુ અને મેજર એનિંગ્ટન ટીપુની હાર થઈ.	

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬-૧૭૯૩.

૧૭૮૭	અરિકેરા	ટીપુ અને લોર્ડ કોર્નવોલિસ	ટીપુની હાર થઈ.
૧૭૮૭	સિમોગાની લડાઈ	ટીપુ અને અંગ્રેજ વચ્ચે	ટીપુનો પરાજય થયો.

સર જોન શાર ૧૭૯૩-૧૭૯૮.

૧૭૯૫	કુર્દિસાની લડાઈ	તાના ફૂટની પ અને નિઝામ-નિઝામઅલી હાર્યો.	
		અલી વચ્ચે	

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૯૮-૧૮૦૫.

૧૭૯૯	મદાસિર (સીડસૂર) ની લડાઈ.	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર રદુ.	ટીપુનો પરાજય થયો.
૧૭૯૯	માલ્હેલી	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ	ટીપુની હાર થઈ.
૧૭૯૯	શ્રીરંગપટ્ટણ	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ	ટીપુ હાર્યો અને તે રણમાં પડ્યો.
૧૮૦૧	પુના	હોલ્કર અને પેશ્વા	પેશ્વા હારી ગયો.
૧૮૦૩	એસે	હોલ્કર અને પેશ્વા	પેશ્વા હારી ગયો.
૧૮૦૩	અલિગઢ	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક	મરેઠા ફાજ હારી.
૧૮૦૩	દિલ્હીની પહેલી	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	લાસવારી	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક	મરેઠા હાર્યો. (વધો.)
૧૮૦૩	આરગામ	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	ગાવિલગઢ	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક	મરેઠા હાર્યો.
૧૮૦૪	મુકંદા	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર	મરેઠા હાર્યો.
૧૮૦૪	દિલ્હી (ખીજી)	હોલ્કર અને અંગ્રેજ	અંગ્રેજ ફાજ હારી.
૧૮૦૪	કરકાપાદ	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર	હોલ્કર હાર્યો.
૧૮૦૪	દીગ	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર	હોલ્કરનો પરાજય થયો.
		ફેઝર	જસવંતરાવ હોલ્કર હાર્યો.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭-૧૮૧૩.

મોઘરાનો અહીં (માઈવિશ એફ હેસિટંઝ) ૧૮૧૪—૧૮૨૩.

વરસ	લગાઈના નામ	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૧૫	મલૂનની લગાઈ.	અંગ્રેજ અને ગુરખા વચ્ચે.	ગુરખાનો પરાજય થયો.
૧૮૧૬	મકવાનપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઝોકટલોની અને સમશીર રાણા ,,,	સમશીર રાણા હાર્યો.
૧૮૧૬	હરિહરપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઝોકટલોની અને રણજેરસિંહ ,,	રણજેરસિંહનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	ખડકી ,,	અંગ્રેજ અને બાહરાવ પેશ્વા.	બાહરાવ હાર્યો.
૧૮૧૭	સિત્તામઝી ,,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ફિટઝરલ્ડ ,,,	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	નાગપુર ,,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર સ્કોટ અને ફિટઝરલ્ડ ,,	આપા સાહેબ હાર્યો.
૧૮૧૭	જળપુર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર હાર્ડિંગેન ,,	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	માહિદપુર ,, ...	હોલ્કરના સરદારો અને અંગ્રેજ સરદાર હિસ્લોપ ,,	હોલ્કરના સરદાર હાર્યો.
૧૮૧૮	કોરેમામ ,, ...	પેશ્વા અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટન વચ્ચે ,,	પેશ્વા હાર્યો.
૧૮૧૮	આશટેની ,, ...	અંગ્રેજ અને મરેઠા સરદાર ગોખલે ,,	મરેઠાનો પરાજય થયો.

લોડી આગ્રહર ૧૮૨૩—૧૮૨૬.

૧૮૨૪	રંગુનની (હેલી) ,,	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ વચ્ચે	બ્રહ્મી લોકો હાર્યો.
૧૮૨૫	પ્રીમની ,,	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ ,,	બ્રહ્મીલોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૨૬	પગામ ,,	બ્રહ્મી સરદાર મહાનેમિયો અને અંગ્રેજ સરદાર સર આર્મિ-બોલ્ડ કુમ્પબેલ ,,	બ્રહ્મી લોક હાર્યો.

લોડી વિશ્વમ બેન્ટિક ૧૮૨૮—૧૮૩૫.

લોડી ઝોકલેન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨.

૧૮૪૦	પરવાનની લગાઈ.	હોસ્ત મહમદ અને અંગ્રેજ સરદાર સેલ વચ્ચે	હોસ્ત મહમદ હાર્યો.
------	---------------	--	--------------------

લોડી એલેન્બરો ૧૮૪૨—૧૮૪૬.

૧૮૪૨	ટેગીન ઘાટની લ-ગાઈ	અફઘાન લોક અને અંગ્રેજ સરદાર પોલક વચ્ચે	અફઘાનલોકો હાર્યો.
૧૮૪૨	નોની ,,	સમસુદીન અને અંગ્રેજ સરદાર નોટ ,,	સમસુદીન હાર્યો.
૧૮૪૨	નેદાન ,,	સમસુદીન અને અંગ્રેજ સરદાર નોટ ,,	સમસુદીનનો પરાજય થયો.

વરસ	લગાઈનાં નામ.	કોણની વચ્ચે	પરિણામ.
૧૮૪૩	મિયાનીની લગાઈ	સિંધના અમીરો અને અંગ્રેજ સરદાર સર ચાર્લસ નેપિયર,	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	હેદાબાદ (ખીજી)	સિંધના અમીરો અને સર ચાર્લસ નેપિયર	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	મહારાજપુર ,...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર સર હ્યુ ગોફ , ...	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૪૩	પનિપત્ર	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ગ્રે,	મરેઠા હાર્યા.
સર હેન્રી હાઉડેન ૧૮૪૪—૧૮૪૮.			
૧૮૪૫	મુઢીની લગાઈ...	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર હ્યુ ગોફની વચ્ચે.	શીખ લોક હાર્યા.
૧૮૪૫	ફિરોજ શહેર ...	અંગ્રેજ અને શીખ લોક,	શીખલોકનો પરાજય થયો.
૧૮૪૬	ખદીવાલ	ગુલાબસિંહ અને અંગ્રેજ સરદાર સર હેરિ રિમથ, ...	અંગ્રેજોને હાનિ પહોંચી
૧૮૪૬	અસિવાલ ...	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર સર હેરિ રિમથ, ...	શીખ લોક હાર્યા.
૧૮૪૬	સોબોન	શીખ લોક અને સર હેરિ રિમથ તથા સર હ્યુ ગોફ	શીખ લોક હાર્યા.
અલ્ફ્રેડ ઓફ ડેલ્ફોર્સ ૧૮૪૮—૧૮૫૬.			
૧૮૪૮	ફિનેરીની લગાઈ.	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર કોર્ટલેન્ડ ,	શીખ લોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૪૮	સદુસેન ,	લાલમૂગરાજ અને અંગ્રેજ સરદારો એડવર્ડ અને કોર્ટલેન્ડ ,	લાલમૂગરાજનો પરાજય થયો.
૧૮૪૯	રામનગરની લગાઈ	શેરસિંઘ અને હ્યુ ગોફની વચ્ચે	શેરસિંઘ હાર્યા.
૧૮૪૯	ચિલિયનવાલા ,	શેરસિંઘ અને હ્યુ ગોફની ,	શેરસિંઘ હાર્યા પણ અંગ્રેજોને ખૂબ પડ્યું.
૧૮૪૯	ગુજરાતની ,	શીખ લોકો, અને લોર્ડ ગોફ તથા વિશ્વની વચ્ચે.	શીખલોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૫૨	રંગુનની (ખીજી) લગાઈ.	બ્રહ્મી લોક અને અંગ્રેજો ,	બ્રહ્મીલોક હાર્યા.
૧૮૫૨	પેગુની લગાઈ.	બ્રહ્મી લોક અને અંગ્રેજ ,	બ્રહ્મીલોકોનો પરાજય થયો.

અલ્ફ્રેડ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૨.

હિંદુસ્તાનમાં જાણવાલાયક બનેલી મુખ્ય ખીનાઓ—વરસ સાથે.

વરસ.

ખીનાઓ.

ધ. સ. પૂર્વે.

૧૩૦૮ મિસર દેશના સિસોઝિસ રાજાની હિંદુસ્તાનપર ચઢાઇ.

૫૧૮ ધરાનના રાજા દારાએ હિંદુસ્તાનપર ચઢાઇ કરી.

૩૨૭ મહાન સિકંદરની ચઢાઇ.

૩૨૩ મહાન સિકંદર મરણ પામ્યો.

૩૧૨ સેલ્યુકે મગધના રાજા ચંદ્રગુપ્ત જોડે સંધિ કરી.

૨૨૬ અશોક મરણ પામ્યો.

ધ. સ.

૫૭૦ મુસલમાનોનો પેગમખર હજરત મહમદ જન્મ્યો.

૬૩૨ મહમદ મરણ પામ્યો.

૬૬૪ આરબ લોકો કાબુલ સુધી વધી આવ્યા.

૭૧૨ મહમદ કાસિમે સિંધ છત્યું.

૯૭૬ અલખતગીને ગિઝનીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૯૭૭ અલખતગીન મરણ પામ્યો—સખતગીન ગાદીએ બેઠો.

૯૯૭ સખતગીન મરણ પામ્યો—મહમદ ગિઝનીની ગાદીએ બેઠો.

૧૦૦૧ મહમદ ગિઝનવીની પેલી ચઢાઇ—લાહોરના રાજા જયપાળ ઉપર.

૧૦૦૪ „ „ ખીજ ચઢાઇ—ભારીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર.

૧૦૦૫ „ „ ત્રીજ ચઢાઇ—અબદુલ ફાતલોદી ઉપર.

૧૦૦૮ „ „ ચોથી સ્વારી—લાહોરના અનંગપાળ ઉપર.

૧૦૧૦ „ „ પાંચમી સ્વારી—મુલતાનપર.

૧૦૧૧ „ „ છઠી સ્વારી—સ્થાનેશ્વર ઉપર.

૧૦૧૪-૧૦૧૫ „ સાતમી તથા આઠમી સ્વારી—કાશ્મીર પર.

૧૦૧૯ „ „ નવમી સ્વારી—કનોજપર.

૧૦૨૨-૧૦૨૩ „ દશમી તથા અગ્રીઆરમી સ્વારી—કલોજર પર.

૧૦૨૪ „ „ બારમી સ્વારી સોમનાથ ઉપર.

૧૦૩૦ મહમદ ગિઝનવી મરણ પામ્યો.

૧૧૫૨ અલાઉદ્દીન ઘોરીએ ગિઝની બાળી નાંખ્યું.

૧૧૮૬ ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઇ.

૧૧૮૬ મહમદ ઘોરીએ લાહોર છતી લીધું.

ઈ. સ.

ખીનાઓ

- ૧૧૯૪ મહમદ ધોરીએ કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં.
 ૧૨૦૩ „ „ ગુજરાત, અયોધ્યા, બંગાળા તથા બહાર જીત્યા.
 ૧૨૦૬ મહમદ ધોરીને ગખકર લોકે મારી નાંખ્યો—ધોરીવંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૨૦૬ કુતુબુદ્દીન સુલતાન થયો.
 ૧૨૧૦ „ મરણ પામ્યો—આરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૧૧ અલ્તમસ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૧૭ મોગલ સરદાર જેઠિસખાની ચઢાઈ.
 ૧૨૩૬ રકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૩૬ રજુઆબેગમ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૩૯ બેરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૪૧ મસુદ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૪૬ નાસિરુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૬૫ ગ્યાસુદ્દીન બલખન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૭૬ બંગાળામાં બંડ.
 ૧૨૮૭ કૈફુઆદ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૯૦ જલાલુદ્દીન ખિલજી ગાદીએ બેઠો—ગુલામ વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૨૯૪ અલાઉદ્દીને દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી.
 ૧૨૯૫ અલાઉદ્દીન બાદશાહ થયો.
 ૧૨૯૭ અલાઉદ્દીને ગુજરાત જીત્યું.
 ૧૨૯૮ મોગલ લોકના સરદાર કતલગખાને અલાઉદ્દીને હરાવ્યો.
 ૧૩૦૦ અલાઉદ્દીને રણસ્થાનમાં કિલ્લો જીત્યો.
 ૧૩૦૩ અલાઉદ્દીને ચિનોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૩૦૬-૧૩૧૨ મલિક કાફુરે દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી.
 ૧૩૧૫ અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો—ઉમર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૧૬ મલિક કાફુરનું ખૂન થયું.
 ૧૩૨૦ ખુશરખાં ગાદીએ બેઠો—ખિલજી વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૩૨૦ ગ્યાસુદ્દીન તખલખ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૨૫ મહમદ તખલખ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૪૭ બાહ્મણી વંશની સ્થાપના.
 ૧૩૫૧ મહમદ તખલખ હક્ક શહેરમાં મરણ પામ્યો—ફિરોઝશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૮ ગ્યાસુદ્દીન ખીજે ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૯ અબુબકર ગાદીએ બેઠો.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

- ૧૩૮૪ નાસીરુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૨ સિકંદર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૨ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૮ તૈમૂરલંગની ચઢાઈ.
 ૧૪૦૫ તૈમૂરલંગ મરણ પામ્યો.
 ૧૪૧૨ મહમદશાહ મરણ પામ્યો- તથલખ વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૪૧૨ દોલતખાં લોદીએ દિલ્હીમાં ૧૫ માસ રાજ્ય ચલાવ્યું.
 ૧૪૧૪ સૈયદ ખીજરખાં ગાદીએ બેઠો.
 ૧૪૨૧ „ મુઆરક ગાદીએ બેઠો.
 ૧૪૩૫ „ મહમદ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૪૪૪ „ આલમ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૪૫૦ બહલોલ સોદી દિલ્હીનો ધણી થઈ પડ્યો-સૈયદ વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૪૬૯ શીખ લોકાને ધર્મ સ્થાપનાર નાનક જન્મ્યો.
 ૧૪૮૨ બાબર જન્મ્યો.
 ૧૪૮૭ બાથ્થોલોમોડિયાસે કેપ ઓફ ગુડ હોપની પ્રદક્ષિણા કરી.
 ૧૪૮૮ સિકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો.
 ૧૪૯૨ કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો.
 ૧૪૯૪ બાબર કાબુલની ગાદીએ બેઠો.
 ૧૪૯૮ વાસ્કોડિગામા કલિકટ બંદરે ઉતર્યો.
 ૧૫૦૦ કાબ્રાલે બ્રાજિલ શોધી કાઢ્યો. (પસંદ કર્યો.)
 ૧૫૦૨ વાસ્કોડિગામાએ ખીજર સફરમાં વેપાર અર્થે પાંચિન અને કાનાનોર.
 ૧૫૦૫-૧૫૦૯ ફ્રાન્સિસ્કો અલ્મેઇડા પ્હેલો પોર્ટુગીઝ સૂબો નિભાવ્યો.
 ૧૫૦૯-૧૫૧૫ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક સૂબો નિભાવ્યો.
 ૧૫૦૭ હુમાયુ જન્મ્યો.
 ૧૫૧૦ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્કે ગોવા જીત્યું.
 ૧૫૧૦ „ „ આર્મંઝ બેટ જીતી લીધો.
 ૧૫૧૧ „ „ મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જીતી લીધો.
 ૧૫૧૫ „ „ ગોવા આગળ મરણ પામ્યો.
 ૧૫૧૭ હામીદ લોદી ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૨૬ બાબર દાદીએ બેઠો-સોદી વંશની સમાપ્તિ.
 ૧૫૨૮ ચંદેરનો ઘેરા.
 ૧૫૨૯ બાબરે બંગાળા અને બકાર પ્રાંતો જીતા.

ઈ. સ.

ખીનાઓ

- ૧૫૩૦ બાબર મરણ પામ્યો-હુમાયુ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૩૪ હુમાયુએ ચાંપાનેરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૫૩૯ શિરશાહ પટણા અને કાશી વચ્ચે હુમાયુને ઘેરી લીધો.
 ૧૫૩૯ નાનક મરણ પામ્યો.
 ૧૫૪૦ શિરશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૪૩ અકબર અમરકોટ આગળ જન્મ્યો.
 ૧૫૪૪ હુમાયુ ધરાન ગયો. (બેઠો.
 ૧૫૪૫ શિરશાહ કલિંજરને ઘેરો ધાલતાં મરણ પામ્યો-સલિમશાહ ગાદીએ
 ૧૫૪૭ હુમાયુએ કાજુલ તથા કંદહાર જીતી લીધાં.
 ૧૫૫૩ હુમાયુએ પોતાના ભાઈ કામરાનની આંખો ફાડાવી નાંખી.
 ૧૫૫૩ ફિરોઝ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૫૪ મહમદ આદિલશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૫૬ હુમાયુએ ગાદી પાછી મેળવી.
 ૧૫૫૬ હુમાયુ મરણ પામ્યો-અકબર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૬૦ અકબરે એના પ્રધાન બેહેરામખાનના હાથમાંથી સત્તા જિતવી લીધી.
 ૧૫૬૦ બેહેરામને કોષ પટ્ટાણે મારી નાંખ્યો.
 ૧૫૬૭ અકબરે ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૫૭૨ વરાહનું રાજ્ય અહમદનગર સાથે જોડાયું.
 ૧૫૭૩ અકબરે ગુજરાત વશ કર્યું.
 ૧૫૭૬ „ બંગાળા પાછું જીતી લીધું.
 ૧૫૭૯ રિટવન્સ પહેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
 ૧૫૮૬ અકબરે કાશ્મીર સર કર્યું.
 ૧૫૮૨ „ અયોધ્યા તાબે કર્યું.
 ૧૫૮૨ „ સિંધ જીત્યું.
 ૧૫૮૪ „ કંદહાર પાછું મેળવ્યું.
 ૧૫૮૫ „ અહમદનગર જીતવા લક્કર મોકલ્યું.
 ૧૫૮૬ હૈદરને સુમાત્રામાં ફાંટી ધાલી.
 ૧૫૮૯ અકબરનો દીકરો મોરાદ મરણ પામ્યો.
 ૧૫૯૯ અહમદનગરની ચાંદખીખી મરણ પામી.
 ૧૬૦૦ “ઈસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કંપની અને અધિકારી” ઉભી થઈ.
 ૧૬૦૧ અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધો.
 ૧૬૦૪ અકબરનો દીકરો ઉનિયસ મરણ પામ્યો.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

- ૧૬૦૫ અકબર મરણ પામ્યો-સલીમ ગાદીએ બેઠો. (આવ્યો.)
 ૧૬૦૭ “ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની” તરફથી કેપ્ટન હોકિન્સ સલીમની દરબારમાં
 ૧૬૧૦ ડચ લોકે પોર્ટુગીઝ લોક પાસેથી મસાલાના બેટ જીતી લીધા.
 ૧૬૧૧ જાંહાંગીર તુરજહાં સાથે પરણ્યો. (દરબારમાં આવ્યો.)
 ૧૬૧૫ ઈંગ્લાંડના પ્લેલા જેમ્સ રાજ તરફથી સર ટોમસ રો જાંહાંગીરની
 ૧૬૧૬ અંગ્રેજીએ બેન્ડમમાં કોર્ટ ધાતી.
 ૧૬૨૧ સલીમનો દીકરો ખુશરૂ મરણ પામ્યો.
 ૧૬૨૩ અમ્મોયનાના ટાપુમાં વલંદા લોકે અંગ્રેજીને મારી નાંખ્યા.
 ૧૬૨૩ શાહજહાંએ જાંહાંગીર સામે બંડ કર્યું.
 ૧૬૨૬ જાંહાંગીરનો દીકરો પરવીઝ મરણ પામ્યો.
 ૧૬૨૬ મહાબતખાંએ જાંહાંગીરને કેદ કર્યો.
 ૧૬૨૬ મલિક અબર મરણ પામ્યો.
 ૧૬૨૭ જાંહાંગીર મરણ પામ્યો શાહજહાં ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૨૭ શિવાજી ચ્યુનરીના કિલ્લામાં જન્મ્યો.
 ૧૬૨૯ ખાજહાં લોદીએ શાહજહાં સામે બંડ ઉઠાવ્યું.
 ૧૬૩૦ અહમદનગરનું રાજ્ય મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું.
 ૧૬૩૧ શાહજહાંએ બંગાળામાંનાં પોર્ટુગીઝ થાણાં લઈ લીધાં.
 ૧૬૩૯ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ કિલ્લો બાંધ્યો.
 ૧૬૪૦ ડચ લોકે મલાક્કા જીતી લીધો.
 ૧૬૪૬ તુરજહાં મરણ પામી.
 ૧૬૫૭ શાહજહાં માંદો પડ્યો.
 ૧૬૫૭ બીદરનું રાજ્ય મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું.
 ૧૬૫૮ ઔરંગઝેબે શાહજહાંને કેદ કરી પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી.
 ૧૬૫૯ “ ” દારાને મારી નાંખ્યો.
 ૧૬૫૯ શિવાજીએ અફઝલખાંને મારી નાંખ્યો.
 ૧૬૬૦ સુખ આરાધન આગળ મરણ પામ્યો.
 ૧૬૫૧ મુરાદને ઔરંગઝેબે મારી નાંખ્યો.
 ૧૬૬૨ અંગ્રેજીને પોર્ટુગલના રાજ પાસેથી મુંબઈ મળ્યું.
 ૧૬૬૩ શિવાજીએ સુરત લૂટ્યું.
 ૧૬૬૪ શાહજી મરણ પામ્યો.
 ૧૬૬૮ શિવાજીએ બિઝપુર અને ગોવળકોંડાના રાજ પાસેથી બંડણી લીધી.
 ૧૬૬૮ શાહજહાં મરણ પામ્યો.

ઈ. સ.

બીનાઓ

- ૧૬૬૮ “કમ્પનીને” મુંબઈ મળ્યું.
 ૧૬૭૩ શિવાજીએ સતારા છતી લીધું.
 ૧૬૭૪ શિવાજીનો રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક થયો.
 ૧૬૭૪ ફ્રેન્ચ સરદાર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું.
 ૧૬૭૬ નારોળમાં થાંડ.
 ૧૬૭૬ શિવાજીએ કર્ણાટકપર ચઢાઈ કરી
 ૧૬૭૭ જોધપુરનો જસવંતસિંહ મરણ પામ્યો.
 ૧૬૮૦ શિવાજી મરણ પામ્યો—સંભાળ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૮૬ ઔરંગઝેબે સિકંદર આદિલશાહને હરાવી ખિજનપુર છત્યું.
 ૧૬૮૭ “” અબુલ હુસેનને હરાવી ગોવળકોંડ છત્યું.
 ૧૬૮૮ ફ્રેન્ચ લોકે ચંદ્રનગર વસાવ્યું.
 ૧૬૮૯ ઔરંગઝેબે સંભાળને મારી નાંખાવ્યો—રાજનરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૯૧ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ બાંધ્યો.
 ૧૬૯૮ “હરીફ” કમ્પની બની થઈ.
 ૧૭૦૦ ઔરંગઝેબે સતારા છત્યું.
 ૧૭૦૦ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ વિલિયમ બાંધ્યો.
 ૧૭૦૦ રાજનરામ મરણ પામ્યો—શિવાજી ૨ જો ગાદીએ બેઠો-
 ૧૭૦૧ અંગ્રેજ એલ્બી સર વિલિયમ નોરિસે ઔરંગઝેબની બેટ લીધી.
 ૧૭૦૨ હૈદર જન્મ્યો. (દીએ બેઠો.
 ૧૭૦૭ ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો—શાહઆલમ ૧ લો ગા-
 ૧૭૦૮-૧૭૪૮ શાહુ મોગલ લોકના હાથમાંથી છુટો થયો અને ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૦૯ બન્ને કમ્પનીઓ જોડાઈ ગઈ અને “ધી યુનાઈટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પ-
 ૧૭૧૨ જહાંગીરશાહ ગાદીએ બેઠો. (ની” થઈ,
 ૧૭૧૩ ફરખશિર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૧૪-૨૦ આલાઉ દિવાનથ પહેલો ખેશા થયો.
 ૧૭૧૬ ફરખશિરે હેમિલ્ટનને જાગીર આપી.
 ૧૭૧૯ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૨૦-૪૦ બાહરાવ બીજો ખેશા થયો.
 ૧૭૨૪ નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક દક્ષિણમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો.
 ૧૭૨૫ કલાઈવ જન્મ્યો.
 ૧૭૨૫ ફ્રેન્ચ લોકે માહી વસાવ્યું.
 ૧૭૨૫ જાફરખાં મરણ પામ્યો—સુજાખાં અંગાળાની ગાદીએ બેઠો.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

- ૧૭૩૨ હેરિટ'ગ્સ જન્મ્યો.
 ૧૭૩૮ નાદિરશાહની દિલ્હી પર ચઢાઈ.
 ૧૭૩૯ મરેઠા લોકે પોર્ટુગીઝ લોક પાસેથી વસાઈ જતી લીધું.
 ૧૭૪૦-૧૭૫૧ ત્રીજો પેશ્વા બાલાજી આજરાવ.
 ૧૭૪૦ મુગળખાં મરણ પામ્યો.
 ૧૭૪૦ અલિવર્ડીખાં બંગાળનો ધણી થયો.
 ૧૭૪૧ મરેઠા લોકે ચંદાસાહેબને સતારામાં કેદ કર્યો.
 ૧૭૪૨ દુપ્લી પોન્ડિચરીનો હાકેમ થયો.
 ૧૭૪૪ ક્લાઈવ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
 ૧૭૪૪ અલીમહમદે ઓદિયામાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.
 ૧૭૪૬ ફ્રેન્ચ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ તથા દેવિડ ઉપર હુમલો કર્યો.
 ૧૭૪૭ નાદિરશાહને મારી નાંખ્યો.
 ૧૭૪૮ અહમદશાહ અબદલીની બીજી સ્વારી.
 ૧૭૪૮-૧૭૭૭ રામરાજ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૪૮-૧૭૫૪ અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૪૮ દુપ્લીએ ચંદાસાહેબને છોડવ્યો.
 ૧૭૪૮ નીહામ-ઉલ-મુલ્ક મરણ પામ્યો.
 ૧૭૪૮ "એક્સલા સાપેલ" નું તહનામું (ધુરોપમાં)
 ૧૭૪૮ અંગ્રેજોને દેવિકોટ મળ્યું.
 ૧૭૫૦ હૈદરઆદ તેમજ આર્કટમાં ગાદી બાબત લડાઈ ચાલી.
 ૧૭૫૧ ક્લાઈવે આર્કટ જાપો મારી લઈ લીધું.
 ૧૭૫૧ દુપ્લીએ "દુપ્લી ફોર્ટઆબાદ" વસાવ્યું.
 ૧૭૫૧ ક્લાઈવે ઠંજવરમ જતી લીધું.
 ૧૭૫૨ ચંદાસાહેબને તંજોરના લશ્કરે મારી નાંખ્યો.
 ૧૭૫૨ ક્લાઈવે કોવેલોંમ અને ચિંગલપટ જતી લીધાં.
 ૧૭૫૩ લામોડોને મરણ પામ્યો.
 ૧૭૫૪ દુપ્લીને ક્રાન્સ પાછો બોલાવ્યો.
 ૧૭૫૪-૧૭૫૯ આલમગિર ૨ જો માદીએ બેઠો.
 ૧૭૫૫ જોહ્યુ ગવર્નર નીમાયો.
 ૧૭૫૬ મુરાજદૌલા બંગાળ, બહાર અને ઓદિયાનો નયામ થયો.
 ૧૭૫૬ મરેઠા લોકે શ્રીરંજપટણને ઘેરા લાવ્યો.
 ૧૭૫૬ મુરાજદૌલાએ કાસીમ બગ્ગર લૂટ્યું.

ઈ. સ્વ.

બીનાઓ.

- ૧૭૫૬ સુરાજદોલાએ ફાઈ વિલિયમ જીતી લીધો.
 ૧૭૫૬ અંધારી કાટડી (પ્લેક હોલ.)
 ૧૭૫૬ ક્લાઇવે તુલાજી આંગરિયાનો ઘેરિયામઠ જીતી લીધો.
 ૧૭૫૭ ક્લાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું.
 ૧૭૫૭ અહમદશાહ અબ્દલીએ દિલ્હીપર પાછી ચઢાઈ કરી.
 ૧૭૫૭ સુરાજદોલાને મિરાને મારી નાંખ્યો.
 ૧૭૫૮ ફાઈ સેન્ટ દેવિડ ફ્રેન્ચ લોકે તોડી નાંખ્યો.
 ૧૭૫૮ ક્લાઇવે બંગાળનો હાકેમ નીમાયો.
 ૧૭૫૯-૧૮૦૬ શાહઆલમ ૨ જે ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૫૯ કર્નલ ફોર્ડે ડચ લોકને હરાવ્યા.
 ૧૭૫૯ „ „ મજલીપટન જીતી લીધું.
 ૧૭૬૦ મિરજાફરનો દીકરો મિરાન મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૦ બુર્સિસ કેદ પકડાયો.
 ૧૭૬૧ હૈદર મહેસૂરનો ધણી થયો.
 ૧૭૬૧-૧૭૭૨ ચોથો પેશ્વા માધવરાવ.
 ૧૭૬૧ અંગ્રેજ લોકે પોન્ડિચરી જીતી લીધું.
 ૧૭૬૧ „ „ થિયામઠ અને ગિંજ કિલ્લા જીતી લીધા.
 ૧૭૬૩ હૈદરે બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૭૬૩ પટણામાં અંગ્રેજોને ઠાપી નાંખ્યા.
 ૧૭૬૩ અંગ્રેજ લોકે મોગિર જીત્યું.
 ૧૭૬૪ મેજર મત્રોના હાથ નીચેના સિપાઇઓએ બંડ કર્યું.
 ૧૭૬૪ દુલ્હી મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૫ ક્લાઇવના બંગાળમાં સુધારા.
 ૧૭૬૫ મિરજાફર મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૬ ફાઈ-ડી-લાલીને ફાંસી દીધી.
 ૧૭૬૬ હૈદરે કાલિકટ જીત્યું.
 ૧૭૬૭ ક્લાઇવ છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાન છોડી ગયો.
 ૧૭૬૮ કર્નલ પીચે નિશામના રાજ્યપર હુમલો કર્યો.
 ૧૭૬૯ મદ્રાસમાં સંધિ.
 ૧૭૭૧ મરેઠા લોકે લલિતપાને હરાવી દિલ્હી તાબે કર્યું.
 ૧૭૭૨-૧૭૭૩ નારાયણરાવ પાંચમો પેશ્વા થયો.
 ૧૭૭૩ “રેમ્યુલેટિંગ એક્ટ” પસાર થયો.

ઈ સ.

ખીનાઓ.

- ૧૭૭૩ યનારસની સંધિ.
 ૧૭૭૪ કસાઇવ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૭૬ હેસ્ટિંગ્સ પહેલો ગવર્નર જેનરલ નિમાયો.
 ૧૭૭૪ બંગાળમાં નવા સુધારા.
 ૧૭૭૪ રોહિલા લોકને હેસ્ટિંગ્સે હાંકી કાઢ્યા.
 ૧૭૭૪-૧૭૮૫ માધવરાવ નારાયણ છટ્ટો પેશ્વા થયો.
 ૧૭૭૫ સુરતમાં રઘુનાથરાવે અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.
 ૧૭૭૫ મેઝર લેરેન્સ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૭૬ પુરધર મુકામે તાલનામું.
 ૧૭૭૬ નંદકુમારને ફારસી દીધી.
 ૧૭૭૭-૧૮૧૮ શાહુ ૨ ને ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૭૮ વડગામની સંધિ.
 ૧૭૮૦ અંગ્રેજ લોકે વસાઇ છતી લીધું.
 ૧૭૮૦ રણછાસિંહ જન્મ્યો.
 ૧૭૮૦ કર્નલ ગોડર્ડે ડમોઇ અને અમદાવાદ છતી લીધાં.
 ૧૭૮૦ કર્નલ પોર્સેમે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર છતી લીધાં.
 ૧૭૮૦ કર્નલ બેલીનો પરાજય.
 ૧૭૮૧ અંગ્રેજ લોકે ડચ લોકના નેગાપટણ અને ત્રિકોમાલી છતી લીધાં.
 ૧૭૮૨ સાલગાઇની સલાહ.
 ૧૭૮૨ કર્નલ બ્રેથવેટનો પરાજય.
 ૧૭૮૨ હૈદર ચિનોડમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૩ જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય.
 ૧૭૮૩ બુસ્સિસ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૩ સર ઇ. ફૂટ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૪ મેંજોરનું કર્નલ કેમ્પબેલે સંરક્ષણ કર્યું.
 ૧૭૮૪ મેંજોર મુકામે સલાહ.
 ૧૭૮૪ મિં ફેકસનું જિલ્લો
 ૧૭૮૪ મિં પિટનું જિલ્લો પસાર થયું.
 ૧૭૮૫ હેસ્ટિંગ્સ ઇંગ્લાન્ડ ગયો.
 ૧૭૮૬-૧૭૮૩ લોર્ડ કાર્નવોલિસ.
 ૧૭૮૮-૧૭૮૫ હેસ્ટિંગ્સની તપાસ.
 ૧૭૮૯-૯૦ ટીપૂએ ત્રાવણકોરપર હુમલો કર્યો.

ધ. સ.

ખીનાઓ.

૧૭૯૦ લોર્ડ કોર્નવોલિસે બેંગ્લોર જાવો મારી લઇ લીધું.

૧૭૯૧ અંગ્રેજ લોકે નંદીદુર્ગ જીતી લીધું.

૧૭૯૧ અંગ્રેજ લોકે સિમોમા જીતી લીધું.

૧૭૯૨ શ્રીરંગપટણ આગળ સત્તાહ.

૧૭૯૩-૯૮ સર જોન શોર.

૧૭૯૪ માધુજી સિંધિયા મરણ પામ્યો.

૧૭૯૫-૧૮૧૮ બાહરાવ ૨ જો સાતમો પેશ્વા થયો.

૧૭૯૮ રણજીતસિંહ પંજાબનો હાકેમ થયો.

૧૭૯૮-૧૮૦૫ લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન.

૧૭૯૯ ટીપુ મરણ પામ્યો.

૧૮૦૦ લોર્ડ લેક હિંદુસ્તાનમાં સેનાધિપતિ નિમાયો.

૧૮૦૦ નાના ફાનવીસ મરણ પામ્યો.

૧૮૦૦ નિઝામ સાથે તહનામું.

૧૮૦૧ કર્ણાટક અંગ્રેજોનું ખાલસા થયું.

૧૮૦૨ અયોધ્યામાં સુધારો.

૧૮૦૧ જશવંતરાવ હોલ્કરે પેશ્વા બાહરાવ ૨ જોને પુનામાંથી નસાડી મૂક્યો.

૧૮૦૨ વસાહતી સંધિ.

૧૮૦૩ પેશ્વાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો.

૧૮૦૩ વેલેસ્લિએ અહમદનગર જીત્યું.

૧૮૦૩ લોર્ડ લેકે દિલ્હીના પાદશાહને છોડ્યો.

૧૮૦૩ અંગ્રેજોએ જાલના જીત્યું.

૧૮૦૩ દેવગામ આગળ સંધિ.

૧૮૦૩ સિરજીઅંજનગામની સંધિ.

૧૮૦૪ કર્નલ મોન્સન મુકદ્દાની નાળમાં ઘેરાઈ ગયો.

૧૮૦૪ અંગ્રેજોએ દીગ શહેર જીત્યું.

૧૮૦૫ વિક્રમશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૮૦૫ લોર્ડ કોર્નવોલિસ ગાઝીપુરમાં મરણ પામ્યો.

૧૮૦૫-૧૮૦૭ સર જોર્જ બાર્લો.

૧૮૦૫ ભરતપુરનો ઘેરા.

૧૮૦૫ ભરતપુરના રાજ સાથે સંધિ.

૧૮૦૫ હોલ્કર તથા સિંધિયા સાથે સંધિ.

૧૮૦૫-૧૮૩૭ અકબર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.

જી. સી.

ખીનાસ્મે.

૧૮૦૬ વેલોર, સિદ્ધાંગાદ, વલાંગાદ અને નંદીદુર્ગમાં બંડ.

૧૮૦૭-૨૩ લોર્ડ મિન્ટો.

૧૮૦૭ મદ્રાસમાં બંડ.

૧૮૦૯ લોર્ડ મિન્ટોએ રણજીતસિંહ સાથે સંધિ કરી.

૧૮૦૯ લોર્ડ લેક મરણ પામ્યો.

૧૮૦૯ અંગ્રેજોએ જ્વલા, બુર્બોન અને આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જીત્યાં.

૧૮૧૦ મોરિશિયસ અંગ્રેજોએ જીત્યું.

૧૮૧૩ ગંગાધર શાસ્ત્રીને પંદરપુરમાં મારી નાંખ્યો.

૧૮૧૪-૨૩ મોઘરાનો અર્લ.

૧૮૧૫ અંગ્રેજોએ મલ્હન, રામગઢ અને અલ્મોરાના કિલ્લા જીત્યાં.

૧૮૧૬ સિગાઉલીની સંધિ.

૧૮૧૭ હોલકરના સરદારોનું બંડ.

૧૮૧૭ પેશ્વા સાથે પુનામાં નવું તહનામું.

૧૮૧૮ મહેસરનું તહનામું.

૧૮૧૮-૪૦ પ્રતાપસિંહ ગાદીએ બેઠો.

૧૮૧૮ પેશ્વાનો છેલ્લો પ્રયત્ન.

૧૮૧૮ હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો.

૧૮૧૮ અંગ્રેજોએ સતારા જીત્યું.

૧૮૧૯ ,, અશીરગઢ જીત્યું.

૧૮૨૩-૨૮ લોર્ડ આમહર્સ્ટ.

૧૮૨૩ બ્રહ્મી લોકે સાહુપુરીનો બેટ કબજે કર્યો.

૧૮૨૪ અંગ્રેજોએ રંગુન તથા કેમેન્ડિન જીત્યાં.

૧૮૨૫ ,, માર્શ્યાન, ડોનાખ્યુ, ગ્રોમ, અને આરાકાન જીત્યાં.

૧૮૨૫ બરાખપુરમાં બંડ.

૧૮૨૫ બ્રહ્મી લોકોનો સરદાર મહાબંદુલા ડોનાખ્યુની લડાઈમાં માર્યો ગયો.

૧૮૨૬ યન્ડ્યુની સલાહ.

૧૮૨૬ ભરતપુરનો કિલ્લો જીત્યો.

૧૮૨૭ દોલતરાવ સિંધિયા મરણ પામ્યો.

૧૮૩૪ કુર્ગનું રાજ્ય ખાલસા થયું.

૧૮૩૬-૪૨ લોર્ડ ઓક્લેન્ડ.

૧૮૩૭-૬૨ મોગલવંશનો છેલ્લો રાજા મહમદ બહાદુરશાહ.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ કરાચી જીતી લીધું.

૪. સ.

ખીનાઓ.

- ૧૮૩૫ રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૩૫ અંગ્રેજોએ ગિઝની જીત્યું.
 ૧૮૩૫ શાહસુજાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો.
 ૧૮૪૦ દોસ્ત મહમદ મેકનોટનને શરણ થયો.
 ૧૮૪૦ નાગપુરનો રાજા આપા સાહેબ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૪૦-૪૮ આપા સાહેબ.
 ૧૮૪૧ કાબુલમાં દંગો.
 ૧૮૪૧ મેકનોટન અને બર્નસને મારી નાંખ્યા.
 ૧૮૪૨ શાહસુજાને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યા.
 ૧૮૪૨ અંગ્રેજોએ ઇસ્તલિક લૂટ્યું.
 ૧૮૪૩ સિંધ ખાલસા થયું.
 ૧૮૪૪-૪૮ સર હેન્રી હાર્ડિંગ.
 ૧૮૪૫ રોબર્ટ સેલ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૪૫ રાણી આંદુલબે પોતાના દીકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાખ ફેરવી.
 ૧૮૪૬ લાહોરની સલાહ.
 ૧૮૪૮-૫૬ અર્લ ઓફ ડેલહૌસી.
 ૧૮૪૯ પંજાબ ખાલસા થયું.
 ૧૮૪૯ સતારા ખાલસા થયું.
 ૧૮૪૯ લાલમૂળરાજને કેદ કર્યો.
 ૧૮૫૨ પેશ્વા જીતી લીધો.
 ૧૮૫૩ નાગપુર ખાલસા થયું.
 ૧૮૫૩ છેલ્લો પેશ્વા બાજીરાવ રજો મરણ પામ્યો.
 ૧૮૫૬-૬૨ અર્લ કેનિંગ.
 ૧૮૫૬ અયોધ્યા અને તંજોર ખાલસા થયા.
 ૧૮૫૬ ધરાન સાથે લડાઈ-શુશ્રાવર જીત્યું.
 ૧૮૫૭ હિંદુસ્તાનમાં બળવો.
 ૧૮૫૭ કંતાન જીત્યું.
 ૧૮૫૮ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું.
 ૧૮૬૦ લોર્ડ ડેલહૌસી મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૨ મહમદ બહાદુરશાહ રંગુનમાં મરણ પામ્યો-મોગલ વંશની સમ્પત્તિ યદ્યપિ
 ૧૮૬૨ લોર્ડ કેનિંગ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૩ દોસ્ત મહમદ મરણ પામ્યો.

ઇ. સ.

બીનાઓ.

- ૧૮૬૩ લોર્ડ એલગીન મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૯-૭૦ ડ્યુક ઓફ એડીનબરો આવ્યો.
 ૧૮૭૨ લોર્ડ મેઝોનું ખુન.
 ૧૮૭૨-૭૬ લોર્ડ નોર્થબ્રુક.
 ૧૮૭૫ મલ્હારરાવને પદબદ્ધ કર્યો.
 ૧૮૭૫-૭૬ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ આવ્યો.
 ૧૮૭૬-૮૦ લોર્ડ લિટન
 ૧૮૭૯ લોર્ડ લોરેન્સ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૮૦-૮૪ લોર્ડ રિપન.
 ૧૮૮૫-૮૮ લોર્ડ ડફિન.
 ૧૮૮૫-૧૮૮૬ બ્રહ્મદેશ ખાલસા કર્યો.
 ૧૮૮૮-૯૩ લોર્ડ લેન્સડોન.
 ૧૮૮૯-૯૦ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સનો વડો દીકરો, તે આપણી મહારાણીનો પૌત્ર પ્રિન્સ ઓલવર્થ વિક્ટર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
 ૧૮૯૧ મિરઝાનુસ, ચિનકુસાઇ, કાળા પર્વત અને મણીપુરની ચઢાઇઓ.
 ૧૮૯૨ પ્રિન્સ ઓલવર્થ વિક્ટર મરણ પામ્યો.
 ૧૮૯૩ મહારાજા ધુલાપસિંહ વિલાયતમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૮૯૪-૯૯ લોર્ડ એલગીન.
 ૧૮૯૫ ચિત્રાલપર ચઢાઇ.
 ૧૮૯૫ રોયલ કમિશન હિંદુસ્તાનનો લખણટ ખરચ તપાસવા નિમાયું.
 ૧૮૯૬ આપણી મહારાણીનો જમાઇ એડેનબર્ગનો સાહબદો એશાન્ટિમાં તાવથી મરણ પામ્યો.
 ૧૮૯૬ હિંદુસ્તાનમાં ખુબીયોનિક પ્લેગ શરૂ થયો.
 ૧૮૯૭ તા. ૨૧ તા. ૨૨ જુનના દિવસો ડાયમંડ જુબિલી માટે તહેવાર તરીકે પાળવામાં આવ્યા.
 ૧૮૯૯-૧૯૦૪, અને ૧૯૦૫-૫ લોર્ડ કર્ઝન.
 ૧૯૦૧ આપણી મહારાણી વિક્ટોરિયાનું મરણ.
 ૧૯૦૩ છગ્લાંડમાં આપણી મહારાણીનો દીકરો જમે એડવર્ડ ગાદીએ બેઠો તે માટે દિલ્હીમાં એક અતિ મોટું દરબાર ભરાયું.
 ૧૯૦૪ સતારાનો રાજા રાજરામ મરણ પામ્યો; આનાસાહેબે રાજ્ય ગાદી લીધી.
 ૧૯૦૩-૪ તીબેટ ઉપર ચઢાઇ.
 ૧૯૦૫ નામદાર પાટવી કુંવર અને યુવરાણી (પ્રિન્સ અને પ્રિન્સેસ ઓફ વેલ્સ) હિંદુસ્તાનમાં આવ્યાં.
 ૧૯૦૫ લોર્ડ મિન્ટો.

